دتحقیق په رڼا کښې

Download from:aghalibrary.com

میان وکیل شاه فقیر خیل

د تحقیق په رڼا کښې

میاں وکیل شاه فقیرخېل

Download from:aghalibrary.com

ټول حقونه د لیکونکي دي

د کتاب نوم ———— د تحقیق په رڼا کښې

لیکونکے ———— میاں وکیل شاه فقیرخیل

د چاپ کال ———— ۲۰۰۲ ء

کتابت ———— محمد رسول "پښتو اکېډمي"

د چاپ ځائے ————

بیه .... (۶۰) روپۍ

ناشر ———— سید طاهر شاه ، محمد آصف
سلامت شاه

Download from:aghalibrary.com

تړون

دخپل مور پلار په نوم

په کور کې نور شه

دچاپه دُعاگانو چې زهٔ دَ

دنیا په نښون یم

میاں وکیل شاه فقیرخیل

Download from:aghalibrary.com

شمیره	لیک	مخ
۱-	د تحقیق په دنیا کښې - یو عمومي تاثر او نورې خبرې ډاکټر محمد همایون هما	۶
۲-	د کریم داد الف نامه او د هغې شرح	۲۲
۳-	د سعید خټک یو شعر	۳۶
۴-	صدیق څوک دے	۴۶
۵-	ابراهیم څوک دے	۶۵
۶-	نوم ورکے شاعر محمد سعید او د هغهٔ قلمي اثار	۸۰
۷-	پښتو کښې دوه منظوم طبيّ لغت	۹۶
۸-	خوشحال خان خټک او حکمت	۱۱۲
۹-	فقیر جمیل بیګ (جمال خان رح) د شاعر په حیث	۱۲۸
۱۰	په تحقیق کښې د ماخذ اهمیّت	۱۴۷
۱۱-	پښتو نثري ادب	۱۶۰

Download from:aghalibrary.com

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Download from:aghalibrary.com

دَ تحقیق په رڼا کښې

یو عمومي تأثر او نوري خبرې

زۀ د خپلې ذاتي تجربې په رڼا کښې وایم او ددې فن ماهرانو هم دا خبره بنۀ په وثوق سره کړې ده چې تحقیق دا دب یو ګرکېجنه شعبه او یوه ډېره ګرانه لارۀ ده په دې کې کېجنه لار د تنګ دپاره ډېره لویه سینه او زړۀ چاودون غواړي کله ناکله یو محقق په مودو مودو دیوې نکتې په لټون وي او څۀ وخت چې دیو اوږد مزل نه پس خپل ځان هدف ته نزدې [unclear]وګڼي نو یو ناساپه د هغۀ د مفروضې په ضد دیوې نوې نکتې په انکشاف د هغۀ ټوله خواري او شوا نځون په اوبو لاهو شي او هغه چې دکوم ځائے نه ورو بېے کام اخستے وي په بېرته هم په هغه ځائے ولاړ بنـکاري نو ځکه خو د تحقیق دې ګران کار ته هم هغه بنیادم زړۀ نیوے شي چې حرې تاشونې ته دوراندې نه په دهني توګه تیار وي دَ تحقیق دلارې خنډ انو ته زړۀ نۀ بائیلي، دَ حوصلې خاوند وي او د تحقیق په لاره هر تیارۀ ګټ ته بشۀ په رونې تندې وړاندې کېږي - ما په خپل کتاب د تحقیق فن کښې دا حقیقت په ګوته کړے دے چې د تحقیق د کاد دکوانې والې سرۀ

Download from:aghalibrary.com

دا بېخي يو تکنيکي عمل هم دے د تحقيق کار ځکه ګټور ثابتيږي
شي چې دا عمل د دې د پاره د چوړو لارو په رڼا کښې سرته
ورسولے شي ځکه چې د تحقيق او نه په کوټلي دليلونو،
قلمي مسودّو، دستاوېزاتو او په زړو چاپي موادو ولاړه
وي ديو محقق د څېړنې مطالعې په رڼاکښې د زړو نظريو
رد مقصد وي هغه نوې نظريې وړاندې کول غواړي او
د دې لارې د نوو لارو د پاره د غورو فکر نوې نوې نکتې
را منځ ته کوي په څهٔ موضوع يو تحقيقي کار چرې هم قطعي
او حتمي نهٔ شي ګڼلے کېدے د تحقيق سره هميشه نوې مسئلې
را پيدا کيږي او د زړو مسئلو حل را اوځي د حال تحقيقي کار د ماضي
په حواله د مستقبل د محققينو د پاره ديوې رابطې کار وکوي
ډېره اهم تکنيکي کار کهٔ چرې د تحقيقي رسمياتو د پوره کولو
نه بغير وکړے شي نو دا رنګ نو او محققينو ته د دغې تحقيق
د استناد د پاره اساسي ماخذونو ته په رسېدو کښې ګرانې
پېښيږي او يا ورته بېخي او نهٔ رسي او په نتيجه کښې د غه
تحقيقي کاوش يو بې اعتباره دستاوېز وګرځي -

زموږ د پښتو په ادب کښې د تحقيق د لارې سوارهٔ
ډېر لږ کسان دي او کهٔ چا په دې صنف کښې څهٔ کار کړے دے
نو د هغې ډېره لږه برخه د تحقيق د اصولو سره سمون خوري
زموږ تحقيقي کارانو د سرکاري ادارو د پښتنې او د لاس امداد
نه بغير په يو اځي سر او بشهٔ په نېک نيتې د مقدار

په لحاظ ډېر درانهٔ کارونه کړي دي. ېې شمېره ورک قلمي نسخې

ئې مدون کړې او ډپښتو ادبي تاريخ کې تيارهٔ ګټونه ئې رڼا

کړي دي خو کم او زيات دغه ټول تحقيقي کاوشونه د تحقيق

د پاره د ټاکلي شوي اصولو او ددسمياتو په کنډه ډېره په

ګرانه پوره ختيږي نو ځکه د عالمي سطحې د تحقيق معيار سره

سمون نهٔ خوري او په دغې لحاظ زمونږ دپاره ډېرې کړه تره ل

لوکوټې ګرانه پرېوزي -

زمونږ په تحقيقي ادب کښې ددا سې غير معياري تحقيق کې

مثالونه بيا مونږ ے شي - زهٔ دلته ددغې مثالونو ديو په يو

ذکر په ځاې ددغې پحقله دا مجموعي تاثر وړاندې کوم چې

په دغې تحقيقي کاوشونو کښې ځنې خود وړاندې نه د يوې

ټاکلي شوې مفروضې په بنياد په هره طريقه بشهٔ په منصوبه

بندې ډېر خوا نې نظريې رد مقصد وي په تحقيق کښې دا رويه

د دغې کار د بنيادي اصولو په ضد کنيلے کيږي ځکه چې تحقيق

و نيتونو تيرې نهٔ مني - د تحقيق په لاره د ډېرو نظريو رد

څهٔ شجر ممنوعه نهٔ ده، خو ددې رد دپاره نېک نيتي بنيادي

غوښتنه ده - دغه ترديدې نکتې کهٔ چرې د تحقيقي سفر

په دوران کښې په عمومي ډول مخې ته راشي او د تحقيق د

يو زوړ عمارت دپاره د نوې ردې بنياد کوچې نو د څهٔ مصلحت

کوشے له مخه دهغې نه ډډه د بنيادي اصولو نه خلاف خبره ده -

په تحقيق کښې دستاويزي ثبوت د اهميت وړوي او عقلي

دلائل ثانوي درجه لري - که چرې د انصاف په نظر وکتے
شي او زموږ د دانه تحقیقي کاوشونه د تحقیق د دغې بنیادي
اصولو په رڼا کښې او سنجولې شي نو په دغې پیمانه به زموږ
دَ تحقیقي ادب یوه لویه برخه غیر معیاري ثابته شي-

زموږ د پښتو د تحقیقي ادب یوه لویه برخه په روایتونو
اړانه ده - په تحقیق کښې د روایتونو، اهمیت په خپل ځائے
ځکه چې په اسلامي طرز تحقیق کښې دَ روایت دَ منلو دپاره
کوم اصول منضبط کړې شوي دي هغه دُمره کلک نۀ زور او دا
دي چې په هغې د عمل نه پس د تحقیق په نتیجو دَ شک و شبې
هیڅ ګنجائش نۀ پاتې کیږي د حدیثونو په سنجولو او قدرولو
کښې د علم حدیث ماهرانو دَ روایت هم دغه پاخۀ اصول دَ
نظر لاندې ساتلي دي، او د ثقه او مستند احادیثو یوه لویه
برخه ئې راغونډه کړې ده چې د اسلامي فقې د پاره د بنیاد کار
ورکوي نو که چرې په ادبي تحقیق کښې دَ روایت
د سنجولو هم دغه بنیاد اوګڼولې شي نو د تحقیق پرې معیاري
کیږي هم او مستند کیدے پرې هم شي خو زموږ په تحقیقي
ادب کښې یکاد داو ستے روایتونه نۀ سند لري او نۀ تسلسل
او دغې رویې زموږ د تحقیقي ادب یوه لویه برخه غیر معیاري
کړې ده - د زړو دیوانونو ترتیب و تدوین او بیاپه هغې
لیکلې شوې مقدمې د دغې رنګ مثالونه دي چې د تحقیق دَ
اصولو په معیار د دغې اثار سنجول دَ وخت یو اهم ضرورت دے۔

* پښتو د تحقیقي ادب د دغې نیمګړې او ناپوره کارونو د سرته رسولو، زمونږ تحقیقي کارونه د تحقیق د عالمي اصولو په معیار د سنجولو او نوې تحقیق د معیاري کولو د پاره په انقلابي بنیادونو کار ډېر ضروري دے او د دغې اهم کار د پاره، داسې زلمو ضرورت دے چې هغوي په پوره لېونۍ جذبه تحقیق د خپل ژوند مشن اوګرځوي او د پښتو د فخر وړ قامي تاریخ، د پښتو شته من کلاسیکي ادب او د دغې ادب ارزښتناک آثار، دنیا ته په داسې ډول وړاندې کړي چې د تحقیق د منلي شوي اصولو په کنړه پوره کېدو په بنیاد هر ځائے او هرچاته قبول وي او د هغې په نتیجو کښې هډو هیچا ته د شک و شبهې ګنجائش نه پیدا کیږي -

زما په خیال میاں وکیل شاه فقیرخېل هم د غه رنګ زلمو ځنې یو کېدے شي - ځکه چې ما په ابتدا کښې ویلي دي چې تحقیق د پاره، د زړه زور" بنیادي شرط دے نو وکیل شاه لخپله زلمے دے د هغه د تحقیقي کاوشونو اندازه لګي چې د زړه زور ئې هم ښه زیات دے او هغه د غه توانائي د تحقیق غوندې زړه سترې کار ته په کوم لېونۍ جذبه وقف کړې ده هغه په دغه میدان کښې د هغه د ناموړۍ سبب اوګرځي او دې سره سره به ئې تحقیقي کاوشونه د پښتو معیاري تحقیقي ادب هم شته من کړي د هغه یو غټه خوبي دا هم ده چې د خپل کول د نورو لیکوالو نشان ئې په یو وخت د ادب په

شپاړلسو پېړو پښتنې نه دي ایښي او په یوه خله د تحقیق، تنقید شاعرۍ افسانې او ډرامې په تورو کښې پوکې نه وهې بلکه د خپل طبعي رجحان له مخه صرف د تحقیق میدان خوښ کړے دے او د خپل ادبي ژوند د ابتداء نه هم په دغې صنف کښې ئې خپلې هلې ځلې جاري ساتلې دي د خپل دغې ذهني استقامت په وجه ئې په کال ۱۹۹۷ کښې د میاں حمد الله فقیرخېل دیوان چې د ژوند زمانه ئې ۱۲۱۰ هـ نه ۱۲۹۴ هـ تر منځه اندازه کړې ده مدون کړو او د تحقیق په اصولو پوره د خپلې پوهې درنې معلوماتي مقدمې سره چاپ کړو د میاں وکیل شاه د دغه مقدمه کله یو پله د میاں حمد الله د ژوند او کار په حقله بنیادي معلومات فراهم کوي نو ورسره د دغه دوختو په هغې پېښنو هم رڼا غورځوي چې د پښتونکو د پاره ډېر زیات تاریخي ارزښت لري -

په روانو وختونو کښې د علم و فن حدونه، د انساني فکر امکاني پولو ته رسېدلي دي او بیا په هغې کښې د هر علم او فن ډېره کښې شعبې او د هغې دومره بې شمېره برخې جوړې شوې دي چې په مجموعي توګه په یو علم او فن ډېره پوره دسترس ممکن شوے نه دے. د علم و فن د دغې خوړو ورو دائرو له مخه، تخصیص د نن سبا د وختونو یو بنیادي ضرورت دے یو هم خلق یو روښ علم، یا په مجموعي توګه ټول فن ته د لاندې وتو په ځای د کار د پاره د هغې یوه برخه خوښه کړي او په هغې کښې ټول عمر

څېلي هلې ځلې جاري ساتي میاں وکیل شاه فقیرخېل د وخت په دې ضرورت ډېر ښه پوهېږي ځکه هغه د تحقیق و تدقیق په عمومي شعبه کښې د ځان د پاره د خټکو په قامولي کښې د خېل جدّ امجد میاں جمیل بېګ (۱۰۲۴ه - ۱۱۱۶ه) او د هغه کورنۍ چې په فقیرخېل میاں ګانو یادېږي د تاریخي او ادبي کارنامو په حقله د پلټنې او برسېره ني خصوصي، ذیلي څانګه (SUB - BRANCH) خوښه کړې ده. - د میاں حمدالله فقیرخېل د دیوان، تدوین او په هغې مقدمه، د وکیل شاه د دغې رنګ د تحقیقي کاوش ورومبۍ نمونه ده او اوس دا دے د تحقیق په رڼا کښې د هغه پوره اسې څخه ده چې د هغې په لمسو یکونو کښې شپږ مضمونو نه د سعید خټک پوښتنې، صدیق ځوک دے، ابراهیم ځوک دے، فقیر جمیل بېګ د شاعر په حیث، خوشحال خان خټک او حکمت او په پښتو کښې یو مطبوعه لغت هم د هغه د خوښې د تحقیق د دغه ذیلي څانګې سره تعلق لري. - میاں وکیل شاه په دې حقله زه ډېر خوش بخته کړم چې هغه د تحقیق د طبعي رجحان سره د پښتو دیوې درنې علمي کورنۍ سره تړون لري او بیا هغه خېل صلاحیتونه د یو نسلي تفاخر د احساس لاندې او د قام ولۍ په یوه لپونۍ جذبه د خېل قام د پیاورو مشرانو د تعارف او د هغوي د علمي او ادبي کارنامو لټون ته وقف کړي دي. -

پکار دا ده چې د وکیل شاه د نظر لاندې تحقیقي څخه ډېره زیاتې د دوستونکو مخې ته را غلي وې، ځکه چې هغه د دې کتابت

شوې مسوده زما د تاثراتو د پاره پوره یو کال آګاهو داکړې
وه خو زهٔ په دې دوران کښې د خپلې یوې اوږدې ادبي تحقیقي
منصوبې په تکمیل کښې بوخت وُوم او په منځ منځ کښې دیګ لوست
څهٔ نور هنګامې کارونه هم داپېدا کېدهٔ نو ځکه د دې کتاب
اشاعت په دې زما د تاثراتو زما د خواهش په ضد د هسیارتیا
په وجه ډیل شو، دا د وکیل شاه حوصله او په خپله دې د دنه
تحقیقي څخه زما ډیک اخستو څخه اراده بلکه فیصله وه چې هغه
دخپل ناقدانه خوئې او حساس طبیعت باوجود - ترډېره
اوږدې مودې پورې ساراښکله او په یو برخوردارانه احترام ئې
په زغم زما یک ته انتظار اوکړو - سره د ډېره هسیارتیا زهٔ
نهٔ شم وئیلے چې زما دا تار تار ین تاثرات به د هغه د دې ډېره
ژور او په خوارۍ دیکلي علمي او تحقیقي کاوش د پېژندګلنې
او د هغهٔ د ډېره اوږد انتظار څهٔ حق اداکړي او که نه خو دا په
یقین سره وئیلے شم چې زما دا نیمګړے شان یک به د تحقیق په
ډګر د هغهٔ د خوارۍ او د شوا خون نه ډک زړهٔ سترې مزل یو
چې پیلوه منته ضرور اومنلے شي -

د تحقیق په رڼا کښې — کومه کتابت شوې مسوده ما ته
داکړې شوې ده په دې کښې تردې وخته لس تحقیقي لیکونه شامل
دي په تحقیق کښې د ماخذ اهمیت دکړیم داد الف نامه او د هغې
شرح او د پښتو نثري ادب په سرخطونو د درې عمومي موضوعاتو
لیکونه پرته لکه چې وړاندې ذکراوشو شپږ مضمونونه

د فقیرخیل میاں کانو د علمي کورنۍ د ځینې شاعرانو د ژوند د
پېلتنې او د ادبي کارونو د توضیح او تشریح د همغې سلسلې کړۍ
دي چې د وکیل شاه د خپل لیکوال د مشرانو په حقله د تحقیقي کاوشونو
مرکزي او بنیادي نکته وي۔

د تحقیق په دنیا کښې د لیکونو په بنیاد موږ د وکیل شاه
په حقله شته په داد وېلې شو چې هغه د خپل کول په تحقیق
کارانو کښې یو داسې خواري کښ محقق دے چې د خپلې هرې تحقیقي
هڅې د پاره، د بنیادي معلوماتو راغونډولو نه پس هغې ته
په ډېر شو اخوږ یو منطقي ترتیب ورکړي او بیا د دغې معلوماتو
په داد خپله تحقیقي مفروضه شته په پخو دلیلونو او د
دستاویزي حوالو په ذریعه یو داسې مثبت نتیجې ته اورسوي
چې د هغې په منلو کښې تر هغې هیڅ څه پاک نه شکاري ترڅو
چې د بل یو محقق له اړخه د هغه نه په زیاتو پخو دلیلونو او
په مستند دستاویزي حوالو د هغې رد ممکن شوے نه وي۔

د تحقیق په دنیا کښې راغونډ کړي شوي کم او زیات تول
لیکونه وخت په وخت د پښتو په مجلو کښې چاپ شوي دي او
په دې کښې د وړاندې شوې د تحقیقي نتیجو په ضد تراوسه
هیڅ څه لیک نه دے راغلے نو ځکه د وکیل شاه د غه څېړنې تر
دې وختونو قطعي ثابتې شوي دي ۔ او زما په خیال نوم ورکي
شاعر محمد سعید او د هغه قلمي آثار، د سعید خټک یو شعر ۔
صدیق څوک دے ابراهیم څوک دے او په پښتو کښې یو میے

منظوم طبي لغت د وکیل شاه داسې تحقیقي کاوشونه دي چې د مفروضو د اثبات او د ناویاته انکشافاتو په وجه د تحقیق په ډګر یو تاریخي ارزښت لري -

انکشاف د نوو تحقیقي مفروضو پېشکش، د هغې بیا په منطقي ډول اثبات او د پخوانو تحقیق شوې نکتو په حقله د نوي ترلاسه شوي معلوماتو په رڼاکښې مدلل بحث او مثبت نتیجه زما په خیال د تحقیقي کار بنیادي هدفونه دي - د وکیل شاه داکوشش وي چې هغه د خپل تحقیق دپاره نوې نوې مسئلې ولټوي - د تحقیق په بنیاد د پخوانې ادب تیاره کټونه روښانه کړي او د کلاسیکي دور د نوم ورکو شاعرانو په حقله د شوي تحقیقي کار په باب له نوې نکتې را منځ ته کړي -

د نظر لاندې کتاب کښې هغه په زړه شخوند نه دي وهلي بلکه بنه په شعوري ډول ئې داکوشش کړے دے چې د تحقیق په ډګر د ادبي انکشافاتو نوي یستکي پل کړي په دې لړکښې هغه د ځنو ړو شاعرانو په حقله شوي تحقیق ته په خپل کوشش ترلاسه کړي د نوي معلوماتو په رڼاکښې کتلي دي -

د کریم داد الف نامه او د هغې شرح - د سرخط لاندې یک په دې انکشاف او اېه دے چې د کریم داد ابن اخون درویزه د واصلت الحق نومې الف نامې شارح حافظ عثمان نومیږي د چا په حقله چې نوي تحقیق کاران د څه مصدقه معلوماتو په ورانډې کولو کښې پاتې

راغلي دي - زموږ زلمي محقق د ذکرشوي الفنامې د يوې خطي نسخې په بنياد ستاپسلے شارح په ورومبي ځل د مجهوليت دَ تيرو نه په ژا يستو کوولو د ځوني دروېزه د اولاد څخه ثابت کړے دے -

"د سعيد ختک يو شعر" د سرخط لاندې په خپل ليک کښې وکيل شاه د پښتو دَ سترو تحقيق کارانو همېش خليل او صديق الله رښتين د هغه د يو شعر نه اخذ کړې دا نتيجه چې په دې کښې دَ خوشحال بابا نه علاوه د هغه د زامنو ذکر دے نېغ په نېغه په رد کوولو دَ قرائنو نه دا ثابته کړې ده چې سعيد ختک د دې شعر

خان که اطلس دا شعارو او دلي دي
دد يو درېو ورونو تهوکي هم سکلي دي

په دويمه مصرعه کښې د خوشحال د ورونو ذکر دے -
د وکيل شاه په خيال د خان نه مراد که چې ښکاره ده خوشحال خان ختک دے چې د خپلې کورنۍ ټولو شاعرانو په خپل کلام کښې په خان ياد کړے دے خو په دويمه مصرعه کښې د هغه زامنو ته اشاره نه ده بلکه دا د هغه درې ورونه ميان جميل بېگ، شمشېرخان او مير بازخان ياد کړي شوي دي - د ميان جميل بېگ نه پرته تر اوسه د خوشحال خان ختک دَ دوه نورو ورونو دَ ادبي حيثيت په حقله څه دستاويزي ثبوت مخې ته نه دے راغلے خو زموږ دا زلمي محقق قياس د هغه د دليلونو په رڼا کښې د يقين بريد ته ورنزدې شوے دے او دا رنګ هغه په

دې لیک کښې د تحقیق د مروجه اصولو له مخه دَ زړې نظر یې
په ردیوه نوې نکته راوړاندې کړې ده او دغه دا نوې نکته
خصوصاً د خوشحال خان خټک د وروړه شمشیر خان او میر باز خان دَ
شاعرانه حیثیت په حقله دغه یقیني لهجه د تحقیق کارانو د پاره
دَ غور و فکر نوې لارې پرانیزي ـ

صدیق څوک دے، او ابراهیم څوک دے ـ دیو نوعیت
دوه جُدا جُدا تحقیقي لیکونه دي زلمي محقق ددغې دواړو خواتو
نوم ورکو شاعرانو د پېژندګلو د پاره د تحقیق یو شان تکنیک خپل
کړے دے ـ دَ صدیق او د ابراهیم په نومونو ددغې دواړو شاعرانو
دَ ژوند حالات او زمانه، د وختونو په تیر و کښې ورک پاتې شوي
دي نو ځکه د پښتو تحقیق کارانو د دغوي په حقله نخیلو لیکونو کښې
دیو بل نه متضاد رائے وړاندې کړې ده او په دوې کښې یو
هم د څه کوټلي تحقیق په رڼا کښې ددغې شاعرانو د ځائے
ځائینې او د قام قبیلې په حقله په یقین سره څه نه دي
ویلي وکیل شاه وړومبے محقق دے چې د هر په شواهو ن او
د خپل قام ددغې دواړو شاعرانو د مونږ د لهجوں په یوه جذباتي
لهجه د دغوي د کلام دداخلي شهادتونو په رڼا کښې دغه ورته
هم څو د خپلې علمي خاکسارۍ په وجه حتمي او قطعي ښه
وائي یوه کوټلي رائے قائمه کړې ده او د ښه پخو دلیلونو په
بنیاد ئې دا ثابته کړې ده چې صدیق او ابراهیم دغهٔ د حبدّ
امجد میاں جمیل بیګ زامن دي

د پښتو ړومبے منظوم طبّي لُغت د سرخط لاندې يک کښې دا انکشاف شوے دے چې د هغه په لاس را غلے د مفرداتِ افغاني د نامې نسخه د پښتو په ادبي تاريخ کښې ورومبے منظوم طبّي لُغت دے او دا لُغت مياں تجمّل شاه فقيرخېل تصنيف کړے دے ځکه چې د پښتو د يو صاحب ديوان شاعر مياں حمد الله فقيرخېل زوئے دے۔

نوم ورکے شاعر محمد سعيد او د هغه قلمي آثار، د ابک خېل مياں کانو د يو گمنامه شاعر محمد سعيد (۱۲۶۳ھ تا ۱۳۱۱ھ) چې د مردان د کاټلنگ په علاقه کښې د اوديګرام نومې کلي او سيدونکے وُ د ژوند او کار په حقله يو ډېر معلوماتي مضمون دے، په خپل دې ليک کښې مياں وکيل شاه، دا انکشاف کړے دے چې مياں محمد سعيد ابک خېل د خوشحال خان خټک نه پس د پښتو دويم شاعر دے چې منظومه سفرنامه ئې تصنيف کړې ده دا مضمون، د نوم ورکو شاعرانو د لټون د جذبې او په هغوئ د کار يوه ارزښتناله نمونه ده.

د تحقيق په دنيا کښې را غلي چې د کوموليکونو ذکر اوشو په دغې هر يو کښې د څه نوې خبرې کوشش شوے دے او څه داسې نظريه مسئله او نکته را وړاندې کړې شوې ده چې په هغې د مزيد تحقيق امکانات شته دے - په کتاب کښې څنې داسې ليکونه هم شته د ذکرشوي مضمونونو د عمومي مزاج، او رنګ نه قدرې بدل ښکاري - په داسې نمونه ليکونو کښې د پښتو نثري ادب د موضوع په اعتبار يو معلوماتي ليک دے

نو اندازې تدریسي دے ۔ د موضوع د غوښتنې له مخه دمعلوماتو پېشکش کښې قدرې تفصیل او د خوشحال خان خټک نه پس د جدید دور د نثر په ذکر به دا لیک نور هم وقیع شوے وُ ۔

په تحقیق کښې دماخذ اهمیت د ناڅې مضمون کښې د تحقیق د فن دیو بنیادي توکي په حقله په د غې موضوع لیکلي شوي کتابونه ډېرې معلوماتي خبرې راټولې کړے شوي دي ددې لیک نه اندازه لګي چې وکیل شاه د تحقیق دفني غوښتنو څخې پخپله هم ښهٔ خبر دے او غواړي چې د تحقیق دلارې نوي لاروي ۔ په دغې لارو د تګ نه وړاندې ددغې فن په ضرورتونو ځان پوهه کړي ۔

خوشحال خان خټک او حکمت او فقیر جمیل بیګ رح دشاعر په حیثیت د تحقیق درنګ سره د موضوعاتي اندازیکونه دي او په دې کښې د موضوع په مناسبت زمونږ د پښتو ادبي نړۍ د دغې دواړو سترو ستورو دکار په خصوصي اړخونو ډېر اهم او بنیادي معلومات وړاندې شوي دي، د میاں جمیل بیګ رح په حقله لیکلے شوے مضمون کښې زمونږ ددغې ځې غوره بیاتي شوي شخصیت په ادبي اړخ د وړاندې کار دپاره ډېر اهم مواد بیا مونده شي ۔

اوس یو څو خبرې ددې تحقیقي لیکونو دژبې په حقله او بیا به د هغې په رڼا کښې د وکیل شاه د بیان د اسلوب د قدرونو لو کوشش کوُم د تحقیقي لیکونو دپاره د بیان اسانه، دشاعرانه

صفا
او بېرته نه عاري ژبه او د معلوماتو د پېشکش براهِ راست طريقه ضروري وي. د تحقيق ژبه د رنګين بياني نه زغمي او نه د شاعرانه صنعتونو پيا منه داره وي ځکه چي دا سې ژبې ده معنويت او صنعت ګري د تحقيق مقصد ته په رسېدو کښي ګړان وا لے پيدا کوي او اهداف يې ګډوډ يا پس منظر ته لاړ شي نو ځکه د تحقيقي نوعيت هغه ليکونه زيات اثري وي چي په کښي په ژبه د لوستونکو د مرعوب کولو په ځائے تحقيق ته پا ملرنه شوې وي په تحقيق کښي د هڅي تيقن بنيادي اهميت ضروري دي ځکه چي د محقق تذبذب د هغه په خپل کار د هغې يقيني تاثر ورکوي. البته په تحقيق کښي د هم څوما ديګر نيست په شان فرعون رنګه دعوي او يوه ځکمانه رويه هم د تحقيق په نتائجو منفي اثر پرېباسي. تحقيق که هر څو يو زړه سترے او پېچيده عمل دے نو د تحقيق موادو د پېشکش د پاره مناسب ليک دود (PROSE STYLE) ځان ته يوه ګرانه مسئله ده او د دغې خبرې لاندې کولو د پاره يوه اوږده تجربه ډېره ضروري ده.

مياں وکيل شاه فقير خپل د لمے دے، د تحقيق کړ ليکنه لاره هغه ځان ته پخپله خوښه کړې ده په دغې صنف کښي د نوي نوي موضوعاتو په لټون خپل تحقيق ته د خلقو د پام راګرځولو شوق او جذبه لري. او د دې د پاره چي هغه کوم ليک دود خپل کړے دے هغه ساده او روان دے او وخت د تېرېدو سره

په نورهم صفا او ساده شي۔ زمونږ ددې محقق د يک بنيادي تکنيک د تمهيد طوالت دے چې په کښې هغه ديو ې خبرې په تکرار او ديو ټکي د مترادفاتو په پر له پسې راوستو داکوشش کوي چې د خپل تحقيق بنيادي نکته د لوستونکو زړهٔ او ذهن ته پر پېواسي، کله ناکله د هغهٔ د يک په تکراري اسلوب د ټکو په معنويت کښې فرق پېدا شي خو د تحقيقي نکتې د اهميت په وجه مفهوم ئې بيا هم ذهن واخلي۔ د تحقيق په دنيا کښې د را غلي يکونو د ټولونه غټه خوبي د محقق نيک نيتي ده۔ د هغه رويه (approach) صحيح او د تحقيق هدف او مقصد ئې مثبت دے۔ وکيل شاه په تحقيق کښې د نيمګړتيا او دَ ناپوره خبرې قائل نهٔ دے، خپله نظريه او نکته بنهٔ په اعتماد وړاندې کوي خود خپلې زير تحقيق نکتې، نظرئې، او مسئلې په سلسله کښې د تر لاسه شوي معلوماتو د وړاندې کولو نه پس کم او زيات د خپل هر تحقيقي يک په ختمېدو په دغې موضوع دَ مزيد لټون، ذمه واري د لوستونکو په غاړه کوي۔ ددې هر څه په دنيا کښې زهٔ بنهٔ په ډاډه وئيلے شم چې مياں وکيل شاه فقير خېل د روان وخت د خپلو همځولو په ډله کښې د تحقيق د شعبې يو مثبت فکره محقق او د هغه کتاب د تحقيق په دنيا کښې د خپل نوعيت يو معلوماتي کتاب دے۔

پروفيسر ډاکټر محمد همايون هما

هسکه مېنه شيخ ملتون۔ مردان

د کریم داد الف نامه

او دهغې شرح

پښتو ادب کښې په مختلفو دورونو کښې لوئے لوئے عالمان شاعران محققین مؤرخین تېر شوي او په دغه مختلفو دورونو کښې ئې ځان له ستر مقامونه موندلي په دغه دورونو کښې دوئم دور دے چې په یولسمه او دولسمه صدی هجري پورې باندې محیط دے په دغه دوئم دور کښې مونږ د دوو ډلو سره مخامخ یو چې یوه ډله د ستر صوفي او پیر بایزید روښان ده چې په روښاني ډله یادیږي او بله ډله د اخوند درویزه او دهغهٔ د پیر سید علي ترمذي ډله ده چې ددې روښاني ډلې په مخالفت کښې په وجود کښې راغله او دا په هغه وخت کښې جوړه شوه چې هر کله ستر صوفي بایزید روښان د تصوف طریقت وحدت الوجود علمبردار جوړ شو او د روښاني تحریک بنیاد ئې کېښو او بیا ئې د خپل نصب العین سرګندولو د پاره په پښتو ژبه کښې خیرالبیان نومې کتاب ولیکلو چې په هغې سره د پښتو په سیمه په دیني او مذهبي حلقو کښې هلې ځلې او بې آرامي پیدا شوه او پیر روښان پیر تاریک نوم سره یاد کړے شو او ددې کتاب په رد کښې ددوئمې ډلې ستر عالم اخوند درویزه بابا د مخزن په نوم په پښتو کښې کتاب ولیکلو او دغه دواړو کتابونو په پښتو ادب کښې لوړ مقام وموندلو او په دغه دور کښې د پښتو نثري او منظوم ادب په

ذریعه موږ د دین د مختلفو اړخونو او اصطلاحاتو نه متعارف شو او د شریعت ـ طریقت ـ معرفت ـ قربت ـ وصلت ـ وحدت ـ سکونت لار ښودنه یې راته په خپله پښتو ژبه کښې اوکړه او پښتو ادب په دیني او عرفاني لحاظ په دغه دور کښې وده اوکړه په دغه دور کښې د اخوند درویزه زوے اخوند کریمداد هم لوئے علمیت او حیثیت لرلو په ۹۶۵هـ کښې زیږیدلے وُو د خپل پلار د تصنیفات او تالیفات یې هم راجمع کړي او ورسره د خپلو کښو تصنیفاتو او تالیفاتو خاوند هم وو په ۱۰۷۲هـ کښې شهید کړے شو او په کانجو سوات کښې یې مزار دے چې په شهید بابا شهرت لري هسې خو د ده ډیر تصنیفات دي چې په هغې کښې د دوي دیوان هم شامل دے خو په پښتو ادب کښې یې «الف نامه» زیات شهرت موندلے اخوند درویزه بابا هم الف نامه لیکلې د غه شان د دوي په کورنۍ کښې مصطفیٰ محمد او عبدالحلیم هم الف نامې لیکلې خو د دې نه مخکښې د الفنامو روښاني شاعرانو بنیاد ایښودے دے چې په هغې کښې دارزاني ـ مرزا انصاري ـ علی محمد مخلص ـ دولت لواڼي غوندې لوی لوی شاعران شامل دي ـ

اخوند کریمداد چې کومه الف نامه لیکلې دا یې د مخزن سره یو ځائے کړې ده ـ د الف نامې په باره کښې د افغانستان سر محقق کوان او محترم زلمي هیواد مل صیب په خپل کتاب «په هند کښې د پښتو ژبې او ادبیاتو د ایجاد او ودې پړاؤنه» په صفحه ۱۸۲ باندې لیکي ـ

په الف نامه کښې شاعر له خپل مشرب سره سم د الف با

هر توري په يو بېت يا بېتونو كښې تشريح كوي د حروفو

دغه ډول اسرارو ته توجه لرل په ځينو مذهبي او عرفاني

لاروكښې يو اصل گڼل كيږي -

د شال په توگه مونږ دلته د كريمداد د الفنامه د بيلو بيلو حروفو

د يو يو شعر نمونه وركوو - لكه

الف :- اے طالبه الف يو گوره له فيمه

ددي دواړو معنیٰ هيمه

ب وجود ظاهر په بې شه

عين هغه عكس هوئے شه

ت توحيد دي ته گوره

چې جلوه كا نور د نوره

ث ثبوت دے د ذات دے

كل دا غير ثبوت د لات دے

دغه شان په دې حساب سره د هر حرف لاندې يو تفصيلي كلام

ليكلے شوے دے د كريمداد د الف نامې شرح ليكلې شوې ده چې

دريو كسانو ليكلې يوه شرح د حاجي عبد الله قصوري "كلمات

الوافيات" ده دوېمه د حاجي بهادر كوهاټي مفتاح الدقائق ده

او درېمه شرح د عثمان ده ددې دريمې شرح په باره كښې د

افغانستان سر محقق كران زلمي هېوادمل صيب د خپل كتاب " دهند

د كتابخانو پښتو خطي نسخې " په صفحه ۲۸۹ باندې د شرح مخزن

سرخط لاندې ئې ليكي -

د دغې شرح په پیل کښې د کوټیمداد ۱۰۷۳ هـ ق مړ دَ
الف نامه شرح را غلې او تر الف نامه وروستو یُ د مخزن
ځنې نور ې کښنې شروع کړې دي د شرح په دې نسخه
کښې د کوټیمداد الفنامه د "ن" تر پښتې پورې را غلې ده
او نوره برخه یُ د مخزن د نورو مطالبو شرح ده - شرح
په پارسی ده شرح په پیل کښې کومه مقدمه نهٔ لري چې
د شارح نوم ته دې اشاره په کښې وي د نسخې په پاۍ کښې
د عثمان نوم را غلے او ما په شک د شارح په توګه معرفي کړے
خو باور يې پرې نهٔ یم -
روبیا ورپسې ددې کتاب په صفحه ۲۰۹ باندې هېوادمل صیب ليکي -
مونږ ته د کوټیمداد د الفنامه دوه شرح نورې هم معلومې
دي چې د دغه شرح مقدمه لري او شارحینو په مقدمه کښې
ځانونه معرفي کړي مګر په دې نسخه کښې مقدمه نشته
او په پاۍ کښې راغلي دي -
" الٰهی تو حافظی محفوظ کن عثمان"
په همدې اساس ما د شارې په توګه معرفي کړے دے
خو باوري پرې نهٔ یم -
او بیا یُ ددې عثمان باره کښې د خپل بل یو کتاب چې ذکو یُ مخکښې
را غلے " په هند کښې د پښتو ژبې او ادبیاتو ایجاد او ودې پړاونه"
په صفحه ۱۹۵ باندې د عثمان د سرخط لاندې ليکلي
اروا ښاد قاضي محمد عمران خان تونکي (۱۹۲۹ء - ۱۹۸۶ء)

په خطي مجموعه کښې د مخزن الاسلام یو شرح شته چې د
شرح شارح په غالب گمان عثمان نومېږي او د شرح په
پای کښې راغلي دي "الٰهي تو حافظي محفوظ کن عثمان"
د شرح مخزن د دې نسخې خاوند قاضي محمد عمران خان
د قاضي عمرخان بن عبد الحلیم زوی دی او د عبد الحلیم
په نرامنو کښې بیا دوه تنه یاد شوي چې یو عمران او بل عثمان
دا نو ووډ الف نامې د شرح باره کښې چې عثمان لیکلي متعلق د گوان زلمي
هېوادمل صېب لیکنه او تحقیق. د محترم هېوادمل صېب د دې لیک او
تحقیق په مرسته کښې او په دغه کښې غواړم چې څه لیکل وکړم
روکېدې شي چې زما د غه لیکلو سره نور نوي معلومات رابرسېره شي.
او دا لیکل به هم د دغې شرح په دغه کښې وي کوم شرح چې په ریاست
ټونک هندوستان کښې د قاضي محمد عمران خان په خطي مجموعه کښې
هېوادمل صېب لیدلې کتلې ده دا به د گوان هېوادمل صېب د پاره د
خوشحالۍ باعث اوگرځي چې د لته زه دا انکشاف وکړم چې کومه شرح
دوي په ریاست ټونک کښې لیدلې کتلې او لاتر اوسه په دې سیمه
چا سره معلومه نه ده هم د غه شرح د عثمان په قلمي شکل کښې سره
د یو تفصیلي مقدمې د ماسره په خپله ذاتي کتابخانه کښې موجود ده.
هېوادمل صېب وائي چې د ټونک د شرح نسخه مقدمه نه لري خو
زما سره موجوده نسخه مقدمه لري خو د دغه مقدمې یو څو
پاڼې شلېدلې دي او د خوش قسمتۍ په دغه شلېدلې پاڼو کښې
د مطلب هغه پاڼې موجود دي په کومه سره چې مونږ پوې خپل مرام

ته رسو او دا په بنه ډاډ سره وښیلے شو چې د دې شرح شارح عثمان دے او د ګوان سر محقق هېواد مل صیب هغه شک په یقین کښې بدلوي چې واقعي عثمان د دې شرح شارح دے د دې مقدمې نه به دلته کښې هغه اقتباس راوړو او ییکلو په کوم کښې چې دوي یعنی حافظ عثمان د شرح سبب بنائ چې هغه څه اسباب دي چې دا شرح او ییکلې شوه دوي ییکي -

سید علی ترمذی قدس الله اسره العزیز با خون حاجی البدعت و یقم السنت عارف بالله درویزه رسیده بود نور رحمت الله علیه و ازین باعلم ربانی شهبازان مکان نیے محقیق اخون کریمداد علیه الرحمة رسیده است او به نور عالم وحدت معنی سیی حرف را برزبان افغانی بیان کرده وآن معنی هما حقائق ومعارف الاہی بودند وآن حقائق ومعارف الہی روشن وواضح به طالبان حق نه بودند پس احتیاج به شرح ان معانی افتادکه معنی آن سیی حرف واضح در روشن شود به طالبان حق این یک سبب شرح شد و دیگر سبب شرح این است که بسیار مومنان طالبان انسان واصل حق اند برائ آنکه آن انسان واصل حق مارا بحق وصل کند وآن انسان واصل حق پوشیده است بحکم این حدیث قدوسی اولیائ تحت قبائ لا یعرفهم غیری پس تصنیف بشد این شرح که پوشیده نیست پس بدست هر کسے که این شرح رسید واین شرح را از اول تا آخر در مطالعه اورد به کرامت مرات وانچه دران شرح است

دا ووهغه اقتباس دکوم نه چې معلوم شوچې حافظ عثمان د
دې شرح شارح دے اوهغه چې د شرح په آخرکښې دا لیکلي تو
حافظی محفوظ کن عثمان » کوم الفاظ لیکلي اوګوان هېواد مل صیب دَ
دې الفاظو په بنا کښې دے شارح یاده وي اوس نو د بېره
واضحه شوه چې نهٔ یواځې په دې الفاظو لیکلو بلکه په دغه ذکر
شوي د مقدمې اقتباس نه نو بالکل ښکاره شوه چې عثمان دا
شرح لیکلې - لکه چې مخکښې وټیلي شوي دي چې دکوم اد دَ
الف نامې دوه شرحې نورې هم شوي دي چې نومونه کلمات الوافیات
او مفتاح الدقائق دي نو دغه شان حافظ عثمان هم د دې خپلې شرح
ته نوم ایښودے دے دلته به هغه اقتباس راواخلو په کوم کښې
چې د دې شرح ته نوم ورکړے شوے دوي لیکي -

و نام نهاده شد این شرح را شرح واصلة الحق بامیدانکه
حق سبحانه تعالیٰ مطالعه کند این کتاب او عمل کند این کتاب را به
سبب این کتاب بخود وصل کند وصل حق محو شدن شده است
معنی و همین دارد رسیدن بحق و وصل و قرب حق و فنا فی الله همین
معنی است که محو شدن شده است

دې اقتباس نه معلومه شوه چې د دې شرح نوم "واصلة الحق"
دے د دې نه پس په دې مقدمه کښې د دې کتاب د ابوابو ذکر دے
چې اول باب د علم توحید دے او دغه شان ورپسې نور بابونه

بران عمل کرد ومداومت نمود بآن امید است از حق سبحانه وتعالی که بوسیله این شرح ان طالب را بخو وصل کند به سبب انکه وسیله بحق علم وعمل است پس سبب این شرح علم وعمل حاصل کرده ووصل حق عبارت از کم شدن بنده درحق ....

ددې شرح سبب د یکلو دا دے چې په دې د خدائے پاک پېژندنه او د حق رښتیا وه او دا هر څهٔ د دې دپاره د عمل او د حق د پېژندلو او غوښتونکو مومنانو انسانانو ته واضحه شي او حق سره ملګري شي او ددې شرح سبب هم دا وو چې د حق طالبان ته دا شرح او رسي او نورو خلقو ته هم د فائدې او د عمل علم سبب اوګرځي دا مقدمه ډېره تفصیلي ده خو په دې مقدمه کښې چې کوم اقتباس سره دَ ګران محترم ذلمي هېوادمل صیب هغه شک چې عثمان شارح دے اوکهٔ نه په یقین کښې بدلېږي هغه به دلته داوړم چې هغه دا رنګه دے -

پس هرگاه که طالب حق وصل حق را حاصل کرد به سبب مطالعه بسیار این شرح وسبب عمل این شرح این بنده ذلیل راکه از هستی خود بریده است وبه هستی حق پیوسته است وخاکپائی دوستان خدا است که مسمی است به حافظ عثمان عفی عنه بدعا یاد کند که حق سبحانه تعالی از ورا ضیے شود وبدیدار خود مشرف کند

دي د مقدمې د طوالت په وجه د لته کښې ما د مقدمې نه ځائې په ځائې هغه حصې او ليکلې د کومې نه چې نوے معلومات موښ ته تر لاسه کيږي او کېدے شي چې په دې مقدمه کښې نور هم څۀ داسې وي نحو تر کومه چې ما دا او کتله نو نور په کښې د شرح متعلق د عثمان خيل خيالات يک دي د دې مقدمې نه پس د الف نامې شرح شروع کيږي چې د بسم الله الرحمن الرحيم نه پس ليکي ۔

ای طالبه الف يو گوره له هيمه

شرح ای طالب حق اگر طالب حقی صدقاً طریقه طالب این است اول وجود وذات وصفات خود را همه نفی کن و وجود صفات حق را ثابت کن پس از ان وجود وذات و تمام مخلوقات را نفی کن وجود خدا را ثابت کن ....

۔ دغه شان د دې شرح په پاې هم هغه الفاظ راغلي کوم چې محترم زلمي هېواد مل صيب په خپلو کتابونو چې ذکر ې په دې مضمون کښې راغلے ليکلې نحو د لته دغه آخريني اقتباس ليکم چې په کښې حافظ عثمان په دې شرح ختمېدو د لوئے خدائے شکر ادا کړي ۔

الحمد الله على اتمام حمداً دايماً بدوام الله تعالى والصلوة على نبي محمد سيد العالمين صلوة مُسْتَمِرَّةً باستمرار الله تعالى الهٰى تو حافظ محفوظ كن عثمان عشي را از ديدن غير حق در هر دو سرائے بحرمت نبى محمد سيد الكل صلى الله عليه وسلم بعد و معلوم الله تعالى و معدور الله تعالى و

علی تا بعہ کذالک بتاریخ شهر شعبان روز جمعه این کتاب
با ختتام رسید تمام شد ـ

دا اقتباس مادلته په دې وجه درج کړو چې محترم هېواد مل
صیب کوم اقتباس د تېونکي نسخې نه درج کړے په هغې او په دې الفاظو
کښې څۀ لږ دېر فرق دے لکه په هغې کښې تو"حافظ محفوظ کن عثمان
ترا ازدیدن" درج دے او دلته زما سره د نسخې په آخر کښې د"وُ ترا" په
ځاۓ عشي را ازدیدن د غه شان په هغې کښې و"در هر دوجهان" یکلي
او په دې نسخه کښې "در هر دو سراۓ" یک دے ـ
د غه شان د کتاب د لیکلو نېټه په هغې نۀ ده یکلي او په دې نسخه کښې
بتاریخ شهر شعبان روز جمعه این کتاب با ختتام رسید یکلے شوے چې میاشت
او ورځ ترې معلومېږي خو کال پې نه دے یکلے ـ

په دې شرح کښې د شپږو پاڼو اضافي یک هم شته چې د الف
نامې د شرح سره څۀ تعلق نۀ لري بلکه د الف نامې شرح چې ختمه شي
نو دا عبارت په تفصیل سره د بسم الله الرحمن الرحیم نه شروع کېږي
چې د دغې سرنامه دا رنګه ده ـ

بسم الله الرحمن الرحیم

پس ای غلام قادری اگر طالب سلسله عالیه قادری بر مجاہدات شاقه
الخضرت نگاه کن و برکات ان حضرت که بمنزله آب حیات تند کوشش
دل را پیوسته دارکه الخضرت چه میفرمائید ـ
اے غلام بر تو باد صدق و صفا اگر این ہر دو نمی بودند تقریب حق

سبحانه و تعالی مر ترا هرگز میسر نمیشود ای غلام نفقه کن پس ازان
اعتراز کن ازانکه هر که عبادت خدای عزوجل کند بغیر علم است
فساد بیشتر آزان بود که سبب اطلاع

د حافظ عثمان متعلق په مقدمه کښې نور معلومات نیشته چې
دے د کوم ځائے دے ځوکوان محترم زلمي هیواد مل صیب د خپل کتاب
"د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې" او بل یو کتاب " په هند کښې د
پښتو ژبې او ادبیاتو د ایجاد او ودې برخه" کښې لیکلي چې اخوند
عثمان او اخوند عمران د اخوند عبدالحلیم بن عبدالله بن اخوند درویزه رح
اولاد کښې دے او بیا دا هم لیکي چې په تونک کښې د عثمان شرح مایدلی
کتلې او دا شرح د اروابناد قاضي محمد عمران تونکي په خطي مجموعه
کښې پرته ده د غه محمد عمران دا عثمان د خپل خاندان سره تړي او
وائي چې په دې نسبت سره عثمان زموږ د خاندان سره تعلق لري او
کوربې دا رنګه ملاوېږي - د نسخې خاوند د قاضي عرفان بن عمران
بن عبدالحلیم زوی دے او دغه عبدالحلیم په زامنو کښې دوه تنه
یاد شوي یو عمران او بل عثمان -

ددې بیان نه معلومېږي چې د عثمان متعلق معلومات نشته
چې دے د چا په اولاد کښې دے ځکه موږ دې اضافي عبارت ته غور
اوکړو نو موږ ځطه نا څطه اندازه لګولے شو چې عثمان د چا په اولاد
کښې دے دا خبره هم کول غواړم چې زه خه وایم د عثمان متعلق نو
دا زما خپل یو سوچ او تحقیق کېدے شي دا څطه ختمي خبره نه ده کېدے

شي چې غلط وي کهٔ موږ څرګنده کړې ده چې په دې يوه نيمه کرښه سوچ اوکړو
نو ګڼه چې واي ـ

پس اى غلام قادرى اگر طالب سلسله عاليه قادريه بر مجاهدات شاقه
انحضرت نګاه کن .....

نو داسې معلومېږي چې عثمان هم د سلسله قادريه سره تعلق لري او
د غه شان اخوند درويزه هم د تصوف په څلورو طريقو کښې د سلسله
قادريه سره تعلق لري لکه چې اردو ښاد عبد الحليم اثر افغاني صېب
روحاني رابطه په صفحه ۵۱۳ د اخوند درويزه په بيان کښې ليکي

اخوند درويزه د پيـر بابا عليه الرحمة د ښېر نه لاس نيوه
کړې ده چې بيا روستو هغه ئې خپل خليفه او ماذون کړو
په څلورو طريقو يعني قادريه ـ سهرورديه ـ چشتيه او
کبرويه کښې اجازت ورکړے او په پنځمه طريقه شطاريه
کښې هم خليفه او مجاز کړے وو ـ

په دې اقتباس او د عثمان په اقتباس کهٔ غور وکړے شي نو داسې
معلومېږي چې عثمان د اخوند درويزه بابا د طريقه قادريه سره تعلق
د هغوي په وجه ساتي ـ ولې چې زما په خيال د دې تعلق ساتلو
وجه د نيکهٔ او نمسي ده او په دې وجه عثمان د خپل نيکهٔ کوم د اد
د الف نامې شرح ليکي او زما د تحقيق يادونې په دوسره د ګران
محترم زلمي هېوادمل صېب هغه شک چې عثمان بن عبد الحليم بن عبد الله
اخوند درويزه په اولاد کښې دے په يقين کښې بدلېږي او د قاضي

عمران خان ټونکي د غه خبره دکوي چې عثمان زموږ په خاندان کښې دے ۔ وس د دې شرح باره کښې به لږ لیکل وکړو ۔ دا شرح په توره سیاهي په خط نستعلیق کښې ډېره ښکلې لیکلې شوې ده او سره سیاهي هم په کښې ځاے په ځاے استعمال شوې په دې شرح کښې اخوند کویداد په محقق سره یادکړے دے او د الف نامې د شعر نه مخکښې ئې "قوله م" الفاظ په سره سیاهۍ لیکلي او د غه شان ئې شرح په "ش" سره په سره سیاهۍ لیکلي د پاڼو شمېر ئې ۱۸۰ دے په هر مخ ۱۳ کرښې لري ډبه پارسي ده کاغذ ئې ډېر بل دے د شرح په ابتدا کښې مقدمه ده او په آخر کښې څه وظائف درج دي چې دا هم په د غه شپږو اضافي پاڼو کښې لیک دي ۔ د دې ټول بحث خلاصه دا ده چې کومه شرح سر محقق گران زلمي هېوادمل صیب په ریاست ټونک کښې د قاضي عمران خان په خطي مجموعه کښې لیدلې کتلې او لا تر اوسه په دې سیمه معلومه شوې نۀ ده د غه شرح د راقم سره په قلمي شکل کښې په کتابخانه کښې موجود ده دا شرح مفصّل مقدمه لري

د دې مقدمې په رڼا کښې موږ دا و ښکلے شو چې عثمان د دې شرح شارح دے او عثمان د اخوند درویزه بابا په اولاد کښې دے او د گران هېوادمل صیب دورکړې شوي شجرې عثمان بن عبدالحلیم بن عبدالله بن اخوند درویزه مطابق صحي ده نه چې د قاضي محمد عمران ټونکي د خاندان سره تعلق لري په دې مقدمه کښې عثمان د دې شرح نوم "واصلة الحق" اېښودے دے د غه شان د کویداد الفنامه د عبدالله قصوري "کلمات الوافیات" د د حاجي بهادر کوهاټي "مفتاح الدقائق" او د عثمان "واصلة الحق" په نوم نوښتر شرح معلومې شوې دا وو د دې شرح متعلق زما تحقیق چې مې د خپلو قدر منو

لوستونکو په مخکښې وړاندې کړو چې د محققینو دپاره د تحقیق موجب اوګرځي -

کتابونه

۱- عثمان واصل الحق شرح الف نامه کریمداد قلمي نسخه د میان وکیل شاه خفیرخیل په کتابخانه کښې -

۲- هیواد مل زلمي د هند د کتابخانو د پښتو خطي نسخې د افغانستان د علومو اکېډیمي کابل ۱۳۶۵ ش -

۳- هیواد مل زلمي په هند کښې د پښتو ژبې او ادبیاتو د ایجاد او ودې پړاوونه لاهور ۱۳۷۳ ه ش

۴- رضا محمد افضل د پښتو غزل پښتو اکېډیمي پېښور ۱۹۷۸ء

۵- اخوند درویزه مخزن پښتو اکېډمي پېښور ۱۹۶۹ء

۶- اثر افغاني عبدالحلیم روحانی رابطه و روحاني تړون دارالاشاعت باجوړ ملاکنډ ایجنسي -

دَ سعید خټک یو شعر

د خټکو د کورنۍ پښتو ادب ته ځلا ورکولو کښې ډېره لویه برخه
ده او په دغه کورنۍ کښې ډېر نوموړي شاعران - لیکوال - ادیبان -
عالمان زېږېدلي په هغې کښې د ټولو نه ستر او عظیم مقام خوشحال
بابارحمه الله علیه مونلے او ورپسې اشرف خان هجري - عبدالقادرخان، سکندرخان
خټک - صدرخان خټک - گوهرخان خټک وغیره او دغه شان دخوشحال
دونه روړرونه لکه فقیرجمیل بېګ رحمه الله علیه - دهغوي زامن محمدصدیق،
محمدابراهیم وغیره او دې پسې نورنسا نسي په دغه نزدې زمانه
کښې بلکه په دغه زمانه کښې هم په دغه خاندان کښې سعیدخټک
هم په شاعرۍ کښې طبع ازمائي کړېده او یو ډېر ښه صاحب دیوان
شاعر تېر شوے - چې دیوان ئې گران او محترم محقق ښاغلي
همېش خلیل صیب چاپ کړے دائې لویه کارنامه ده - د سعید خټک
متعلق ځنې محققینو خپله رائې قائمه کړې چې دے د افضل خان
خټک زوې دے - او ځنې محققینو ئې په دلائلو سره رد کړې -
دا ځانله یو تفصیلي بحث غواړي کۀ لوئے خدائے ته منظوره شوه
په دې به بحث کوؤ - د سعید بابا حالات په تیارو کښې پراته دي
تر اوسه پورې چاته هم ددۀ د ژوند متعلق واضحه معلومات

نیشته څو هرڅا د قیاس په تله تللي او چي چا هم څهٔ لیکلي بس هغه سند ګڼلی شوي - حالانکه تحقیق ډېرې پکار دې چي د دغه لوئ شاعر متعلق معلومات را برسېره شي کهٔ نور هم څهٔ معلومات نهٔ وي نو پکار ده چي د دهٔ د شعرونو په رڼا کښې څېړنه (تحقیق) اوشي چي څوک دے - کېنې د غه شان به یې څوک د افضل خان خټک زوې یا ده ؤ او څوک یې د چا بل چا ځکه چي اکثر زمونږ د څېړند والو ته د چا نوم روکي شاعر د ژوند حالات معلوم نهٔ شي نو افضل خان خټک خو چرته تلے نهٔ دے زر به یې د هغه زوې کړي ولې ډېرې سر خوږ کړي چي لا دیوان به یې ګوري د بیل بیل شعر جائزه به یې اخلي د تحقیق په تله به یې تلي نو د اسي بنهٔ نهٔ ده چي چا لوې شاعر یا لوئے خاندان پورې او تړي لکه چي کاظم خان شېدا پادري هیوز و یلي چي د افضل خان خټک زوې دې نو بس د هغه زوې شو - علي خان چي تر اوسه پورې په لویه شخړه کښې زمونږ عالمانو ګډ کړې او آخر یې د افضل خان زوئے تړې جوړ کړې - سعید خټک سره هم د غه لوبه اوشوه د افضل خان زوې یې کړو - ددې تولو په دیوانونو کښې چرته بل د اسې لوئے ثبوت شته چي ثابته شي چي دوې څوک دي خو بس د چاپېرچل حالاتو سطابق یې په قیاس سره ثابت کړې -

د سعید بابا په دیوان کښې یو شعر دے چي هغه په دا رنګه دے -

خان کهٔ اطلس د اشعارو ودلي دي

د دیو درېو رو نو تو کي هم ښکلي دي

لږ په دیوان د سعید نظر کړه
په ریسمان د شړی ګنډلي دي

دا شعرونه د دیوان سعید مرتبه همیش خلیل اداره اشاعت سرحد ستمبر ۱۹۶۷ء په صفحه ۳۵۲ د رباعیاتو په حصه کښې لیکلي شوي دي په دې مختلفو پوهانو څېړندوالو خپله خپله راې د خپل تحقیق په رڼا کښې پېش کړي لکه د مثال په توګه به د دې دیوان په صفحه "د" باندې د سعید ختک د سرخط لاندې د سریزې یو اقتباس پېش کړو په دې اقتباس کښې همیش خلیل صیب لیکي -

د غه رنګ یو رباعۍ کښې د خوشحال خان ختک د شاعرۍ
په حقله د خپلو خیالاتو اظهار په دې شان کوي -

او د دې نه پس ئې د غه بره لیکلي شعرونه رقم کړي د دې شعرونو په لمن لیک (حاشیه) محترم همیش خلیل صیب لیکي -

غالباً د دې دریو رونړو نه مراد اشرف خان هجري ،
عبدالقادر خان ختک او سکندر خان ختک وي اګر چې د
خوشحال بابا په زامنو کښې صدر خان - ګوهر خان هم
شاعران وو خو پښتو ادب کښې کوم مقام چې ورانده
دریو رونړو ته حاصل دے هغه ډېر اوچت دے -

د غه شان د افغانستان یو بل ستر دروند ګران او محترم محقق - شاعر - عالم صدیق الله رښتین صیب اوس اوس د اپریل مئ ۱۹۹۶ء کنه ۴-۵ میاشتنۍ مجله "پښتو" چې د پښتو اکېډمۍ پېښور یونیورسټي

نه څورېږي په صفحه ۸۷ "د علي خان قاموني" سرخط لاندې د خېل تحقیق ځوړ داسې بیان وي

اوس چې د سعدالله رسعیدخان دیوان چاپ شو نو دَ دې شعر نه پوره معلومېږي چې علي خان د سعیدخان رور دے په قام ختک او د افضل خان زوئے دے۔ سعید خان په یو رباعۍ کښې وائي۔

خان کهٔ اطلس د اشعارو اودلي دي
ددې دریو رونړو تړوکي هم شکلي دي

د خان نه مطلب خوشحال خان دے او ددې ورونړه سعید خان۔ علي خان او کاظم خان دے چې درې واړه د شعر دیوانو نه لري۔

دا څو وو ددغه شعر باره کښې د صدیق الله ریښتین صیب خبرې نه ددې شعر باره کښې دغه دوؤ محققینو خپله رائې ورکړي او کېدے شي چې نور هم به دې چا څهٔ لیکلي، تحقیق کړے وي او زما دَ نظر وړاندې نهٔ وي څو تر کومه چې په دې شعر باندې تحقیق شوے نو کهٔ دغې ته په غور وکتے شي نو ددغه دواړو پوهانو د تحقیق له رویه ددغه شعر متعلق مختلف رائې قائمه کړے شوي لکه همېش خلیل صیب د خوشحال بابا ذامن اشرف خان هجري۔ عبدالقادر خان ختک، سکندر خان ختک یاد کړي او ریښتین صیب د خوشحال بابا نمسي د افضل خان ذامن علي خان۔ سعید خان ۔کاظم خان یادکړي دلته کښې دواړه پوهان دیو بل رد

کوي ـ خو څېړنه دا خو تحقیق دے په تحقیق کښې خو چې دریاب ته
غوپه وهي نو ملغلرې خو به ترې را اوباسي ددې شعر متعلق
زهٔ هم د خپل علم او پوهې په رڼا کښې مختصرشان څېړنه روانوي:
کول غواړم کېدے شي چې داسې نهٔ وي خو جرأت مې په دې وجه
اوکړو چې زمانه مخکښې ډېرو عظیمو پوهانو محققینو ددې شعر
متعلق خپله خپله رائې ورکړې ده ځکه زهٔ خپله رائې پېش کوم نو
کېدے شي چې ددې نه نوره ښهٔ او دقیقه څېړنه اوشي او څهٔ
حقیقت مېدان ته راشي زهٔ چې کوم رائې یا څېړنه وړاندې کوم
هغه دا ده چې اکثرو شاعرانو په خپلو شعرونو کښې د خپل ځان ا
ژوند یا د هغوي د زمانې نورو حالاتو متعلق اشارې کړې وي ـ
چا واضحه اشاره کړې او چا په ابجد و چا د معمّې په شکل کښې
اشاره کړې وي او چاکهٔ چرته هم څهٔ شعر لیکلے وي نو اکثرو
داسې هم کړي وي چې د خپلې مدعا بیانولو نه مخکښې روستو
یعنې د سیاق و سباق په توګه ئې پېش کړي وي لکه د مثال په طور
خوشحال بابا د خپلو زامنو د خپل پلار دنیکهٔ رونو متعلق پوره پوره
تفصیلي قصائد لیکلي لکه خوشحال بابا وائي ـ

ه چې د پلار د مرګ مې تېرشو پوره قرن
د صفرې په میاشت او مړه د ماسور
یو زر اتیا کلونه د هجرت وو
چې د مور په خوا مې او مړ مشر کور

که په دې شعر غور او شي نو پوره پته لګي چې خوشحال بابا ؒ د
چا ذکو کړے لکه د سر مصرعه چې کو مه ده " چې د پلار د مرګ مې
تېر شو پوره قرن " ورپسې تړلې مصرعه کښې د خپلې مور د
مړون نېټه بیکې او دغه شان نور شالونه هم د پرشته زما د
دې شال ورکولو مقصد دا دے چې هرکله هم چا څهٔ داسې شعر
لیکلے چې د هغې نه د یو واقعې یا څهٔ تاریخي خبره سرګندېږي
نو د هغې نه مخکښې روستو هم هغه شاعر یا لیکونکے تړلے شعر
لیکي ځکه چې د مخکښې روستنیے تابع وي اوس به د دې خبرې
په تتبع کښې د دې شعر وضاحت کوو او دا ځې به یکو د دې شعر
له لکه څنګه چې وړاندې او وېلے شو.
ګران هېش خیل صیب د دوئمې مصرعې له اشرف خان هجري ،
عبد القادر خان سکندر خان اخستے او دغه شان محترم رښتین
صیب علي خان - سعید خان کاظم خان مراد اخستے - حالانکه کهٔ
په دې شعر مونږ د تحقیق په نظر غور اوکړو نو دا واضحه
ده چې د سعید بابا په دیوان کښې د رباعي د غه دوه شعرونه
ځان له درج دي نهٔ تړي مخکښې څهٔ واقعه یا خبره شته او
نهٔ روستو چې د دې مصرعې سره سمون اوخوري نو بس ځانله
بیله لیکلې شوې رباعي د د په دې شعر

ه خان کهٔ اطلس دا شعارو اودلې دي
د دیو د دیو رو نیو تمو کي هم بنکلي دي

کهٔ غور او کړے شي نو دد ې شعر ړو مبنی مصرعه باندې مونږ

تول متفق یوُ چې د "خان" نه مراد خوشحال خان ختټک دے او شاعر

دهغوي د اشعارو صفت کوي او اکثرو دد غه خاندان شاعرانو

خوشحال بابا په "خان" کلمه سره یاد کړے - او دا لفظ ئې د خوشحال

بابا د پاره په خصوصي توګه طبعي ادبي لهجه کښې استعمال کړے نو

هر کله چې ددې خان نه مراد خوشحال بابا دے او مونږ تول ئې منو

نو ورپسې مصرعه "د دیو درېو رونړو توکي هم ښکلي دي"

نه مراد شتنګه علي خان - سعید خان کاظم خان - عبدالقادر خان ،

اشرف خان هجري سکندر خان شو ولې چې د مخکښې مصرعې سره

خوشحال بابا مراد دے او چې هر کله د غه شان خبره کېږي چې د "خان"

یعني خوشحال بابا اشعار ښکلي دي نو ورپسې "د دیو درېو رونړو" نه

د غه مختلف الخیال ،نو موته څهٔ توک لري .

زما په خیال خو دا دا سې کېدے شي چې د سعید ختټک "د دیو درېو

رونړو" رونړو نه مراد د خوشحال بابا دونړه مراد وي لکه چې

خوشحال بابا وائي -

م   یو مې سکه رورد ے چې ئې لار د حق نیولي

دو رونړه مې نور دي یو په نم دو هم بې نم

کلیات خوشحال

نو چې هر کله د خوشحال بابا درې رونړه شته چې د هغوي نوموُنه

دا ونګ دي ... سکه رورد نه ئې مراد فقیر جمیل بېګ دے ددي دوارو

مور ځلوزی وه دوه دونه ئې مېرنه (ناسکه) دي چې يو ئې
شمشېرخان چې مورئې اميره وه بل رورئې مېربازخان چې مورئې
مهمندزئې وه د نوښار د ملک مېرباز لور وه ـ چونکه سعيد بابا
د دغه زمانې دے په دغه خاندان کښې تعلق لوي د دغه خاندان
د علم و فن نه پوره پوره اشنا او واقف دے نو هغه ځکه ليکي
چې د خان اشعار خوښکلي دي نو "د ديو" يعني د خان د دريو
رونو اشعار هم ښکلي دي ځکه چې مخکښې د خان ذکر دے او ورپسې
وائي "د ديو" نو په دې "د ديو" سوچ پکار دے ولې چې د سياق و
سباق نه پته لګي چې مخکښې ذکر شوي سړي رونه يادوي که
چرې اشرف خان هجري عبدالقادر خان ختک ـ سکندر خان ختک
ئې مراد وے نو بيا به ئې د خان نه پس دويمه مصرعه کښې په
واضحه دا سې ليکلي وو ـ

"د ديو د رېو زامنو توکي هم ښکلي دي"

نو شاعر ته معلومه ده چې د خوشحال بابا د غه درې واړه رونه
هم ښه شاعران وو او شعرونه ئې ليکلي وو چې په دغه رونو
کښې ئې خود فقير جميل بېګ د شعرو شاعري علم و ادب سره د
تعلق متعلق واضحه اثار موجود دي ـ چې د منظومو شعرو نو سره
سره ئې د فارسي ګرانقدر نسخې په بشپړو حالاتو نو کښې پښتو
اکېډيمه کښې د دل تذکرة الاولياء ـ نور محمد يه په نومو نو قلمي
پرتې دي پاتې شو دا دوه نور رونه شمشېرخان او مېربازخان نو
کېدے شي چې چرته د دوي ادبي اثار وو يا وي خو لاتر اوسه

په لاس نهٔ دي راغلي او سعيد بابا ته هغه زمانه کښې معلوم وو نو ځکه يې د "خان" د درې رونو بيان کړے دے. او دغه شان ډېر ځېړنډوال اوس هم داوائي چې د خوشحال بابا نور هم ډېر کتابونه وو خو پته نيشته چې څهٔ شول کېدے شي چې چا سره کورونو کښې پراته دي او بنائي يې نه. زما د دې تحقيق خلاصه دا رنګه ده چې د سعيد بابا د دې شعر نه د خان درې رونړه فقير جميل بېګ. شمشېرخان(۲) او مېرباز خان(۳) مراد دي نه چې د خان زامن اشرف خان. عبد القادر خان. سکندر خان يا د خان نمسي علي خان سعيد خان، کاظم خان. او عجيبه خبره خو داده چې هر کله سعيد خپله شعر ليکي نو بيا وائي په دغه درېو رونو کښې ځان حسابه وي درې رونړه خو پکار دي چې نور وے. سعيد بابا په کښې نهٔ دے شمار وائي چې شعر خو دغه دے. دا وو زما د دې شعر متعلق ځېړنه خو دلته ده بيا يو ځل دا خبره تکرار ووم چې زما دا ځېړنه يا دا يې ختمه نهٔ ده او نه صحي کېدے شي خو خپلې يو هې په دنيا کښې ترې زما د غه مراد وو. کېدے شي چې نور قدرمند پوهان محققين ترې نه ښه او صحي نچوړ راوباسي.

کتابونه

۱- دیوان سعید مرتبه همیش خلیل ادارهٔ اشاعت سرحد پېښور جون ۱۹۶۳ء

۲- تاریخ مرصع د افضل خان ختک د خدائے بخښلي دوست محمد کامل په نوټونو سره د یونیورسټي بک ایجنسي پېښور له اړخه چاپ

۳- دیوان خوشحال خان د دوست محمد کامل صیب

۴- پښتو میاشتنۍ مجله ګڼه ۷-۵ نېټه اپریل مئ ۱۹۹۶ء د پښتو اکېډیمي پېښور یونیورسټي له اړخه چاپ -

صدیق ځوک دے

د ځوانو پښتنو شاعرانو کښې د صدیق په نامه کښې شاعران تیر شوي دي او په کښو تذکرو کښې ئې ذکر راغلے دے لکه د مثال په توګه پښتانه شعراء دریم ټوک کابل چاپ کښې ستر محقیق ارواښاد عبدالحی حبیبي په صفحه ۲۷ لیکي۔
محمد صدیق یو ځوان ذبې مټي شاعر وو چې د ۱۳۶۲ھ ق کال ځوانو شا کښې مړ شوے دے او وائي چې د ښېوې په کړیک کښې ښخ دے۔
دده یو غزل ښاغلي حبیبيؒ صاحب موندلے دے مطلع ئې دا رنګه ده
دا شکر دے چې مې یار راغے
زلال د وصال مې دوبار راغے
بل صدیق چې زوړ منظوم طبي بیاض ئې د پېښور یونیورسټي پښتو اکېډمي کښې په سلسله وار په غ ۲۲۶ موجود دے ټول ۹۶ مخونه لري په هر مخ ئې ۱۷ شعرونه لیک دي د میاشتنۍ اباسین پښتو اکتوبر ۱۹۹۰ء په حواله ستر شاعر ادیب ښاغلي رومان ساغر تخته هم دده طبي بیاض منظومه خطي نسخه شته د دواړو نسخو په ابتداء کښې د غه شعر لیک دے۔

د حاجي عبدالله زویه
اے صدیقه تحقیق بویه
اول رنځ او دارو زده کره
د غه پس یې وو ایه کره

دا صدیق د ۱۳۰۰ھ خوا و شا تېر شوے دے د پښتو شاعر خوا و شا روسېدو - بل یو صدیق چې ارواښاد عبدالحی حبیبي پښتانه شعراء اول ټوک کښې په صفحه ۲۸۳ ذکر کړے دے -

د صدیق د ژوند حالات او دیوان مونږ ته نه دے رارسېدلے ولې چې کوم لږ غوندې اشعار یې مونږ اولیدل دوې نه معلومېږي چې دے یو جوشي او رند شاعر دے د ده کلام کښې د عشق او عرفان جلوې برېښي او د تصوف ښې ښې نکتې په روان شعر کښې بیانه وي -

ددې صدیق غزلې د پادري هیوز په کلید افغاني کښې یک دي په پېټ ستودي پښتو اکېډمي پېښور یونیورسټي کال ۱۹۸۴ء کښې راغلي دي دیوان صدیق یې وس وس یې موندلے شوے او په کابل کښې د افغانستان د علومو اکاډمي د ژبو او ادبیاتو انستي تیوټ له اړخه د ارواښاد څېړنوال دوست محمد شنواري په سریزه څخه په کال ۱۳۵۸ش او ۱۹۷۹ء کښې چاپ شوے خو تر اوسه دا معلومه نه شوه چې صدیق څوک دے د کوم ځائے دے د چا څخه دے د کومې کورنۍ سره تعلق لري لکه دوست محمد شنواري د دیوان صدیق په سریزه کښې لیکي -

صدیق هم زموږ د هغو پخوانیو شاعرانو څخه

دے چې سوانح او پوره واقعات یې موږ ته

نهٔ دي معلوم -

د وخت د تېرېدو سره سره د ډېرو نوم ورو کو شاعرانو حالات د تحقیق په رڼا کښې معلوم شوي او معلومېږي لکه څنګه چې وړاندې شوي چې ارواښاد حبیبي یې دیوان نهٔ وو موندلے خو اوس د دغه دے دیوانِ صدیق چاپ شو - د صدیق د ژوند حالات تر اوسه په پرده کښې پراته دي خو زهٔ غواړم چې د صدیق د ژوند حالات د هغه ځاے ځایګے د کورنۍ تعلق د خپل تحقیق په رڼا کښې یو ځاے کړم خو داهم لیکم چې زما دا تحقیق ختمي او آخري نهٔ دے کېدے شي چې نور دا نهٔ محققین یو وال پرې د خپل تحقیق په رڼا کښې رااځي ښکاره کړي او اصل مرام ته اورسي دا چې ډېر پخواني شاعران تېر شوي چې د ډېرو عالمانو محققینو پرې بحثونه کړي او ډېرو بښونیکو ته رسېدلي او څوک د د غه بحثونو باوجود هم لا متنازعه دي - پښتو ادب کښې د خوشحال بابا کورنۍ ته ډېر لوړ مقام حاصل دے که خوشحال بابا دے او که د هغوي کټ زامن چې پښتو ادب ته یې په نثري او منظومو توګه لویه برخه ورېخښلې د غه شان د خوشحال بابا دور چې جمیل بېګ جمال خان او په دوهاني د نیا کښې په خواجه جمال الدین او فقیر بابا شهرت لري هم په فارسي ادب کښې او هم په پښتو ادب کښې نثر او شعر دواړه وېلے او لیکلے نو هر کله چې د غه

تولہ کورنۍ ددې فن نه واقفه ده نو د فقیر بابا زامن به هم
لکه د خپل تره د زامنو د شعرو شاعرۍ او پښتو ادب فارسي ادب
نه آشنا وي - او دغه شان به ئې خپل خاندانی روایات مرکون
ته نهٔ وې ورکړې او هم دغه شان تر او سه دغه کورنۍ په
پښتو ادب کښې ستر مقام او خپل نوم ژوندے او لوړ ساتلے دے
چې لکه د خوشحال بابا نوم د سیاست او مرنتوب سره سره
په ادب باندې هم خور ورد ے او دهغهٔ ورور جمال خان (جمیل بیگ)
روحانی دنیا خپله کړې ده نو په دې وجه په پښتو ادب کښې
ئې نوم تیارهٔ کښې پروت دے د راقم د څېړنې په دنیا کښې
صدیق چې دیوان لري او چاپ دے د جمیل بیگ د جمال خان) زوې
دے او دا خبره زهٔ د ځانه نهٔ کوم بلکه د کلکو او مضبوطو شهادتو
په دنیا کښې دلته لیکم او هغه شهادتونه دا رنګه دي - د
فقیر جمیل بیگ (جمال خان) د زامنو متعلق تاریخ مرصع د افضل خان
خټک کښې یک دي چې د هغوي د یارلس زامن وو خلور ئې بیبیانې
وې راقم هم د جمال خان په نمسو کښې شمار دے او د فقیر بابا
په مناسبت سره ئې اولاد ته فقیر خېل میان ګان وائې چې د پښتونخوا
په کوټ کوټ کښې پراته دي د راقم سره د خپل خاندان مستند
او مفصله شجرهٔ نسب په قلمي او چاپي شکل کښې پروت دے چې د
انجمن اتحاد جمال خېل (فقیر خېل) چشمې اکوړه خټک له ارخه
د میان فردوس شاه فقیر خېل په زیار او ډېر کوښ سره چاپ
شوے د دغه شجرهٔ نسب فقیر خېل له مخه د فقیر بابا د مشرې

بنځې "رابعه بي بي" پنځه زامن وو چې نومونه يې دا رنګه وو

محمد صديق رح - محمد اسحاق رح - محمد ابراهيم رح - محمد عتاق رح - محمد صالح رح

محمد صديق په ټولو رونړو کښې مشر وو د فقير بابا د وفات نه

پس د پلار سجاده نشين وو مزار يې د خپل پلار د قبر د چارديوارۍ

نه په مغرب کښې ځان له چار ديوارۍ کښې دے په خپل خاندان

کښې د فقير محمد صديق په نامه شهرت لري د ډېر ښه عالم شاعر

صوفي ولي الله تېر شوے دے راقم هم د محمد صديق په اولاد

کښې شمارېږي -

د جمال خان بابا د اولاد په باره کښې ستر ماهر انساب

اروا ښاد عبد الحليم اثر افغاني په خپل يو مقاله اخلاقنامه په

خوشحال ډيوډ جلد ۳ شماره ۱ پښتو اکېډمي پېښور يونيورسټي

کال ۱۹۸۷ صفحه ۲۵ باندې ليکي -

افضل خان دا ذکر نه کوي چې محمد اسحاق محمد ابراهيم

د محمد صديق کشران رونړه هم ددهٔ د پلار محمد اشرف

خان نه هم مشران وو هم ډېر ښه شاعران وو -

د صديق د ديوان باره کښې د افغانستان ستر څېړنوال ګوان هېواد

مل زلمے په خپل يو تاليف د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې

چې د افغانستان د علومو اکېډمي له اړخه په ۱۳۶۳ هـ ش او

۱۹۸۴ ع کښې چاپ شوے په صفحه ۸۱ باندې ليکي -

ديوان صديق :- ويونکي : صديق - د تدوين کال نامعلوم

د ليک کال او کاتب نامعلوم - خط نستعليق -

یک دود ، ختکي - کاغذ نړۍ کشمیرۍ -

ددې کتاب په ګڼو غزلو کښې د ختکو ژبه لهجه استعمال شوې ده ددې پورته یک نه معلومه شوه چې د صدیق د دیوان یک دود ختکي دے او په دې لحاظ هغه ختک وو که چرې بل قوم سره یې تعلق لرلو نو خامخا به یې د هغه قوم ژبه استعماوله.

دا څو وو د یکوال په نظر کښې د صدیق ختکوالي ثبوت - او س دا څو د دیوان د غزلو په تناظر کښې د صدیق دزمانې د قوم د ځاے ځاېګي او مسلک پېژندنې طرف ته چونکه د صدیق د زېږېدنې نېټه پوره نه ده معلومه څو د دیوان په یو غزل کښې چې نومره ۱۳۶ لري او په صفحه ۱۰۷ باندې یک دے په هغې کښې د خپلې زمانې او سیاسي نظریې او پښتونولۍ په باب څه معلومات داکوي په دغه غزل کښې د پښتنو او مغولو تر مینځه (۱۰۸۳ ه ق) کال د محرم د میاشتې دویمه (۱۶۷۲ء) کال د اپرېل ۲۱ مه نېټه د خیبر مشهوره جګړه یاده وي چې د مغولي لښکر مشر دکابل صوبېدار محمد امین وو په دغه جګړه کښې د دښمن لوځ ماتې اوخوړه چې د خوشحال بابا په قول ځلوېښت زره لوځ په کښې هلاک شو په دغه وخت کښې صدیق ځان هلک بولي د دغې جګړې او هلکوالي متعلق وائي -

حق د پښتنو دے که اوس بیا د ننګ د پاره
سور په شهزاده کا دغه تورڅوني خیبر

وړاندې زهٔ هلک ووم چې پرې دوب محمد امین شو
ښهٔ ښهٔ شهیدان وو ډېر مغولي شوي ډېر

په دې شعر کښې د شهزاده نه مراد اورنګزیب دے - ددې نه معلومه شوه چې صدیق په دغه وخت کښې هلک وو د دیوان صدیق سریزه کښې ستر محقیق اروا ښاد دوست محمد شنواري دَ صدیق د هلکوالي متعلق په صفحه (ز) لیکي -

د هلک د کلمې نه معلومیږي چې دے به (۸-۱۶) کلن وو په دغه حساب به د (۱۰۷۰ هـ ق) د کلونو په حدودو کښې زیږیدلے وي - ددغه جګړې کال (۱۰۸۳ هـ ق) وو په دغه وخت کښې صدیق ځان هلک بولي اروا ښاد دوست محمد شنواري په دې حساب د صدیق د زیږیدنې نیټه ۱۰۷۰ هـ ق ښايي او هم دغه زمانه دَ فقیر جمیل بېګ زمانه وه د فقیر بابا د زیږیدو نیټه هم صحي معلومه نهٔ ده څوک يې د خوشحال بابا مشر کښي او څوک کشر د خوشحال بابا د زیږیدو نیټه ۱۰۲۲هـ ده نو کهٔ جمیل خان چرې مشر وي نو د زیږیدو نیټه به يې ۱۰۲۰ هـ یا ۱۰۲۱هـ وي او کهٔ چرې مونږ يې کشر واخلو نو د زیږیدو نیټه يې ۱۰۲۴ هـ ده د وفات کال يې ۱۱۱۶هـ معلوم دے او دا کال يې د ابجدو په حساب هم دَ شعرونو په دنیا کښې لیکلے شوے - نو کهٔ چرې ۱۰۲۴ هـ يې زیږیدنه وي نو د قیاس په دوسره کېدے شي چې واده يې د شلو یا دویشتو کالو په عمر کښې کړے وي نو دس کله چې فقیر جمیل بېګ (رح) واده دَ شلو کالو په عمر کښې کړے وي نو ۱۰۴۴ سره چې شل کاله جمع کړې

نو ۱۰۴۴ھ زمانه ترې را اوځي نو معلومېږي چې په ۱۰۴۴ھ کښې

ې واده کړے وي او چې محمد صديق ې د دغه رومبني واده نه

پېدا کېږي نو د پورته شعرونو په رڼا کښې صديق ۱۰۷۰ھ

کښې هلک دے نو په دې حساب سره ۱۰۷۰ھ نه چې ۱۰۴۴ھ

لرې کړې نو د پلار عمرې په دغه وخت کښې ۲۶ ر شپږ

څلوېښت) کاله جوړېږي او د صديق عمر په ۱۰۷۰ھ کښې (۲۶)

کاله دے او هم د دغه وخت د هلکوالي وخت وي د دې نه هم

ثبوت ته رسي چې دا صديق د فقير جميل بېګ زوې دے -

دا نو ې وو د زېږېدنې او زمانې حال او س ګورو چې صديق

په دغه غزل کښې د خپل ځائے ځائېګي باره کښې څهٔ ليکي -

در پغه کهٔ وطن په تورو غرونو د صديق دے

مه وای په نو ښهر ملک ې مهٔ وای اشنغر

او بل يو شعر کښې د دې غزل ليکي -

کهٔ د زړهٔ رضا د ې ده چې مجنون ګودم

تر مجنون صديق بتر شته په نو ښهر

او د خپلې علاقې باره کښې د خپل يو غزل نومره ۳۰۵ صفحه ۲۷۵

باندې ليکي -

چې د زړهٔ په زاړې نهٔ پوهېږي څهٔ کړم

په خصلت کښې مهمندي کړې خدائے د نورې

د انارو سرې دانې پښتنے نهٔ شي

خدائے وتانته کړي انار کښې زيړې

دا څلور واړه شعرونه ېکټ غواړي او چې ېکټ پرې او شي نو هله به ترې نتیجه را وځي په رومبني شعر کښې صدیق نو ښار او اشنغر یاد کړے او بل شعر کښې ئې صرف نو ښار یاد کړے. نو دې نه معلومه شوه چې دا هم د غه صدیق دے کوم چې دَ جمیل خان زوې دے او خوشحال بابا ورارهٔ دے ځکه چې ددوي کلے اکوړے او چشمې او خوا و شا علاقې وې او حکومت ئې تر لرې پورې وو دا علاقې په نو ښار کښې شاملې وې او په دې وجه صدیق د خپل کلي چشمې او تنګار وچې د غه هم دَ دوي جائیداد او کلے وو ذکر په دې وجه نهٔ کوي چې دا وارهٔ کلي دي نو هر کله چې دا وارهٔ کلي په د غه لویه علاقه نو ښار کښې شمار دي نو په دې وجه ئې د نو ښار ذکر کړے دے کیدے شي چې د اشنغر ذکر په وجه ځنې ییکوال او لوستونکي دیو بل صدیق چې د چارسدې هشنغر ملک وو په تاریخ مرصّع دَ افضل خان ختک کښې ذکر را غلے او هغه ذکر د تاریخ مرصّع په صفحه ۳۹۰ او اقتباس ۳۲۲ کښې داسې لیک دے

چې ناصرخان کابل ته اودسېد و ګماشته ئې
د فوځ په معرفت د صدیق چې د چارسدې
ملک وو د بارک شاه زوې په تحصیل روان کړه۔

ددې نه معلومیږي چې دا صدیق بل صدیق دے د چارسدې ملک دے په چارسده اشنغر کښې سکونت کوي ځکه چې ناصرخان ګماشته دده په معرفت چارسدې ته دا ستلو دے په نو ښار

کښې نهٔ اوسېږي د شاعرۍ ذکرئې هم نيشته شاعر نهٔ دے صديق کهٔ ذکر د اشنغر کوي نو ضروري نهٔ ده چې صاحب ديوان صديق دے دغه شعر په وجه د اشنغر وي دا معلومه شوه چې دا صديق د فقير جميل بېګ زوې دے د افضل خان خټک د ناکردو او جګړو دلاسه چې دغه هم ضمهٔ په تاريخ مرصع کښې درج دي دتورو غرونو ارماني دا اشنغر په لور هم دا غلے دے ددې صديق اولاد دَ اشنغر په شېرپاؤ نومې کلي کښې په کمې تعداد کښې د فقير خيلو مياں ګانو په نوم ځان له يو چم کښې مېشته دي صديق په دغه وخت کښې په اشنغر کښې ناست دے او د خپل وطن نوښار دتورو غرونو ارمان کوي او څکه وائي

دريغه کهٔ وطن په تورو غرونو دصديق دے

موږ صرف په دې صديق د اشنغر کولے نهٔ شو دا چې خو دَ صديق دتره زوې سکندرخان خټک په خپل يو شعر کښې وائي

زهٔ سکندر په جانه کور کښې فاقه نهٔ يم
همېشه د خپل وطن اميد رجا خورم

دا شعر سکندرخان په دغه وخت وائي چې دے دغه وخت دَ وخت د آفريديو علاقې جيناکور نومې کلي کښې ووچې د هغه ځايه به افضل خان په اکوړي حملې کولې نو ايا موږ به ددې شعر نه مراد دا اخلو چې سکندرخان دجيناکور وو ځکه چې په شعر کښې ئې جيناکور ياد کړے نو نا.

ہمېشه د خپل وطن امید رجا خورم

د غه ټي هم یاد کړي نود غه شان صدیق هم د نورو غرونو ذکر کړے دے او دي شعر سره به څه کوو -

ترمجنون صدیق بتر شته په نوښهر

دلته یو ښکارا او واضحه ثبوت د صدیق د ځائے د هغه په دي شعر کښې موجود دے

چي د ذړه په رازمي نه پوهېږي څه کړم
په خصلت کښې سهمند ے کړي خدا ے د نوري

په دي شعر کښې صدیق د نوري ذکر کوي او د نوره هم د غه علاقه ده سکه خوشحال بابا هم په یو شعر کښې وائي

په تیراه په سوات په نوره دره در شوم
بیا م کوم لوري ته ته بیا یې اسمانه

او د غه شان صدیق د نوري د علاقې ذکر کښې تشبیه د انادو سرو دا نو سره کوي کومي علاقې ته چي نوره وائي یا چي کوم کلي په نوره کښې آبادي دهغې متعلق دوست محمد کامل اروانښاد د تاریخ مرصع په نوټونو کښې په صفحه ۱۲۱۴ لیکي

خاوري ته نزدي مغرب رویه څخه شمال ته د سرائې
اکوړه جنوب څخه مشرق ته د منتهی مشرق ته
دا تهول ځایونه د ختکو په نوره تپه تحصیل
نوښهره کښې دي -

ستر محقیق سرفرازخان عقاب ختک په خپل تالیف تاریخ ختک مطبع

حمید یه پرېس پښور چاپ کال ۱۹۶۵ء کښې په صفحه ۱۸۴ د خوړه سرخط لاندې تفصیلي بحث کړے دے چې د دغه کښې لږ غوندې یو دوه کسرښې دا خلم -

خوڑه کا دوسرا اہم مقام نظام پور ہے یہاں اور شیدو

میں اکوڑخیل بستے ہیں چشمئی میں فقیر بیں بیگ کی اولاد بستی ہے

په دې علاقه کښې پلوسې - د ښېرو اوښې ر کوکښې) ګوګړې په ګڼ تعداد ځنګل په شکل کښې ولاړې دي او دد غه خلقو د آمدن ذریعه ده- دا خو وو د صدیق د ځائے ځایګي باره کښې بحث او دد ې بحث نه معلومه شوه چې دا صدیق د ختکو د علاقې وو او فقیر بابا هم دد ې علاقې سره نسبت لرلو -

د دغه په بل یو شهادت د خوشحال بابا سره د پوخ نسبت د وراره او تره د هغه دیو شعر په د نیا کښې یکم هغه شعر دا د دغه دے - دا شعر د دیوان صدیق په صفحه ۱۵۸ په ۱۹۸ نمبر غزل کښې لیک دے -

دا غزل د خان د دې غزل جواب دے
که دا ستاستر کی دا وجار باسم ځان لته

په دې شعر کښې صدیق خوشحال بابا "خان" توري په احترامي لهجه کښې یاد کړے دے او دا ښکاره خبره ده چې د خوشحال بابا د کورنۍ تولو شاعرانو خوشحال بابا د احترام او عزت په توګه "خان" په لهجه سره په خپلو شعرونو کښې یاد کړے دے لکه عبدالقادر خان

ختټک چې د خوشحال بابا زوې دے د خپل پلار دیو مشهور شعر په جواب کښې وائي -

دا غزل په پښتو ډبه چې بیان عبدالقادر کړو
درو غژن یم که بې خان وائي بل یو پښتون هسې

او د غه شان اشرف خان هجري په خپله مرثیه کښې وائي -

له حیا به تن د خان خوړلے نهٔ شي
په دا خوي که هر څو زمکه بې حیا ده

کامګار ختټک هم د خوشحال بابا ذکر د خان په نامه کړے دے لکه وائي

دا غزل چې کامګار او وے په پښتو کښې بې له خانه
له دا هسې کښلې نهٔ دے هیڅ شاعر په خپل دیوان

سعید ختټک هم وائي -

خانؔ که اطلس دا شعارو ودلې دي
د دیو درې رونړو ټوکې هم ښکلې دي

د غه شان کاظم خان شیدا د خوشحال بابا ذکر څو ځایه د خانؔ په احترامي نامه سره کړے دے لکه وائي -

د افغان له شعراء په شیدا باندې
دا ادب په مقتضیٰ د خان شرف دے
شیدا "خانؔ" په دې کامیر د شاعرانو
که مزار وته یې عرض دې تا انشا شي

ده دي مثالونو نه ثابته شوه چي صديق هم دغه كورني

شاعردی د خوشحال بابا نوم په احترام سره سکه دهغه دزامنو

په خان په شعركښي اخلي نورچاكه ذكوكړی نوخوشحال ئې يادكړی

خوځپلو زامنو اوروڼو د خان په نامه يادكړی چي په دغه كښي

د خپل سکه ورجمال خان زوي صديق ئې هم د خان په نوم يادوي

د خپل خاندانې رقابت په وجه د مغلو سپكه او نفرت په خپلو

شعرونوكښي ښكاره دي اودغه نفرت په وجه هغه پښتنو

ته هم سپك ګوري كوم چي د مغلو نمك خوردي سكه په خپل يوغزل

كښي په صفحه ۱۰۷ داسي ليكي

تورده شري به ده نيمه ننګ نيمه په سر

ورك شه د مغلو د بخشش منديل په سر

واړه ږوني شول پښتانه چي پسي ذغلي

ننګ وته ئې شاكړه له مغلو غواړي زر

حق د پښتنو دی كه اوس بياد ننګ د پاره

سور په شهزاده كا دغه تورخوني په سر

شو
روان دي زه هلك وم چي پري د وب محمد امين

بنه بنه شهيدان وو د پر مغول شول پري د بر

هيڅ نه دي نابوده يوسفزي د ننګ په كار كښي

نوم ئې دزمري دی ترشمال دي لا بتر

څښي که منصب خوري خولا کوړ په ځپل وطن دي
پسې شو د مغولو حمزه ګوره ګیدړ ي خر
حال د پښتنو د ننګ په کار کښې را ښکاره شو
واړه هیڅ کاره نه بې حیا نا مرد بشر

په دې شعرونو کښې ئې زیات رنګ د خوشحال بابا د خیال ښکاري صدیق هم دغه پښتو غندنه کړې ده کوم چې د مغولو په سرو سپینو پسې منډې وهلې او خپل ننګ ئې په دغو ي خرڅ کړے وو او د دې شعرنه ئې خو هغه خاندانې جذبه غیرت ښکارېږي او په دې وخت ارمان کوي چې

نه مومند ایمل شته نه خوشحال دریا شته
نه ښکو غلجي - له پښتنو خالي شو غر
او دغه شان د خپل ننګیال تودیال تره خوشحال بابا وینه د صدیق په رګونو کښې تېره شوې ده او صدیق هم د میړنې خلقو ستائنه کړې ده په دې حقله څېړنوال دوست محمد شینواري په خپله سریزه کښې لیکي -

په کلاسیکي ادب کښې صدیق د لوړې پوړي شاعر دے په اشعارو کښې ئې ډېر داسې غزلې شته چې په نازک خیالۍ کښې د حمید او شیدا شعارو اندرول دي د شال د یاده د دیوان په غزل ۲۰۹، ۳۰۹ کتلے شي خو صدیق بیاندې د خوشحال رنګ زیات یدے

شي صديق د توري مېړنتوب شجاعت مټېن شاعر دے لکه وائي

مېړني په مېړنتوب سره یاد یږي
د نامردو کله څوک وائي سند دي
د زمري نامه پرې کیږي ده زمري ځه
ځوان به ځان کاندي د توروپه مېدان غوځ

څنګه چې اروا ښاد حبیبي او اروا ښاد دوست محمد شینواري ویلي دي چې صدیق د تصوف او سلوک نه اشنا وو صوفي شاعر هم وو نو دلته کښې موږ ګورو چې صدیق واقعي د تصوف او سلوک د دورونو نه تیر شوے وو د هغه صوفیانه شاعري که اوکتے شي نو د شعرونو نه معلومیږي چې صدیق مریدي تصوف هم کړے وو یعني صدیق د یو کامل پیر نه بیعت هم کړے وو او مریدي ئې اختیار کړې وه لکه دا لاندېني شعرونه موږ ته ښائي -

هر چا وته څوا ږه ترني شکر دي
د صدیق وښل د پیر له برکته
د مرید تعظیم د پیر عزت طلب دے
د استاد طلب نه ئې مردوده
تمامي قباحت دا وي که باور کړه
چې مرید د خپله پیره شي مردود

او د غه شان د دیوان په صفحه ۲۵۰ وائي -

چې ثابت په شریعت شي
نو سالک د حقیقت شي
د توحید دیوه کړي بله
چې روان په طریقت شي
چې پرواه به د فتن کړي
چې د پیر په معرفت شي
د تلقین ذکر حاصل کړه
چې مشغول په محبت شي

ددې شعرونو نه معلومیږي چې صدیق د صوفیت او د تصوف درجو، منازلو د پیری او مریدی ادابو نه پوره پوره واقف دے او په تصوف کښې دیو استاد حیثیت لري هغه ځکه چې د صدیق پلار فقیر جمیل میاں هم یو ستر روحاني مقام درلود جذب و حال په مستی کښې مست د لوې الله په معرفت او د حق دنیا موندلو د پاره سرګردانه وو او د شریعت او طریقت نه پوره پوره خبر وو په دغه وجه صدیق هم د دغه مکتب طالب علم وو او په دغه مکتب کښې لکه د پلار لوړ مقام درلو.
ددې دومره تفصیلي بحث نه پس موږ ته معلومه شوه چې صدیق ګمنامه نه دے سوانح یې معلوم شو صدیق خټک دے د خوشحال بابا د سکه ورور جمیل میاں (جمال خان) مشر زوی دے د دغه زماني دے د خوشحال بابا د شعرونو رنګ پرې اثر انداز

دے ۔ د خوشحال د وخت د جگړې ستائنه ئې کړې ځېله علاقه او کلي ئې خوړه او نوښار د ښئيلې دے ۔ او د خوړې کړکېنې ئې ستائيلي دي د مغلو بد ئې وئيلي دي د خوشحال بابا په شان ئې د مېړنتوب بهادري شجاعت ستائنې کړي ۔ او څنگه چې ئې د ترهٔ د ایمل خان او دریا خان سره د هغوي د مېړنتوب په وجه مينه ده نو د غه شان ئې د ایمل خان ۔ دریا خان او خپل ترهٔ خوشحال خان سره ځېله مينه ښکاره کړي ۔ د تصوف د مختلفو منازلو او درجونه واقف او د د غه مکتب استاد کامل دے او صوفيانه اشعار ئې هم وئيلي ژبه ئې ختکواله ده که څه چرې د بل خاندان سره ئې تعلق وے نو په ديوان به ئې د بل چا رنگ زيات وو خو معلومېږي چې د خپل ترهٔ په وجه ئې په شعرونو د هغوي رنگ زيات دے او د پلار په وجه ئې د تصوف رنگ د دې تېرو شواهدو نه معلومه شوه چې صديق د جمال خان رحمة الله عليه بېگ فقير بابا زوې دے د خوشحال بابا وراره دے او د صاحب ديوان شاعر صديق دے د بده مرغه د دوي د پلار حالات لا په تيار کېنې دي نو په تېره تېره ئې د زوې حالات دا وه د صديق متعلق د راقم رائې او څېړنه لوې الله دې اوکړي چې نور تحقيق پرې اوشي او نور معلومات دا برسېره شي ۔

کتابونه

۱- هیوادمل زلمی د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې د افغانستان د علومو اکیډمي ۱۹۸۴ء

۲- فقیرخېل فردوس شاه میاں شجرهٔ نسب فقیرخېل میاں کاکا انجمن اتحاد فقیرخېل چشمئ اکوړه خټک ۱۹۹۱ء

۳- رضا محمد افضل پروفیسر پټ ستوري پښتو اکیډمي پېښور یونیورسټي ۱۹۸۴ء

۴- خوشحال ریویو جلد ۴ شماره ۱ پښتو اکیډمي پېښور یونیورسټي ۱۹۸۷ء

۵ د صدیق دیوان د شینواري دوست محمد سریزه څخه د افغانستان د علومو اکیډمي ۱۹۷۹ء

۶- دیوان د سکندرخان خټک د دوست محمد کامل مقدمې سره ادارهٔ اشاعت سرحد قیصه خواني پېښور ۱۹۶۲ء

۷- عقاب خټک سرفرازخان تاریخ خټک حمیدیه پریس پېښور ۱۹۶۵ء

۸- دیوان اشرف خان هجري مرتبه همیش خلیل شاهین برقي پریس پېښور ۱۹۵۸

۹- حبیبي عبدالحی پښتانهٔ شعراء اول ټوک یونیورسټي بک ایجنسي خیبر بازار پېښور

۱۰- خټک افضل خان تاریخ مرصع د دوست محمد کامل نوټونو سره یونیورسټي بک ایجنسي خیبر بازار پېښور

ابراهیم خوک دے

ابراهیم خوک دے ـ دکوم ځائے دے ـ د چا څهٔ دے ـ دکومې زمانې
دے ـ دا یو څو سوالونه دي چې ددې پښتاني شاعر په باره کښې
پیدا کیږي خو زموږ لیکوال دومره په آسانه حل کړي دي ـ هغه ځکه
چې ځان ته دومره سرخوږ ول نهٔ دي پکار بس څو د څیړنې د
کتابونو پانبې دکول پکار دي ـ خیر دے کهٔ څوک د علم تنګې پرې بیا
ادانه کوي ـ حوالې د پاره بیا کتابونه را خلي او هغوي پرې هم
پې توکه لیکي د څولو نه مخکښې به زهٔ دلته د ابراهیم باره کښې دَ
مختلفو لیکوالو محقیقینو دکتابونو نه د اقتباساتو په شکل کښې دَ
هغوي دپیژندنې او دهغوي د زمانې ـ د شاعرۍ او خاندان باره
کښې دلته اولیکم نو بیا کهٔ زهٔ د خپل تحقیق په رڼا کښې څهٔ لیکم
نو په پوهیدلو کښې به لوستونکو ته اساني وي ـ په دې نوم
باندې ډیر شاعران تیر شوي دي ـ خو دلته چې دکوم ابراهیم
ذکر کیږي د هغه غزل په "چمن بې نظیر" کښې را غلے دے ـ دپښتنو
شاعرانو د غزلو یو خطي مجموعه ده ـ یو انګریز محقیق "پادري
هیوز" دد غه خطي نسخې نه په خپل کتاب "کلید افغانئ" ددې شاعر
هم یو غزل را خستے دے دکلید افغاني په سر کښې د افغانستان دَ

ستر محقق عبدالله خدمتگار په هر شاعر تعلیقات درج دي هغو لیکي -

د چمن بي نظیر د شعر د شاعر په باره کښې یو احتمال دادے چې نوموړي دي د کالوخان دغه ابراهیم شاه وي ځکه چې دي د کلید افغاني د تدوین د زماني د شاوخوا اولسي شاعر وو او د فیاض کیسه چې په کلید افغاني کښې راغلي ده د ه تکمیل کړي ده د دې نوموړي شاعر په باره کښې نور څه معلومات چاته هم نیشته - (۱)

ستر محقق پوهاند محمد افضل رضا صاحب د ابراهیم باره کښې د پښتو ستوري کتاب پښتو اکېډمي پېښور چاپ کال ۱۹۸۶ء په صفحه ۹۳ باندې لیکي -

راقم الحروف (محمد افضل رضا) ته پښتو ستوري د تحقیق په لړ کښې د محمد ابراهیم د لاس یکلي د اخون قاسم فوائد الشریعت نوم کتاب په لاس ورغلو چې په پښتو اکېډمي کښې موجود دے په آخر کښې لیکلي دي

"محمد ابراهیم متوطن ختک مصري بانړه"

---

(۱) پادري هیوز کلید افغاني کابل چاپ صفحه ۱۱۹ د چاپ نښته ۱۲۵۶ کال د زمري ۱۵-

او هر کله چې صفي الله خټک (باندې مُلا) د مصري

باندې نوښار تحصیل ووڼو کېدے شي چې ابراهیم

خټک ورځې په مصري باندہ کښې هم تېرې کړې وي

او ځکه ئې صفي الله خټک په تېر و شوؤ عالمانو

کښې ذکر هم اوکړو۔

د ابراهیم باره کښې د افضل رضا صېب د وېښانه پس هغوئ د ستر

محقیق او ارښاد عبدالحلیم اثر افغاني صېب یک هم په دې کتاب کښې

هم په د غه صفحه ۹۳م لیکي۔

د ښاغلي اثر د یک مطابق ابراهیم د سوات دَ

مشهور بزرګ پیر بزرګ صېبؒ په اولادکښې یو

ډېر لوئ عالم روحاني بزرګ او د پښتو ژبې

د پخواني طرز اسلوب په لیکوالو کښې د موزونې

طبقې شاعر او ادیب تېرشوے دے۔

په یل ځاے کښې هم په د غه صفحه ۹۳م د پټ ستورې کتاب

پښتو اکېډمي پېښور چاپ کال ۱۹۸۶ء د اثر صېب یک لیکي۔

او د ابراهیم د لیکلو طرز د اخون درویزه د سبک

په پیروی کښې دے هر کله چې صفي الله خټک

په میاشت د صفرالمظفر ۱۲۷۳ء کښې دده ذکر دَ

تېر و شوؤ عالمانو په حیث سره کړے دے

او د میاں صېب محمد عمر د چمکنو زوې عبیدالله

میاں ګل د خپل کتاب " هفت پېکر " په دیباچه

کښې دده دې قیصې نوم یاد کړے دے او حضرت
میاں ګل په ۱۲۲۳ ه کښې وفات شوے دے نو
وښکاره شي چې حاجي ابراهیم بابا د ۱۲۰۰ په زمانه
کښې تېر شوے دے ـ

اوس را ځو د ښاغلي محقیق پروفیسر محمد افضل رضا صیب د بل کتاب د "پښتو غزل" چاپ پښتو اکېډمي پېښور کال ۱۹۷۸ء صفحه ۱۸۹ باندې یک ته هغوي دده نوموړي شاعر باره کښې لیکي -

ابراهیم د سوات او سېدونکے وو ـ د پیر پرشاده
صیب په اولاد کښې وو د ۱۲۰۰ه په زمانه کښې
تېر شوے دے د زقوم بادشاه او سیف الملوک
قیصې هم لیکلي دي ـ قلمي ذخیره ئې په
قمبر کلي کښې د فن ده لاندې یو غزل ئې
کلید افغاني کښې نقل کړے شوے دے ـ غزل ئې
د پښتو د قدیم غزل ټولې خوبۍ لري ځو نورې
غزلې ئې راقم الحروف "پټ ستوري" کتاب کښې
درج کړي دي ـ

د افغانستان ستر محقیق او نومیال لیکوال ارواښاد عبدالحی حبیبي صیب د ابراهیم په باره کښې د خپل تالیف پښتانهٔ شعراء اوله حصه چاپ پښتو ادبي مرکز سرائې نورنګ بنوں کال ۱۹۸۹ء صفحه ۷۵ باندې لیکي ـ

ابراهیم هم د هغه شاعرانو نه یو دے کوم چې په

گمنامۍ کښې مړ دے ـ حالات او دیوان ئې نهٔ
دے پاتې ددهٔ بس د کلید افغانۍ په ذریعه یو
غزل تر دې وخته ژوندے پاتې دے او دے
موږ د هغې په وجه د یو ښهٔ شاعر په
حیث پېژنو ـ

۵

چې د عشق سودا په سر کړم کله مرد یم
سر پرېکړے په مېدان کښې د عشق فرد یم
د عشق نوم ځکه په ما باندې سهي شهٔ
وچې شونډې لوندې سترګې گونه زرد یم
د یادداشت بهره به بیامومم امید دے
لکه تن چې مشغول شوے په یادګود یم
کهٔ مې سر او مال د یار په مینه لاړشي
خدائے دې نهٔ کړه کهٔ پرې کم یا پرې سردیم
تعلق هستي مې دواړه پسې شا کړه
جریده د عشق په لار کښې روان فرد یم
دامن واخله چې ئې گرد الوده نهٔ شي
خسته پروت د یار په در کښې لکه گرد یم
بې دردان د عشق له سوزه خبر نهٔ شو
براهیم ځکه منت بار د اهل درد یم

د افغانستان پل ستر محقق هیواد مل زلمی هم د ابراهیم باره کښې لیکي ـ

ابراهیم از شعرای قدیم پښتو است پادری هیوز غزل ابراهیم را از چمن بے نیظر در کلید افغانی منتخب کرده ابراهیم غزلیات عشقی سیرود تذکره نویسان، پښتو شعر و شرح حال ویرا ضبط کرده اند از دست ـ

۵ چې دردان د عشق له سوزه خبر نهٔ شول
براهیم ځکه منت باد د اهل درد یم (۲)

دا نو وو د ابراهیم په باره کښې د مختلفو محقیقینو د تاریخ په رڼا څهٔ بړ شان پېژندنه چې څوک وو د کوم زمانې وو ـ شاعر وو بزرګ وو صوفي وو په دغه تېر شوي تحقیق باندې بړ شان سوچ پکار دے او چې په اختصار ئې جاج واخلو نو معلومېږي چې دغه ټول تحقیقونه د تضاد ښکار دي او په یو وخت مختلف بیانونه بیان شوي دي ښاغلے افضل رضا صیب په یو ځائے کښې لیکي چې د یو خطي نسخې له مخه متوطن خټک د مصري باندې نوښار وسیدونکے دے او په بل ځائے کښې د اثر صیب په وینا

۲- زلمي هیوادمل فرهنګ زبان و ادبیات پښتو چاپ وزارت تعلیم و تربیه کابل کال ۱۹۷۷ صفحه ۷، ۸

متفق دے چې دسوات دپیر پرند، اولاد کښې دے او هم هغه غزل ئې لیکې کوم چې جیبي صب لیکلے دے۔

البته ارواښاد جیبې صب په گمنامه شاعرانو کښې اچولے دے او هغوي ته ئې حالات نهٔ دي معلوم دهغوي دا لیک دَ قدر ور دے۔

دا ځکه چې بن دخپل نظر په تله اوتلو هر چا ته حق حاصل دے چې څېړنه او کړي زهٔ څېړندوال نهٔ یم خو دلته دابراهیم باره کښې دخپلو معلوماتو په رڼا کښې خپله یو نظریه لرم۔ او خپل دې یک ته حتمي نهٔ وایم۔ دلته راقم الحروف د تپرشوي یک او تحقیق په رڼا کښې څهٔ معلومات او دخپلو معلوماتو دزنځیر کړئ یو کول غواړي۔ او لوستونکو ته د ابراهیم په باره کښې خپله څېړنه پېش کول غواړي۔

دَ ابراهیم غزل په چمن .بې عدیل وگلشن .بې تمثیل کښې چې دمیاں انځوکل کاکا خېل تالیف دې کښې ذکې هم شته میاں انځوکل دا کتاب په ۲۵ رمضان ۱۳۰۱ھ کښې لیکلے دے او په دې کښې دپخوانو غوره هغه شاعرانو ذکې کړے دے کوم چې دخوشحال بابا، رحمان بابا وغېره، تر وخته وو۔

څېړنه چې هر کله څوک کوي نو داخلي او خارجي شهادتونه ضروري دي دچاپېرچل حالات او دنزدې زمانې حالات دَ هغې نه پسته حالات نو تحقیق بیا هله پکار دے داسې نه چې .بې توکه .بې تحقیقه کله دسوات او کله دمصري بانډې راقم الحروف

چې کومه نظریه د ابراهیم باره کښې پېش کوي هغه به ډېره درج
شوي شهادتونو په تله تلي او پېش کوي به ئې -
میان انځوګل چې د کومو شاعرانو ذکر په خپل کتاب کښې کړے
دے نو ابراهیم ئې د کومو شاعرانو په زمانه کښې اچولے دے د
ده غزل د کومو شاعرانو د وخت سره قافیو ردیفونو سره سمون خوري
نو ددې نه به معلومه شي چې دے د هغه وخت شاعر دے نو دا سوچ
به مونږ ته یو لار اوښائي زمونږ رهنمائي به وکړي او بیا به مونږ په
دغه لار خپل مرام ته تګ کوو دد غه زمانې په شاعرانو کښې خوشحال بابا
هم یاد شوے دے پښتو ادب بانډې ددهٔ اودده وي دخاندان لوې
احسان دے - خوشحال بابا نه را واخله زامن - نمسي کړوسي ئې هم
د پښتو ادب خدمت کوي لګیا دي - او پښتو ادب ته وده ورکوي -
دغه شان د خوشحال بابا مشر دور چې په جمال خان - جمیل خان
خواجه جمال الدین نومونو بانډې په مختلفو موقعو یاد شوے
هغه هم لکه د خپل دور د توري او قلم خاوند وو او په ادبي میدان کښې
د خپل دور خو شحال بابا نه روستونهٔ وو خو بس صرف فرق دا وو چې جمال خان
بابا د تصوف ، سلوک ، معرفت لار خپله کړې ددې هم خصه باوجود جمال خان بابا شاعري
هم کوله د شاعرۍ باره کښې افضل رضا صیب پټ ستوري نومې کتاب او د افغانستان نومیالي
او ستر لیکوال عبدالله خدمتګار بختانئ په پښتانهٔ شعراء پنځم
ټوک کښې په دو مېنو صفحو کښې ذکر سره د هغوي د شعرونو
غزلو ډېر په وضاحت سره کړے دے - د دوي خطي نسخې " تذکرة
الاولیاء " او " نور محمدیه " په نومونو په فارسي ژبه کښې لیکلې په

پښتو اکېډمي پېښور کښې پرتې دي د غه شان الرشيف مسلّي افغانستان کښې هم يو خطي د فارسي نسخه پرته ده چې وس

وس هغوي د مناقب شيخ رحمکارؒ په نوم چاپ کړې ده زما ددې مطلب دا دے چې د خو شحال بابا سکه دور هم په ادبي ميدان کښې د چا نه روستو نهٔ دے نو د غه شان د جمال خان بابا زامنو همېل خاندانې روايات قائم او برقرار ساتلي دي - سکه د جمال خان بابا زوې محمد صديق چې د هغوي نه پس سجاده نشين هم وو د هغوي ديوان چې د کابل نه د "ديوان صديق" په نوم چاپ دے -

راقم خپلې مدّعا ته چې ابراهيم زما په نظر کښې څوک وے ترکومه چې زما تحقيق دے نو ابراهيم گمنامه نهٔ دے د جمال خان بابا زوې دے سکه د خپل تره او پلار شاعر وو - صوفي وو بزرگ وو - لوستونکي به وائي چې تا سره څهٔ ثبوت دے دلته به زهٔ د خپل گران مشر مياں فردوس شاه فقيرخېل د مرتب شوې شجره نسب نه حواله ورکړم -

د جمال خان بابا څلور بېبيانې وې د هغوي ديارلس زامن وو په هغه بېبيانو کښې د بي بي رابعې چې په قام اسماعيل خېله وه پنځهٔ زامن وو چې نومونه يې په دې رنگ دي -

۱- محمد ابراهيم ۲- محمد اسحٰق ۳- فقير محمد صديق ۴- محمد عشاق ۵- محمد صالح (۳)

۳- فقير خېل فردوس شاه مياں شجره نسب فقير خان خېل (فقير خېل) ناشر انجمن اتحاد جمال خېل چشمي اکوړه خټک د چاپ کال ستمبر ۱۹۹۱ ص۱

دا ړو ښئ ثبوت چې دغه شاعر چې ذکر يې په چمن بې عديل وګلشن بې تمثيل مياں اخون ګل او کليد افغاني کښې پادرې هيرز کړے دے ګمنام نۀ دے ګمنام ځکه دے چې چا تحقيق نۀ دے کړے دَ فقير جميل بيګ رح جمال خان رح زوې دے ځکه يې هم په دغه کتاب کښې د يوې زمانې د شاعرانو په قطار کښې ځائے کړے دے۔

دغه شان ښاغلے افضل رضا صيب ليکي چې هغه د مصري باندې متوطن ختک چې د تحصيل نوښار يو کلے دے او سېد ونکے وو د مصري باندې لږ محل وقوع مصري باندړه په اکوړي کښې د سيند په غاړه ده بلکه دا هم وئيلے شي چې اکوړې او مصري باندړه کښې فرق نۀ وو بلکه هر کله چې سيند يعنې اباسين خپل رخ بدل کړو نو مصري باندې يې جدا کړه اشرف خان هجري هم دا په خپلو شعرونو کښې په تاخت هم ياده کړې ده د جمال خان اولاد په چشمۀ - اکوړې - نهال پوره - نظام پور - ښېدو او دغه شان په نورو ځو او شا کلو کښې آباد دے۔ دا هم يو ثبوت دے کېدے شي چې ابراهيم بابا رح په مصري باندړه کښې سکونت اختيار کړے وي ځکه چې مصري باندړه او دغه تهول نزدې ځو او شاکلي ځو دهغوئ ملکيت او جائيداد وو۔

دلته به زۀ د ثبوت په توګه د اروا ښاد ستر محقق عبدالحليم اثر افغاني صيب يو ليک ته د لوستونکو پاملرنه راوګرځوم هغوي په خپل يو مضمون چې سرخط يې "اخلاقتانه" دے کښې ليکي -

افضل خان دا ذکر نۀ کوي چې محمد اسحٰق رح - محمد ابراهيم رح د محمد صديق رح کشران رونړه هم ددۀ د پلار محمد اشرف خان رح

نه هم مشران وو هم د پر بنه شاعران وو په مثال

کښې د "فقير ابراهيم چشتي" سهروردي يو غزل

داوړم -

چې د عشق سودا په سر کړم کله مرديم

سر پرېکړې په ميدان کښې سکه فرديم

بې دردان د عشق له سوزه خبر نهٔ شو

براهيم ځکه منت بار د اهل درد يم (۴)

هغوي يکي په دې غزل کښې مصرعه جريده د عشق په

لار کښې روان فرديم دا ښائي چې ابراهيم په مقام د فرديت کښې

وو چې د فنافي الله مرتبه ده چرته د مقام فرديت خاوند ابراهيم

او چرته د افضل خان پلار محمد اشرف خان هجريّ پکښ افضل خان

ئې ذکر نهٔ کوي -

داوود اثر صيب يک - دلته کښې اثر صيب هم ددغه ابراهيم

باره کښې بل شان يکل کوي - کېدے شي چې هغوي په دې نتيجه

رسېدلے وي چې هغه څکښې تحقيق سهي نهٔ وو بلکه هر کله چې

هغوي ته معلومه شوه چې دجمال خان بابا په زامنو کښې هم شته

او د مصري باندې اوسېدونکے دے نو درې نه معلومه شوه چې

دا ابراهيم دجمال خان بابا زوې دے - جمال خان بابا چې په فقير بابا

مشهور دے د غوثيت او قطبيت د درجو نه تېر شوے دے د غه

۴- خوشحال ديوېو شماره ۱ پښتو اکېډمي پېښور چاپ کال ۱۹۸۷ ص ۲۵

شان د اولادې هم تربیت کړے او وخت په وخت ئې زامن هم سجاده نشین پاتې شوي او د تصوف، سلوک، مختلف درجاتو ته تېر شوي نو شاعري ئې هم د تصوف په رنګ کښې رنګ ده لکه په یو غزل کښې وائي

ځې خبر په اسرار نهٔ شي د هو هو
په هغو بېړو د هر چا شه تو تو
له اوله پورې د قتل فتویٰ زهٔ کړم
د غافلو په غزا کهٔ ځي رو رو
څوک غافل خاموشه ناست دي مستغرق شو
څوک فاخته غوندې نارې کړه په کو کو
بې افتابه ذره چا لیدلې نهٔ ده
ښکاره وي د نمر په مخ سره یو یو
د ستا مخ زما د سترګو منظرګاه دے
ستا مخ په اور مې سترګې شوې لو لو
بې دردان به اهل درد نهٔ شي براهیمه
مړې زړې کهٔ په سل ځله کړې فو فو (۵)

د عبدالقادر خان خټک یو غزل هم په دې قافیه باندې لیکلے شوے دے۔

۵۔ رضا محمد افضل رضا بټ ستوري پښتو ادب پېښور یونیورسټي ۱۹۸۲ ص ۹۷

چا مونډ لے دے ناري و هي هو هو
څوک طالب ځني پښتنه کا کو کو

عرشيان يې پرسش کا له فرشيا نو
فرشيان هم پسې کوځي په سو سو

د دوئ خبرې مړ کوه مطربه
په نغمه کښې يو يو وايه نه دو دو

چې را غلے له عدم دے وجود ته
اواز يو ترسله کا چې به څو څو

د څوانئ شاهين يا غي شورا به نه شي
که فرياد د عبدالقادر کاندې قو قو

د عبدالقادر خان بابا هم په دې غزل کښې د تصوف رنګ دے۔ دغه شان په چمن بې نظير کښې د خوشحال بابا عبدالقادر خان ختک، اشرف خان هجري، کامګار ختک، سعيد بابا سکندر خان ختک وغيره وغيره د هغه شاعرانو غزلې ليکلے شوي دي کوم چې دغه تول ديوې زمانې شاو خوا وو۔ او ابراهيم بابا هم د دغه زمانې د شاعرانو په قطار کښې ا چولے شوے دے۔

په تول تفصيلي بحث به لنډيز نظر وا چو۔

د جمال خان بابا د وفات زمانه ۱۱۱۲ه ده۔ د ابراهيم بابا زمانه ۱۲۰۰ه ليکلے شوې ده څود ا زما په نظر کښې د عبدالقادر خان ختک همزولے کم و بيش د ۱۱۴۲ه د زمانې دے ځکه چې غزلې يې د يو بل په قافيه يوشان ښکاري۔

ابراهیم بابا متوطن ختک د مصري بانډې اکوړې اوسېدونکے دے دغه چې د اوسېدو او کلي ثبوت دے بل ثبوت يې دا سې نيشته چې چرته په يک کښې راغلے وي د ابراهيم بابا په غزلونو باندې د تصوّف رنګ هم پروت دے.

ابراهيم بابا د عبدالقادرخان سکندرخان دي د زمانې په شاعرانو کښې شمېرلے شوے دے.

د خوشحال بابا د سکه ورور جمال خان بابا په شجره کښې د ابراهيم بابا نوم شته او د زمانې سمون يې هم د هغوي د زمانې سره دے.

د دې تحقيق په رڼا کښې دا ثابته شوه چې دا ابراهيم بابا هم د جمال خان جميل بيګ فقير بابا زوې دے د مور نوم يې بي بي رابعه وو په قام اسماعيل خېله وه. ضروري نه ده چې بس دا تحقيق سهي دے بلکه زما د دې مضمون ليکلو مطلب دا دے چې نور پيا وړي محققين دې هم لټون او کړي او په دغه موضوع دې څه اوليکي چې دا روان نسل ترې خبر شي.

کتابونه:

۱. رضا محمد افضل پروفيسر پټ ستوري پښتو اکيډمي پېښور يونيورسټي ۱۹۸۴ء

۲. رضا محمد افضل پروفيسر د پښتو غزل پښتو اکيډمي پېښور يونيورسټي ۱۹۷۸ء

۳- هیوز پادري کلید افغاني د ځېړندوي عبدالله خدمتګار ختاني په سریزه کابل ۱۳۵۶ ش ه -

۴- خوشحال ریوډي شماره ۱ پښتو اکېډمي پېښور یونیورسټي کال ۱۹۸۴ء

۵- هیواد مل زلمے فرهنګ زبان وادبیات پښتو مطبع تعلیم و تربیه کابل ۱۹۷۷ء

۶- خټک عبدالقادر خان خدیقه خټک مدّونه و مرتبه انوارالحق سید یونیورسټي بک ایجنسي خیبر بازار پېښور

۷- حبیبي عبدالحي پښتانهٔ شعراء اوله حصه یونیورسټي بک ایجنسي خیبر بازار پېښور -

۸- فقیرخېل فردوس شاه میاں شجره نسب فقیرخېل انجمن اتحاد جمال خېل چشمئ اکوړه خټک ستمبر ۱۹۹۱ء -

نوم وروکے شاعر

محمد سعید او د هغهٔ قلمي آثار

زمونږ د پښتنو په هره قبیله - خاندان او قوم کښې د پړلوئے لوئے شاعران - ادیبان - عالمان تېر شوي دي چې ځني ښکاره دي او ځني اوس هم په تیارو کښې پټ دي د ابرسېره کول غواړي - خو د دغه خلقو د علم خزانې زمونږ د ناپوهۍ په وجه ورځ په ورځ ګردونو کښې پټېږي او مونږ د دغه خلقو د علم خزانې نه محرومه پاتې کېږو زمونږ د پښتنو په سیمه کښې اوس هم داسې لویې لویې علمي کورنۍ شته چې په هغې کښې د لویو لویو شاعرانو ادیبانو عالمانو کتابونه په چاپي او قلمي شکل کښې څوندي پراته دي او د دغه خلقو سره ئې هېڅ قدرو قیمت نیشته او د دغه ناپوهۍ په وجه د غه پوهه خلق اوس په نوم ورکو کښې شمار لے شي چې زمونږ د پاره د پړلوئے زیان دے کهٔ چرې د غه قیمتي علمي سرمایه دا برسېره کړے شي نو د راروان وخت نسل به ترې د پرخهٔ زده کړي - ولې چې د دغه نوموړو پوهانو د علم په وجه نه صرف مونږ د علم د رڼا نه منوّر شو بلکه راروان نسل به هم په د غه لارخپل تګ تېر کړي او ذهني ثقافتي

سیاسي علمي پر مختتگ به نوره هم مخ په وړاندې کړي خو ددې
هر څهٔ باوجود د اسي علمي کورنۍ هم شته چې هغوي غواړي
چې د هغوي د اسلافو کارنامې دې په ډاګه کړے شي په دې
سلسله کښې چې زهٔ نن دکوم نوم ورکې شاعر۔ عالم نوم رابرسېره
کول غواړم او د نوم نه ئې ګردونه سنړم او دهغوي ورک
قلمي آثار راښکاره کولو باندې خپله مقاله بنا ئسته کوم په دې
سبب چې دپښتو ادب په باب کښې نوې اضافه وشي هغه نوم
ورونکې شاعر۔ عالم میاں محمد سعید دے باندې چې اول په دې دنیا
واچو وچې دوي څوک دي دکوم ځائے دي په کومه زمانه کښې
ئې ژوند تېر ولو اودکوم خاندان څخه تعلق لري ددې معلوماتو
حاصلولو دپاره به موږ دوه لارې خپلوو یو لار د میاں محمد سعید
د قلمي آثارو په دنا کښې او بله دهغوي د خاندان د افرادو
دیک یا زباني شهادت نه چې په دې وخت کښې ژوند تېروي او دې
سره به موږ ته دوه اړخیزه کمتور معلومات په ګوته شي ۔ په
خټکو کښې دبهادر بابا چې ایک بابا باندې شهرت لري کورنۍ په
مذهبي سیاسي ۔ علمي او ادبي لحاظ سره لوړ مقام لري ګ
بهادر بابا نوم په روحاني دنیا کښې لکه د ځلنده ستوري ښکاره
دے او هم د غه شان دهغوي زامن د سلوک دلارې د سختو
ریاضتونو نه تېرشوي او د غوثیت او قطبیت درجات ئې موندلي
د بهادر بابا ر ایک صیب) درې زامن وو چې د هغوي نومونه
دا دنګه دي ۔

۱- حضرت کسیر گلؒ معروف به کاکا صاحب ۲- حضرت حیات بابا
۳- حضرت شیخ غفانؒ بابا

ددې په تائید کښې د حضرت کسیر گلؒ بابا (کاکا صاحب) د ذوي حضرت حلیم گل بابا کتاب مقامات قطبیه و مقالاتِ قدسیه چې میاں مهتد الله کاکاخیل په فارسي ژبه کښې چاپ کړې او په اردو کښې ترجمه ئې اروا ښاد عبدالرازق کوثر کړې ده په صفحه ۲۳۶ باندې لیکي

حضرت صاحب کے دو بھائی تھے اور دونوں صاحبان
ولایت تھے ایک حیات خان صاحب اور دوسرا شیخ عفان تھا
جو کہ شیخ جی کے گنبد کے نزدیک دفن ہیں۔

ترجمه:- د کاکا صاحب دوه رونړه وو او دواړه د ولایت
خاوندان وو د یو نوم حیات خان او دوئم شیخ عفان
نومېده وچې د شیخ جي (کاکا صاحب گنبد سره نزدې ښخ
دي -

د غه شان تاریخ مرصع د افضل خان خټک کښې هم دغه ذکر شوے او ستر محقق اروا ښاد سرفراز خان عقاب خټک هم په خپل کتابچه "کاکا صاحب" کښې په صفحه ۲۹ لیکي۔

کاکا صاحب کے دو بھائی تھے ایک کا نام حیات خان اور
دوسرے کا نام شیخ عفان۔

ترجمه:- د کاکا صیب دوه رونړه وو د یو نوم حیات خان او
د بل شیخ عفان وو۔

د دغه کتابچې "کاکا صاحب" په صفحه ۳۰ د مناقب شیخ رحمکار

دمیان شمس الدین کاکاخېل (قلمي) په حواله سرفرازخان عقاب خټک
د کاکا صیب د دوېنو باره کښې یو شعر داشان پېش کوي

ددهٔ دوه دونه په ځان
حیات خان او شیخ عفان

د بهادر بابارؒ ابک صیب ددې زامنو د اولاد سلسله په دې
ډول ده چې د کاکا صیب اولاد ته کاکاخېل میان ګان وائي او د حیات
خان او شیخ عفان اولادته ابک خېل میان ګان وائي په دې دواړو
کورنو کښې لوئې لوئې عالمان ـ شاعران ادیبان تېرشوي او
اوس هم شته زمونږ ددې مقالې دا نوم وروکے شاعر ـ عالم میاں
محمد سعید د ابک خېلو میان ګانو د کورنۍ سره تعلق لري په
نن زمانه کښې په ابک خېلو میان ګانو کښې خدائے بخښلے میاں
سید رسول رسَا ستر شاعر ـ ادیب محقق ـ عالم تېر شوے ابک
خېل میان ګان تو لرې لرې علاقو کښې پراته دي ـ

د میان محمد سعید شجره نسب چې راقم د هغوي د نمسي مولانا
سلطان محمود صاحب پېش امام د میرزمان باباجمات واقع لوند
خوړ روډ کا تړلنګ نه تر لاسه کړي او مننه ئې کوم دا رنګه ده

میاں محمد سعید بن میاں محمد جنید بن میاں عباس ګل
بن میاں امیرالله بن میاں عبدالله بن میاں یوسف
بابا بن میاں عباس ګل بن میاں اسماعیل بابا بن میاں
لائق شاه بن میاں علي خان بن میاں شیخ عفان بابا
بن بهادرخان بابا معروف به ابک صاحب ـ

میاں محمد سعید د مردان ضلعې د کاټلنګ کلي په اود یګرام کښې زېږېدلے وو د زېږېدنې نېټه ئې ۱۲۶۳ھ ق ده د میاں محمد سعید کشر رور عبدالجلیل نومېدو چې په ۱۳۰۲ھ ق کښې مړ شوے دے دغه شاعر - عالم میاں محمد سعید د زامنو نومونه دا دنګه دي -

میاں عبدالواحد - میاں غلام محمد - میاں غلام صدیق -
میاں سلطان محمود ، میاں سید محمود

په زامنو کښې ئې د غلام محمد اولاد نهٔ وو او د نورو زامنو نه ئې د اولاد سلسله جاري ده چې اوس هم په کاټلنګ کښې د ابک خېلو میاں ګانو په نوم ژوند او وخت تېره وي د میاں محمد سعید دوه بیبیانې وې - میاں غلام صدیق او میاں غلام محمد د مشرې بي بي اولاد وو او نور زامن ئې د کشرې بي بي نه زېږېدلي وو - په زامنو کښې ئې غلام صدیق ډېر ښه خطاط وو شاعر هم وو د غلام صدیق د لاس یو قلمي د اشعارو جونګ هم په لاس راغلې په دغه جونګ کښې د دیارلسمې او څوارلسمې هجري د شاعرانو اشعار درج دي چې په هغه شاعرانو کښې د یو څو نومونه دا دنګه دي غلام صدیق په خپله چې په میاں ګل تخلص سره شعر ییکي - ملا فضل نور - علی احمد - خیرے - مختار - خاکسار - میاں محمد سعید چې د غلام صدیق پلار دے - و غیره نورو شاعرانو شعرونه - دا خو وو د میاں محمد سعید د ژوند خاندان ځائے ځائېږے - اولاد او زېږېدنې متعلق معلومات -

قلمي آثار

میان محمد سعید د دیارلسمې هجري پیړۍ یو نوم ورو کے خوږ ژبی شاعر او عالم وو چې په سعید تخلص سره ئې شعر ویلي د دوي په قلمي آثارو کښې چې کوم قلمي آثار په لاس راغلي دا آثار په پښتو ادب کښې د یو نوي باب اضافه لري هغه خطي آثار په دا رنګه دي -

۱- فتح العراق ۲ سفرنامه بنګال

ددې آثارو تفصیلي ذکر په دا ډول دے

۱- فتح العراق :

دا د میان محمد سعید د لاس لیکلے شوې خطي پښتو منظومه نسخه ده چې د راقم سره په کتب خانه کښې خوندي ده او س او س په مارچ ۱۹۹۸ء کښې په لاس راغلې په دې کتاب کښې میان محمد سعید د زقوم بادشاه د جنګ قیصه په ډېر تفصیل سره بیان کړې ده او په دغه مناسبت سره ئې ورته نوم "فتح العراق" ایښودے دے۔ دلته دا خبره یادول پکار دي چې د "جنګنامه زقوم" په نوم یو وړه کتابچه چې ۱۶ مخونه لري په هندو پرېس دهلي کښې چاپ شوې ددې نسخې مؤلف " امیر" نومېږي او بله نسخه د محمد ابراهیم د زقوم باد... ه قیصه نومېږي په خطي شکل کښې پښتو اکېډیمۍ پېښور یونیورسټۍ او د افغانستان د ستر محقق ګران زلمي هیوادمل صیب په کتب خانه کښې موجوده او د میان محمد سعید دا جنګنامه

زقوم درہم در یافت دے دا کتاب پہ پښتو مثنوي کښې لیکلے شوے دے
پہ حجم ۱۷۹ مخونہ لوي ۔ کاغذ ئې یورپي دے ژبہ ئې خټکي دہ پہ
قطع ۱۶×۲۵ سنټي میټر دے خط ئې نستعلیق دے پہ تورہ سیاھۍ
لیکلے شوے دے یو څو مخونہ ئې پہ شنہ سیاھۍ لیکلي دي دکتاب
د مخ (۱) نہ تر (۳۹) مخہ پورې " حمد ۔ حکایت ۔ مناجات ۔ نعت ۔ مناجات ۔
صفت چهار یار ۔ بیان گردش زمان و حالات جهان ۔ حکایت ۔ سبب
تالیف کتاب ۔ بیان حالاتِ خود" لیک دي ورپسې د (۴۰) مخ نہ تر مخ (۱۷۹)
پورې د زقوم بادشاہ د جنگ قیصہ پہ تفصیل سرہ لیکلې دہ او پہ
آخر کښې خاتمہ پہ عنوان "فی الخاتمہ کتاب و تاریخ" سرہ کړې دہ دکتاب
پہ باب "سبب تالیف الکتاب و بیان حالات خود" او د کتاب د لیکلو وجہ
لیکي خود اختصار پہ توگہ بہ د لتہ لیکم چې پہ ۲ ماہ محرم الحرام
۱۳۰۴ھ ق د محمد سعید کشر ورور عبد الجلیل پہ دکہ جلال آباد علاقہ
گرداب ملک ننگرھار کښې د ډاکوانو د لاسہ شهید کړے شو لکہ لیکي ۔

پہ مقام کښې د ډکي غلو مفسدانو
دے شهید کړو احوال واورئ اے یارانو

د خپل رور پہ غم کښې غمجن شو او د ډېرہ غمہ او د کورني اقتصادي
مشکلاتو لہ سببہ هندوستان تہ پہ سفر لاړو پہ دې سفر کښې د
زیاتو مشکلاتو سرہ مخامخ شو د لتہ دا یاداښت د بیارہ لیکم چې د
دغہ مشکلاتو حالات ئې دراقم سرہ د هغوي دلاس لیکلے لیک پہ
فارسي کښې چې خپل عزیز تہ ئې د هندوستان د آسام نہ پہ نومبر ۱۸۹۰ء
کښې پہ تفصیل سرہ لیکلي دو پہ کتاب فتح العراق کښې هم داسې حالات

ليکي (ص ۳۷)

هر کله چي راغله دوار پـلو سخته
ماوے راشه ودې خپل ملکه وتخته
سفر وکړه کوندے دی دا شه آسان
په سفر باندې ورکېږي مدام ګران
ماوې راشه برابر د هند په لور ځه
برابر په دغه ګادي کښې د اورځه
نوروان شوم د کوره هغه آن
شو په زړه کښې مې بنه نيت د هندوستان
لاړم شکته کوز د کن ان ويراړه
په فراق فراق کښې تل په غم کښې زاړه
نه مې يار نهٔ مې څوک دوست دلارې مل وو
يک تنها زما په زړهٔ دغه غوبل وو
دکتاب سبب تاليف هم په صفحه ۳۸ ليکي -
خاص بوړ شوې داکتاب دې د پاره
ملک د هند وو پښتو هم نهٔ وه اظهاره
نور مې ځان مشغولو جوړ مې کتاب کړ
داکتاب مې د غزا په يو باب کړ
ورسره هم شته دے ډيرې قيصې نورې
د عبرت او نصيحت کهٔ يې ګورې
دکتاب د نوم باره کښې ليکي (ص ۳۸)

ورته نوم شو مقرر فتح العراق بیا
په فارسي کښې دغه نوم لري اوراق بیا
دکتاب آغاز بسم الله الرحمن الرحیم نه ورسته داسې کوي
اول حمد د پاک الله رحمن رحیم دے
چې خالق رازق جبار خبیر علیم دے
چې واحد احد صمد سمیع بصیر دے
لَمْ یَلِدْ وَلَمْ یُوْلَدْ څهٔ حاجتِ په وزیر دے
بې شریکه بادشاهي ئې ده قایمه
بې زواله بې نقصانه بې علته دے دایمه
د ذقوم قیصه په صفحه ۸۱ د آغاز داستان جنگ بادشاه ذقوم که
محمدؐ در پس او رفته بود» باب لاندې په دې ډول شروع کوي.
اې قلمه راشه بیا وکړه تحریرونه
تحریر هسې چې ملک کړي واړه منیرونه
د مخزن د فارسي شه پښتو سنج
په لاس ورکړه افغانانو ته دا گنج
که دا گنج هم شي په لاس د افغانانو
په دعا کښې به هم یاد کړه ما یارانو
هسې نقل د ناقل نه د فارس دے
هغه څوک چې بیا د دې قیصې وارث دے
هغه کاندي په دا رنگ داوره ته بیان
ما یدلے دا بیان دے هسې شان

چې حضرت په مدينه کښې يو ورځ ناست وو
د پر مجلس ورسره ناست په چپ وراست وو
هم وو ناست ورسره څلور يـاران
لار خونکي لکه ستوري د آسمان
د پر اصحاب وو ورسره نور هم نشين
په دا ميان راغې فرمان درب متين
جبرائيل راغې په حکم دستار بيا
شو په مخکښې د حضرت نبي مختار بيا
جبرائيل وے يارسول اصلوات دے
دا صلوات هم د جانب د پاک ذات دے
بيا يې هسې فرمائيلي دي رسول
اے په نزد د خدائے د هر نبي قبول
د عراق په طرف دروهه روانيږه
حکم د غه دے يو دم معطليګه
د عراق په نواحي يو قلا ده
د کفار نن په هغه ځائے غوغا ده
او بل فتح د عراق د هغې نوم دے
او بادشاه په کښې ښکاره وابهم زقوم دے
دے په ټولو کافرانو دے سردار
د عراق په ملک کښې حکم کوي نامدار

په هغې پسې روان کړه خپل لشکر
رب به ذکړه درته فتح هم ظفر

د ذ قوم بادشاه د جنګ دا قیصه په صفحه ۱۷۹ په دې بېت سره پای ته رسېږي -

کړې ایمان مې سلامت پاک وهابه
ماله بنده خلاص کړې د هر رنګې عذابه
هم سره د قبول امت د پاک حضرت
کړه داخل موجمله واړه په جنت

او د کتاب خاتمه په "فی الخاتمه کتاب د تاریخ" په عنوان کوي او دا رنګه شعر لیکي -

ذړه مې بند د غمونو په زنځیر خلقه
نور مې وکړ هسې رنګ یو تدبیر خلقه
دا قلم او سیاهي هم کاغذ درې واړه خلقه
ماکړل جمع سره دوې ګوډې هم غاړې خلقه
نور مې دا احوال تحریر کړو دې د پاره خلقه
کوئې یاد هم ما عاجز کړې رب د پاره خلقه
یو دُعا که ماته وکړې د اخلاصه خلقه
چې زړه شم خلاص هم د غمونو د اسواسه خلقه

رب به درکړه عوضونه بې پایانه خلقه
زه دا سوال کوم هسې د رحمانه خلقه

بل تاریخ وودرجب المرجب اتویشتم خلقه

هم سنه د هجر هسې نویشتم خلقه

۱۳۱۳ھ
دیارلس سوه چې دپا دپا سه دیارلس نور خلقه

دا سنه وه چې کاغذ شو دلته تور خلقه

په تور ځنګل کښې د بنګال دملک آسام خلقه

نن ما سعید کړلو کتاب د غه تمام خلقه

۲- سفرنامه بنګال :-

میاں محمد سعید دکتاب فتح العراق په آخر کښې د (۱۸۰) مخ نه تر (۱۹۳) مخ پورې (۲۸ مخونه) هم په دغه نستعلیق خط کښې په خپل لاس په قطع ۱۷×۲۵ سنټي میټر په تور سیاهۍ سره منظومه پښتو کښې سفرنامه بنګال په عنوان

در بیان احوالات سفر ملک بنګال و آسام بنګال

واز کیفیت احوالات ملک آسام

لاندې لیکلې په کوم وخت چې د هٔ دکن - آسام - بنګال - کلکته کښې د خپل کلي نه لرې وخت تېر ولو د سفرنامه بنګال آغاز په دې شعر سره کوي -

اے قلمه راشه بیا زما دم ساز شه

تر د خپل کوره اوچت په دې آواز شه

سو کړه بنکته په دې کور د خپل دوات کښې

دا حالات د آسام بنګل کړه په ابیات کښې

ته به ملک ته څهٔ تحفه یوسي دې ځائے نه
را شه یوسه دا احوال د دهائې هائے نه

بنګال ته د تلو سبب داسې بیکي

چې کاروته د تقدیر تول د حکمت دي
څوک خبر خلقه د دروئې په حقیقت دي
څوک پوره کړه په خپل ملک څوک خوار و زار کړه
د خپل رزق دپاره غم اندوه بسیار کړه
څوک بې غم د خپل بستر د پاسه خوب کړه
څوک داهسې سرګردان ګوځې آشوب کړه

دګردش د زمان دا غله دا سخته
په ما باندې یو زمان هم په څو وخته
نور سفر مې کړو اختیار د بنګالې!
رادوان شوم د خپل ملک بجملې!
برابر دا خل په ښار د کلکتې شوم
په دا ځائے کښې څهٔ موده په واویلې شوم
د پرا شنا مې لرل خاص بهر د شهره
خه مدار عزت مې شو په دا دهره

د کلکتې دیو جماعت باره کښې بیکي -

خاص په شهر د کلکتې کښې جماعت دے
چې جوړې مثال د نیا کښې د جنت دے

هره کته په کښې صاف سنګ مرمر دی
د مسجد د پاسه بیا مدرسه سر دی
حوض ندي یو عجب منقشو ساز دی
صد رحمت په هغه شه چې استاذ دی

د غه شان د جماعت هر هر ښائست یې په کښې ستائیلے او په یو دېر ښکلي انداز کښې یې د جماعت نقشه زمونږ مخکښې پېش کړي په دې سفرنامه کښې یو غزل بمحل عنوان لاندے لیکلي چې یو څو شعرونه ترې دلته راوړم -

څنګ شوي ناست د زمانې د لاسه غلے
سکه څوک چې په خر سور وي شرمېدلے
خدائے دې نکړه په ذلت د سوال اخته څوک
سکه ما چرته پرې نخو چم نه کلے
د اُمید کچکول په لاس هر ځائے ویلاړ یم
د اسې ورنیشته چې زهٔ نهٔ یم ور غلے
په وطن د بنګالي کښې مسافر شوم
په هېواد شو دا نه یاتې کود او کلے

د سفرنامې په آخر کښې دا بیت لیک دے

که یو ائې په چا پېښس چرته زمرے شي
غټ صورت به یې ویرے نه نرے شي

په پښتو ادب کښې د رمبۍ سفرنامه منظومه د خوشحال بابا "سوات نامه" ده او بیا ورپسې میان محمد سعید ته دا اعزاز

حاصل دے چې په دیار لسمه هجري کښې ئې منظومه سفرنامه د سفرنامه بنګال د ملک آسام په نوم ولیکله په پښتو ادب کښې د خوشحال بابا د منظومې سفرنامې نه پس دا سفرنامه دوهم حیثیت لري چې د پښتو ادب سره علاقه لرونکو د پاره د نوي معلوماتو په طور پیش کېږي د پښتو ژبې دا نوم ورو کے لوئے شاعر عالم په ۱۳۳۴ھ ق بمطابق ۱۹۱۵ء کال وفات شوے او د کاتلنګ کلي په لویه هدیره کښې خاوره ته سپارلے شوے لوئے خدائے دې جنتونه نصیب کړي امین دا دوه نوم ورکے شاعر - عالم میاں محمد سعید چې ما د تیارونه رڼا ته کړم هیله لرم چې پوهان به پرې نور هم څه د قلم لاندې راولي -

کتابونه:

۱- محمد سعید میاں فتح العراق خطي پښتو منظومه نسخه یک در ۱۳۱۳ھ درکتب خانه میاں وکیل شاه فقیرخیل ساول ډهیر (مردان)

۲- هیواد مل زلمي فرهنګ ادبیات پښتو (فارسی) مطبعه دولتي کابل ۱۹۸۶ء

۳- رفیع حبیب الله پښتو پانګه پښتو ټولنه دولتي مطبعه کابل ۱۹۷۷ء

۴- عقاب سرفراز ختک کاکا صاحب ۱۹۶۴ء

۵- حلیم ګل شیخ - مقامات قطبیه ومقالات قدسیه (فارسي) جنرل پرنټنګ پریس دهلي ۱۳۱۸ھ

۶- ختک افضل خان تاریخ مرصع له نوټونو سره د دوست محمد کامل مومند یونیورسټي بک اېجنسي خیبر بازار پېښور -

۷- پښتو مجله د پښتو اکېډیمه پېښور یونیورستي جولائي ۱۹۹۰ء
نه تر جون ۱۹۹۱ء پورې

۸- عقاب سرفراز خان خټک - تاریخ خټک (اُردو) حمیدیه پریس
پشاور ۱۹۶۵ء

۹- د اشعارو جونګ خطي د غلام صدیق ابن میاں محمد سعید
در کتب خانه میاں وکیل شاه فقیرخېل شجرهٔ نسب ابک خېل میاګان
خطي در کتب خانه میاں وکیل شاه فقیرخېل -

۱۰- محمد سعید میاں سفرنامه بنګال و ملک آسام خطي پښتو منظومه
نسخه در کتب خانه میاں وکیل شاه فقیرخېل ساول ډهیر (مردان)

پښتو کښې روښے منظوم

طبي لغت

په هره ژبه کښې په علم طب باندې مختلف کتابونه ليکلي شوي دي
چې په هغې کښې د مختلفو بيمارو علامات - احوال او علاجونه ليکلے شوي دي
دغه شان په پښتو ژبه کښې هم ډېر ښهٔ ښهٔ کتابونه په علم طب باندې
ليکلے شوي څښې چاپ دي او څښې اوس هم قلمي پراتهٔ دي - چې په هغې
کښې دستر ننګيال شاعر- عالم او حکيم خوشحال بابا طب نامه يا صحت البدن
لوړ مقام لري - او دا کتاب په پښتو کښې د طب رومبے کتاب ګڼلے شي -
په دې کښې د بدن د مختلفو بيمارو د پاره داروګان تجويز شوي دي
لکه د مثال په توګه د طب نامه د خوشحال خان خټک مرتبه محمد تقويم الحق
کاکاخېل مطبوعه خوشحال ريسرچ سېل پښتو اکېډېمي پېښور يونيورسټي
کال ۱۹۸۵ء په صفحه ۷۱ باندې "دارو د نيم سر" عنوان لاندې ليکي -

کهٔ په سر د ے شقيقه شي
پر د سترګو عقيقه شي
حنا واخله ښه يې آس کا
تهٔ يې پورې په سرپاس کا
ستا صحت به ووشي کوره
تهٔ يې پورې کړه اے دوره

دغه شان د محمد صديق طب نامه هم شته چې په قلمي شکل کښې دَ

ستر پوهاند صاحبزاده حمید الله پښین په کتابخانه کښې خوندي ده او ذکوټي په خپل مقالاتي کتاب د کړک کښکي چاپ پښتو ادبي بورډ کوټه ۱۹۹۶ء په صفحه ۹۳ کړے دے۔ دا نسخه په ۱۲۰۸ھ کښې لیکلے شوې ده۔

او بله قلمي نسخه د خوږ ژبي شاعر۔ لیکوال محترم رومان ساغر د کوهاټ سره په کتابخانه کښې موجود ده په دې منظومه طب نامه کښې د بیمارو حالات او بیا علاج ښودلے شوے دے لکه د رومان ساغر یو مقاله "صدیق څوک وو" چې په میاشتینه مجله اباسین پېښور اکتوبر ۱۹۹۰ء کښې چاپ شوې په صفحه ۱۳ دد غه طب نامې د شروع کېدو نه یو شعر لیکلے چې دلته ئې راخلم۔

د حاجي عبد الله زویه

اے صدیقه! تحقیق بویه

اول د رنځ ودارو زده کړه

دغه پسه ادویه کړه

هم دغسې یوه بله منظومه طب نامه د مِعزّالدّین ختک د دلیل العلیل په نوم په تېرهېر شاعران کښې د استاد عبد الحلیم اثر افغاني چاپ د پښتو اکېډمي پېښور یونیورسټي اپرېل ۱۹۶۳ء په صفحه ۵۲ باندې داسې معرفي کړې ده۔

"معزالدین ختک یو بل کتاب په علم طب کښې د ورکوټي بحر په مثنوي کښې لیکلے دے۔ ددې کتاب "دلیل العلیل" نوم دے چې په ۱۱۷۷ھ کښې ئې تالیف کړے دے دا کتاب ټول ۲۱م مخونه دي چې په ۱۲۹۹ھ کښې قلمي شوے دے او د

ختکو د علاقې د موضع تنګاړو د میاں بازګل ولد خرّم شاه فقیرخېل په ذریعه پښتو اکېډمۍ پېښور ته رارسېدلے دے"
یو بل منظوم طبي کتاب "شافع الامراض" په درې میاشتینه مجله پښتو سنګوان مولانا عبد القادر اکتوبر، نومبر، دسمبر ۱۹۵۹ء چاپ د پښتو اکېډمۍ پېښور یونیورسټۍ کښې په صفحه ۱۲ زمونږ. قلمي نسخې" د مراد شنواري مقاله کښې معرفي کړے شوے - دا کتاب د ریاست سوات د توتالۍ کلي ملا بازګل د عربۍ او فارسۍ ژبې د طبي کتابونو نه په پښتو کښې منظوم ترجمه کړے دے - په دې کتاب کښې مختلف بابونه دي په هر باب کښې د رنځ علامات او دهغې د پاره نسخې ښودلے شوي دي یوه نمونه ئې دا رنګه ده -

باب در بیان زیړی

زیړے دے په دو رنګ
بیان کړم زهٔ له فرهنګ
یو زیړ دے بل دے تور
تاته وایم زما رور
خو دي دا صاحب د رنځ
تړې به شي صاحب د کنج
کهٔ اوبهٔ خوري دهند واني
د پخې نشا د اوچې
دا فائده ده د خوړما دا شاړي
پچې په خوراک ئې څوک راوړي

چې پرتان د چا اسود وي
که تې جهاږ تر ېې سود وي

د غه شان ګران او محترم سر محقق زلمي هیواد مل په خپل کتاب "د پښتو نثر اتهٔ سوه کاله" کښې هم د مختلفو طبي کتابونو منظوم او منثور ذکر د "ذاره علوم او حکمتونه" باب لاندې په صفحه ۹۹م کړے دے۔

زما دد ې دومره بحث نه مقصد او مطلب دا متعین کول وو۔ چې په علم طبابانډې په پښتوژبه کښې ډېر ښه ښه کتابونه لیکلے شوي دي چې په هغې کښې د بیمارو علامات، حالات او دارو ګان ښود لے شوي دي خو زهٔ چې کوم کتاب د لته معرفي کوم هغه یو نایاب قلمي کتاب دے چې په پښتو کښې رومبنے منظوم طبي لغت یا طبي فرهنګ دے چې په انګریزۍ کښې ورته میډیکل ډکشنري هم ویلے شي تر اوسه زما د نظره په پښتو کښې منظوم طبي لغت نهٔ دے تېرشوے او نهٔ ئې چرته ذکر۔ په دې وجه زهٔ دا په پښتوکښې رومبنے منظوم طبي لغت کنم او دلته ئې لوستونکوسره معرفي کوم دا کتاب ماته اوس اوس د میاں فردوس شاه فقیرخېل مرتب کو ښکے شجرهٔ نسب فقیرخېل او مناقب فقیرجمیل بېګ له اړخه را پېښزو شوے دے او زما په کتابخانه کښې خوندي دے دا قلمي نسخه د "مفردات افغاني" په نوم میاں تجمّل شاه فقیرخېل تصنیف کړې ده۔ ددې نه مخکښې چې په دې لغت بحث اوکړو ښهٔ به دا وي چې ددې د لیکونکي میاں تجمّل شاه فقیرخېل پېژندنه وړاندې کړم نو موږ ته به دوه قسمه معلومات په لاس راشي یو به د نوم ورکي شاعر میاں تجمل شاه فقیرخېل متعلق معلومات او بل دد غه طبي

لغت معلومات او دا دواړه قسمه معلومات به د پښتو ادب د پاره ګټور

ثابت شي او پښتو ادب کښې به په انکشافي توګه معلومات لوستونکو

ته وړاندې شي او د محققینو په کار به هم راشي - میاں تجمّل شاه

فقیرخېل د صاحب دیوان شاعر - عالم - مبلّغ - لیکوال میاں حمدالله

فقیرخېل زوی دے او د میاں حمدالله فقیرخېل دیوان په اګست

۱۹۹۷ء کښې درا قم د مقدمې سره مدّون شوے دے - د خوشحال بابا د

سکه ورور فقیرجمیل بېګ په اولاد کښې دے - د میاں تجمّل شاه فقیرخېل

شجرۀ نسب د کتاب شجرۀ نسب فقیرخېل، مرتب د میاں فردوس شاه فقیرخېل

ستمبر ۱۹۹۱ء صفحه ۷۵ مطابق دا رنګه دے -

میاں تجمّل شاه ابن میاں حمدالله ابن میاں

کمال الدین ابن شهید الدین ابن شیخ فرید کل

ابن فقیر محمد صدیق ابن جمیل خان یا جمال خان

(فقیر صاحب) ابن شهباز خان ابن یحیٰی خان

ابن اکوړه خان ابن درویش محمد -

د میاں تجمّل شاه درې زامن وو چې د هغوی نومونه دا دي -

محمد اسرائیل شاه، محمد یوسف شاه - محمد ایوب شاه -

په دې کښې محمد اسرائیل شاه چې په خان میاں مشهور و هم ډېر ښه شاعر

او عالم و - میاں تجمّل شاه فقیرخېل په سره چینه (دیار حسین) کښې

سکونت لرلو او اوس یې هم نمسي یعنې د میاں اسرائیل شاه - محمد

یوسف شاه - محمد ایوب شاه زامن په سره چینه او یعقوبي کښې

د سوکالۍ ژوند تېروي - میاں تجمّل شاه فقیرخېل ډېر لوئے عالم - شاعر -

حکیم دٔ د دوي د ژبړېدني نېټه معلومه نهٔ ده خو د پلار مولوي میاں حمدالله فقیرخېل زمانه ۱۲۰۰ھ کم او زیات ده نو داسي معلومیږي چي په دغه هجري کښي به دوي زېږېدلے وي - دا دي نه معلومه شوه چي میاں تجمّل شاه فقیرخېل د دولسمي او دیارلسمي هجري منځوماني ژوند تېرولو د خپل سکونت او ځاے ځاېګي متعلق په خپل تصنیف طبي لغت "مفردات افغاني" کښي داسي لیکي -

په سره چینه کښي روره

دے زما سکونت کوره

او د کتاب د لیکلو نېټه هم ښائي چي موږ تري په اسانه د دوي زمانه تړاکلے شو دوي د کتاب د لیکلو نېټه داسي لیکي

سن د هجر چي یاد پړي

دیارلس سوه حسابېږي

څلور نور د پاسه دینه (۱۳۰۴ھ)

پس لږ اوس بس دینه

دا دي نه معلومه شوه چي دوي تر ۱۳۰۴ھ پوري ژوند تېرولو د غهٔ شان د خپل خاندان متعلق هم وائي -

زهٔ په اصل فقیرخېل یم

ماهیت کښي زهٔ خانخېل یم

د خپل نیکهٔ فقیرجمیل بېګ چي د خوشحال بابا سکه ورور وو د پېر لوے ولی الله قطب الاقطاب شاعر عالم دٔ په فقیر بابا شهرت لرلو سکه د خوشحال بابا ئي د خاني او سرداري ژوند تېرولو خولوے خداے

ئې زړهٔ بدل کړو سرداري - خاني ئې په لته کړه اود طريقت لارئې خپله کړه متعلق وائي -

جه زما فقير بابا دے
د وليانو مقتدا دے
يا اول کښې دے سردار وو
د ختکو شهر يار وو
دے د کل ختک سردار وو
يو منصف عادل رويدار وو .

دا نعوه د ميان تجمل شاه فقيرخېل پېژندنه اوس را څو هغه قلمي اثر طرف ته کوم چې په مفردات افغاني توم باندې سيان صب په پښتو کښې منظوم طبي لغت تصنيف کړے هسې خو په پښتو ژبه کښې په نثر کښې طبي فرهنگ ليکلے شوے چې ذکر ئې کوان او محترم سرمحقق زلمي هيوادمل په خپل کتاب " د پښتو نثر اته سوه کاله " چاپ ملت پرنتنګ پرېس لاهور کال ۱۹۹۶ء په صفحه ۳۵۹ د طبي فرهنګ " عنوان لاندې دا رنګه ذکر کړے دے -

د پېښور د پښتو اکېډمۍ په خطي کتابونو کښې په ۴۷۷ نومره يو پښتو طبي کتاب محفوظ دے چې ټول مخونه ۳۲۴ يا ۳۲۱ دي کتاب د سرفود کاتب په خط ۱۳۰۶ ه ق کښې ليکل شوے -

معلومه شوه چې په پښتو نثر کښې طبي لغت موجود دے خو تر اوسه په نظم کښې چا هم طبي لغت نهٔ دے ليکلے او دا وياړ ميان تجمّل شاهٔ فقيرخېل ته حاصل دے چې په پښتو کښې ئې منظوم طبي لغت د مفردات

افغاني په نوم روجينے حيثيت لري په دې قلمي نسخه کښې د جړو بوټو-
ميوو- سبزو ، ځناورو مرغانو - معدنياتو ، ګياګانو نومونه په
الفبائي ډنډه کښې راغلي دي کوم چې زموږ د مختلفو بيمارو دپاره
د شفا باعث جوړيږي په دې لغت کښې د دغه ټولو ځيزونو معنې او
تشريح په نظم کښې ډيره ښکلي انداز سره ليکلے شوي دي چې د هغوي
د شاعري معيار تر ې معلوميدے شي - هسې خو لغت - فرهنګ يا
ډکشنري وائي هم دې ته چې د هر ځيز معنیٰ په تفصيل سره ليک وي
خو ميان تجمّل شاه فقيرخيل د طبي اصطلاحاتو - معنو او تشريح سره سره
يو ډير اهم کار دا هم کړے دے چې پوره خواص ئې هم ورسره ليکلي چې
نه صرف طبي لغت دے بلکه خواص الادويه (ميټيريا ميډيکا) ورته
هم ويلے شي ددې کتاب شروع د رب يسر وتمم بالخير - يا فتاح -
اَلشُعَراءِ تَلَا مِيذُالرَّحمٰن ته پس بسم الله الرحمٰن الرحيم وَ مَا
توفيقي اِلاّ باالله ط عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ اُنِيْب نه پس د کتاب نوم داسې
ليکلے -

"مفردات افغاني از تصنيف ميان تجمّل شاه فقيرخيل" اوبيا دَ
لوئے خدائے حمد پاک نه د کتاب شروع کوي چې يو څو شعره ليکم

حمد شکر هم سپاس
د خپل خدائے وايم بې قياس
چې لائق ئې د عرفان کړم
د خپل ذات ئې ثنا خوان کړم
حمد ثنا د پاک احد
ازلي دے مثل ابد

په حمد پاک پسې د نعت شریف نه پس دکتاب دلیکلو سبب ښائي چې عنوان ئې دا رنګه دے -

دربیان تصنیف کتاب هذا

او بیا داسې لیکي -

اوس سبب د دې کتاب   د تصنیف وایم احباب
ما چې نور علمونه دوره   تر خپل وس حاصل کړل کوره
پخپل ځائے باندې مقام شوم   له سفره په آرام شوم
خاص په کورکښې زمونږ یاره   یو زنځور شه سخت بیماره
دا رنځور وه له زړانو   چې بیمار وو سخت یارانو
زمونږ ستر د پر محکم وو   د رنځور دا سره غم وو
مونږ طبیب ته نبض دوره   دد ې نهٔ شو خوي کوره
هر طبیب چې به دا تنه   چې له نبض علاج شنه
علامات به مونږ وښل   هر حکیم به اورېدل
نالیدلے به علاج   دې کاوه پخپل رواج
رنځ به لا په زیاتبدل شو   په علاج به یو په سل شو
په شلمه ورځ صحت   ورکړو رب په خپل قدرت
پس له دې نه علم طب   ما په ځان کې دخود واجب
زمونږ ځائے کښې یو حکیم وو   د پر حاذق په خوي حلیم وو
ماله دهٔ کتاب میزان   کړو شروع واوره بیان

میزان دهٔ تحفه ما خلاص کړو
رشتیا دا چې مونږ کوز پاس کړو

چې کوم ځای به پاتې شنه

ما به ځان ټخه بیل ښکونه

چې میزان خلاصیدو روړه

دېر لغات جمع شو ګوره

ماوې پاتې ګړان لغات شو

زده کول ئې ضروریات شو

یوسف زي کښې حکیمان وو

مشهور چې ټوک عیان وو

ماله هر یو نه پرسان کړو

دوي په هر یو دا بیان کړو

دا لغات مشهور ګران دي

عربي - فارسي - یونان دي

دا پرېښده په وړاندې ځه ته

زیاتې ربړې مه کوه ته

زړه زما شو درپرېشانه

ګرځیدم به سر ګردانه

حکیم نه وه په دا شانې

چې کامل وي طب کښې جهانې

نیت مې اوکړو د سفر

لازم شهر ته برابر

حکیمان په کښې بسیار وو | هر بازار کښې صد هزار وو
مګر کوم چې پوهنده وو | ماهیت کښې رسنده وو
د هغو ملاقات کړان وو | مخلوقات ورته څندان وو
مګر زهٔ ورته ډېره شوم | پاک الله ته په اسره شوم
خدائے زما نصیب بهتر کړو | ترې شروع مې طب اکبر کړو
ورځ په ورځ مې بخت بلند شو | هر مشکل راته سرګند شو
علم طب راته حاصل شو | طبابت زما کامل شو
رامات ماته مخلوقات شو | زوک مې خوړ په هر سمات شو
سائلانو راته سوال | تل کاوه په [illegible] منوال
یو لغات کهٔ شي تیار | د هر چا به شي پکار
نیت مې اوکړو خدائے دې یار ه | یو لغت تصنیف کړم یاره
په پښتو ژبه اسان | چې هر څوک شي پرې پوهان

چې هر څوک ترې بهره مند شي
په کامل مقصود خورسند شي
ما دې هم په دُعا باندې
یاده وي کهٔ څوک بښه کاندې
بس کړه میاں تجمل شاه ته
خپل مقصود کړه زر انشاه ته
طالبان درته حیران دي
دې کتاب پسې ګریان دي

حکیمان کهٔ بیماران دي
دے تصنیف ته په ارمان دي
ښه او ورځ کړي دا کلام
افسوس زر شي لغات تام

دا وو د لغت د لیکلو سبب چي میان تجمّل شاه فقیر خیل لیکلے او هغه تول حال ئې پکښې لیکلے دکوم په وجه چي دې طبي لغت لیکلو ته تیار شو - دا طبي لغت تول ۲۲۲ مخونه لري په خړ کاغذ په تور سیاهۍ لیک دے - هر صفحه ۲۱ کرښې لري خط ئې واضحه نستعلیق دے تقطیع ئې ۱۰.۵ سنټي میټر × ۷.۵ سنټي میټر د جړو بوټو معدنیاتو حیواناتو او ماٰغانو نومونه په الفبائي طریقې سره لیک دي هر نوم په تورې سیاهۍ سره په غټو ټکو کښې لیک دے او سره کرښه ئې ترې په څوکور شکل کښې تاوُ کړي دا کتاب په اتویشت (۲۸) بابونو کښې تقسیم کړے شوے دے - د رومبني باب شروع دا سې کوي -

باب اول در بیان ادویه که حرف اول انها الف است

فصل الالف مع الابفا د رومبے معنی او خواص د آ ابادزده دویم د آ ابنوس - دریم د آ امیس خلودم د آ ابیل په دې ترتیب سره لیکي د لته به ددې یو دوه مثالونه او لیکو چي ددې کتاب په صفحه ۹ باندې لیک دي -

۱- آ ابارزده !

آ ابادزده کسره دلبره عربي ده لب شکره

یونانی کښې زما روره ‌ ‌ ‌ امو لیقون بلې ته کوره
په رومي کښې هم دا نوم دے ‌ ‌ ‌ حکیمانو ته معلوم دے
په زبان د هندوستان ‌ ‌ ‌ نوم ئې بنک دې ښه عیان
په پښتو کښې چې مرقوم دي ‌ ‌ ‌ سوي مس هم د دنوم دي
دا هم سترګو له پکار دي ‌ ‌ ‌ ښه دارو د هر بیمار دي
په دویمه درجه کښې ‌ ‌ ‌ سرد هم خشک دي امزجه کښې

۲- آ اینوس!

آ ابنوس لغت اے کسه ‌ ‌ ‌ دا شه زده کړه نیک نفسه
په رومي کښې امیکنس دي ‌ ‌ ‌ سیفا فیطوس یوناني ښتی دي
په فارسي هندي کښې یاره ‌ ‌ ‌ پښتو هم ورسره شماره
دده نوم ابنوس مشهور دے ‌ ‌ ‌ لویه ونه یارې ګوردے
حار یابس دي زما دوره ‌ ‌ ‌ په دویم درجه ګوره
شپږ ماسې قدر لرینه ‌ ‌ ‌ یاد کړه ته په خوي شیرینه

که په دې بره شعرونو غور اوکړے شي نو دد نه د میاتجمل شاه فقیر خیل دعلم او د حکمت اندازه په اسانه لګیدے شي چې دیو څیز معنی ئې په عربي، فارسي - یوناني - رومي - هندي او پښتو کښې لیکلي۔ دغه شان په دې کتاب کښې ئې دېر نایاب او عجیبه څیزونه یاد کړي - دکتاب په آخر کښې لیکي -

تمت المفردات افغاني

ـه شکر شکر کتاب تام شو ‌ ‌ ‌ فکر مند زړه مې ارام شو

زۀ د فکر په دریاب — شپه او ورځ وومه غرقاب

فکر لوئ عظیم دریاب وو — زړۀ زما غرق ناپاب وو

مرجونیا غوندې ګزران — ما کوۀ تیارۀ کتبې جان

جګړې نون زما خوراک وو — دې کتاب ته مې پښخاک وو

ناګاه لعل دُر الماس — ما پېدون کړل د پرېي تیاس

په نامه د خداوند — و بخښ کړل ما په حاجتمند

حاجتمند ورته اکثر — طالبان دي د پر دلبر

دي د طلب په نیت روان شي — شروع او کړي حکمت خوان شي

چې لغت راشي ستومان شي — له استاذ نه په خفګان شي

یو لغت د دۀ چې پر بڼ دي — شروع کړي کتاب کبڼ دي

بعضې لولي نۀ پوهېږي — عبس تېول عمر کړېږي

دا لُغات دے دُر ګوهر — بلکه د پر دي ترې بهتر

په نامه د کردګار — وي قسمت په طلب کار

حاجتمند چې نفع مند شي — مطلب بیا مومي خرمند شي

پاک مولا ته دې فریاد کړي — ما دې د پر په دعا یاد کړي

تل دُعا دې را ته کړینه — شاید خدائے ما او بخښینه

دا له کړي خپل دیدار — د جنت بوستان بهار

بس کړه میان تجمل شاه تۀ — فضل غواړه د الله تۀ

کۀ نازل فضل په ما شي

مس عمل به مې کیمیا شي

دکتاب د خاتمې نېټه په دې شعر سره لیکې ۔

سن د هجرې چې یادېږي
د یار لس سوه حسابېږي (۱۳۰۴ھ)
څلور نور د پاسه دینه
پس له دې د بس اوس وینه

د دې شعر نه معلومه شوه چې د اکتاب میاں تجمّل شاه فقیرخېل په ۱۳۰۴ھ کښې لیکلے ۔ دا وو په پښتو کښې روښنے منظوم طبي لغت او د دې د مصنّف میاں تجمّل شاه فقیرخېل متعلق څېړنه هیله لرم چې د تحقیق تږي به پرې خپله تنده ماته کړي

کتابونه

۱۔ فقیرخېل تجمّل شاه میاں ۔ مفردات افغاني ۔ طبي لغت منظوم پښتو قلمي نسخه در کتابخانه میاں وکیل شاه فقیرخېل ساول ډهېر مردان

۲۔ طب نامه د خوشحال خان خټک مرتبه محمد تقویم الحق کاکاخېل خوشحال ریسرچ سیل پښتو اکېډمي پېښور یونیورسټي ۱۹۸۵ء

۳۔ افغاني اثر عبدالحلیم ۔ تېر هېر شاعران ۔ پښتو اکېډمي پېښور یونیورسټي ۱۹۶۳ء ۔

۴۔ هیواد مل زلمي ۔ د پښتو نثر اته سوه کاله ۔ ملت پرنټرز پریس لاهور ۱۹۹۶ء

۵۔ حمیدالله صاحبزاده ۔ د کړک کښې ۔ پښتو ادبي بورډ کوټه ۱۹۹۶ء

۶ - فقیرخېل فردوس شاه میاں شجره نسب فقیرخېل انجمن اتحاد فقیرخېل چشمی اکوړه ختټک ستمبر ۱۹۹۱ء

۷ - د میاں حمدالله فقیرخېل دیوان تدوین و مقدمه میاں وکیل شاه فقیرخېل اګست ۱۹۹۷ء

۸ - مجله اباسین پېښور میاشتینزه اکتوبر ۱۹۹۰ء پریس انفارمېشن د پیار ټمنټ پېښور.

۹ - مجله پښتو دري میاشتینزه اکتوبر نومبر دسمبر ۱۹۵۹ء پښتو اکیډیمي پېښور یونیورسټي.

خوشحال خان خټک او حکمت

کهٔ څرنګ موږ په حکمت لفظ غور اوکړو نو دا د عربۍ ژبې یو داسې لفظ دے چې د عقل پوهې - دانشمندۍ - چل ترکیب د هرڅیز د حقیقت معلومولو علم و فلسفې اود طب دپاره استعمالیږي اودا معنې ئې ورکوي چې په چاکښې موجود وي هغه په حکیم - دانشور - عالم - طبیب بللے شي - حالانکې په نن زمانه کښې موږ اکثر طبیب ته حکیم وایو او د حکمت خاوند ئې ګڼو چې داسې نهٔ ده - حکمت یو داسې لفظ دے چې ددې جولۍ ډېره ارته اوپراخه ده لکه څنګه چې د معنو نه ظاهره ده دا لفظ ډېرو علمونو احاطه کوي - چونکه دلته دا لفظ د موضوع په لحاظ د خوشحال بابا سره تړلے شوے دے اودا موضوع داسې موضوع ده چې په دې باندې په لږ وخت کښې مختصره مقاله لیکل او وئیل ددې موضوع د شان سره سمون نهٔ خوري - ولې چې خوشحال بابا یو داسې نابغه عصر هستي وه چې د هغوئې تهول ژوند د حکمت او دانائۍ نه ډک وو - خوشحال بابا پخپله یو بشپړ انسائیکلوپېډیا وه او ددوئې

د ژوند هر اړخ یې ژوره مطالعه غواړي او دغه مطالعه بیا دې
موضوع حق ادا کوي که ځه ووایم چې خوشحال بابا یو فنکار
... یو شاعر دے نو اخبره نیمګړې او بې وزنه ده که زه
ووایم چې خوشحال خان بابا مفکر دے مصلح دے. خود شناس
مردم شناس دے. سیاستدان دے. سردار دے د عمرانیاتو
ماهر دے. پت پال دے ننګیال دے. جنګیال دے. سپه سالار
دے. طب پوهاند دے. د نباتاتو ماهر دے د فطرت او قدرتي
اثارو مشاهده کونکے دے. د نازکو احساساتو خاوند دے. شاعر
دے. عالم دے د ښکاریاتو ماهر دے. پښتون نبض شناس
دے سماجي او اصلاحي غړے دے. فلسفي دے صوفي دے
سیاح دے. مورخ دے. محقق دے. د هنرونو خاوند دے
او د ډېرو علمونو نه خبردار دے. او هر کله چې دا خو ځله لري نو بیا
همغه حکیم دے. دانشور دے او د حکمتونو کان دے او دا وجه
ده چې شاعر مشرق حضرت علامه محمد اقبال د دغه نابغه
شخصیت نه ډېر متاثره ؤ او ځکه ئې وائي.

ان حکیم ملت افغانیان

آن طبیب علت افغانیان

خوشحال بابا یو داسې هستي وه چې د پښتون قام په خوبو او
علتونو باندې پوهه ؤ د حکمت چې هر څومره معنې دي دا ټول
په خوشحال بابا کښې موجود وے. خوشحال بابا که د کائناتو
مطالعه کوي او که د فطرت د رنګینو سیکلو او ښائست مطالعه کوي

او هغه بيا د شعر په ژبه کښې پيدې نو هم ئې د عقل او پوهې په دنيا کښې په يو خاص ترکيب او طريقې سره پيش کوي - دغه حکمت دے او کله چې انسان ته د انسانيت معراج وربښائي - نو هغه هم د پرېپه حکمت سره د انسان د ذهن نازک تارونه په داسې انداز کښې او چيړي چې انسان د خپل حقيقت او د قدرت د اسرار و رموز نه خبر دار کړي څکه خو وائي -

د خوشحال و شپل معقول دي
پرې به پوه شي چې عاقل وي

د خوشحال بابا ذات د ګڼو علمونو منبع وه او د ا تول علمونه هغوئي مونږ ته په خپلو تصنيفاتو کښې پرېښودے دي که تش د هغوئي ديوان په ژور نظر او کتے شي نو هر شعر ئې د حکمت نه ډک دے او څکه خو وائي -

درست ديوان مې يکه باغ د علم ګنج دے
په کښې هر رنګه ګلونه هر نهال

که د خوشحال بابا حکمت مونږ په معنی د طب کښې اخلو نو دغه ميدان ئې هم کتلے او که په دغه ارخ غور او شي نو خوشحال بابا يو ستر حکيم طبيب معالج هم ؤ هغوئي نه صرف د انسانانو د علم طب نه واقف وو بلکې د مرغانو طب ئې هم زده ؤ او د بيمارو او دارو ګانو نه په ښه شان خبر وو او څکه خو د خپل حکمت باره کښې وائي -

د حکمت وا پښل به وا ئم مختص
په معنی کښې قيمتي يکه ګوهر

که موږ د خوشحال بابا د شاعرۍ جاج اخلو نو داسې موضوع به نه وي چې هغه به د دوئ په شاعرۍ کښې نه وي او څکه خو پیر محمد کاکړ وائي -

کړ څوک بحر مواج وائي ورته ښائي
په دیوان کښې ئې موندې شي هر شان شعر

او دغه شان یو پښتو شناس مستشرق میجر راورټي هم
لیکي چې

" د مغرب د شاعرانو په شان د خوشحال بابا د پاره
هیڅ یو مضمون هم غیر نه دے "

د خان بابا شاعري ټوله د حکمت او دانائ نه ډکه ده او
څکه خو وائي -

قصید ئې لرم غرا له هر بابه
په حکمت په نصیحت کښې مالامال

او بل ځائې وائي -

رباعي ده که قطعه که مثنوي دے
همگي واړه گوهر دي دُرو لال

او بیا خو د خپل شاعرانه حکمت په دا که اظهار کوي -

بند و بست د پښتو شعر ما پیدا کړو
کنه شعر د پښتو وو غیر سال
نه ئې وزن نه تقطیع نه ئې عروض وو
دوه مصراع ئې د خفیف بحر دوه طال

دا دې نه معلومه شوه چې خان بابا د شاعرۍ په هر يو صنف باندې پوره پوره حکمت لرلو او دا د هغوئ د علم و حکمت کمال دے چې په شاعرۍ کښې تجنيس حسن تعليل طباق الاضداد ، ايهام - صنعت ترصيع ، تنسيق الصفات - د فطرت شاعري - تاريخ گوئي موندے شي او هر کله چې دا حکيم مونږ ته د حکمت خزانې پرانځي نو مونږ ته د سياست چل ښائي - دَ سردارۍ او حکومت کولو حکمت ښائي - د خودۍ درس راکوي - دَ ژوند تيرولو حکمت راښائي د ننګيالو او جنګيالو د غيرت اوپت د عظمت او عزيمت د حکمتونو پټ رازونه راښکاره کوي د خپل ښېګړې د صلح او امن د صبر او شکر د ګفتار او کردار درس راکوي عرض دا چې داسې هيڅ يو هنر نشته چې دے افاقي او اجتماعي شخصيت د حکمت په کسوټۍ وهلي نه وي او مونږ ته ئې په ګوته کړي نه وي دا حکيم مونږ ته د سياست او رموز مملکت - سردارۍ او حکومت چلولو د پاره د کاميابۍ حکمت په دا طريقه راښائي -

ع ورکول تورې وهل دا دواړه يو يه
چې پرې کار د سردارۍ شي انصرام
يا تکيه د يوه خدائے ده يا د تورې
په جرګو مرکو نهٔ شي کار تمام
کهٔ سردار د خلقو زړ لوي هنر
بندوبست د عالم نهٔ شي بې ضمصام

او دغه شان د سردارۍ د پاره دولت هم وسیله کېږي او وائي -

چې زر لري په کور کښې
هاله شي ښه سرداري

او بیا د کامیابۍ سردارۍ اُصول هم را ښائي :-

یا سردار لره ښه عقل
یا وزیر صاحب تدبیر
که هر څو ئې عقل ډېر وي
بیا هم یو به ښه وزیر
که نه دا وي نه هغه وي
په ژوندون ئې بویه ویر

که هر څوک حکومت کول غواړي نو هغه خلقو ته د کامیابۍ او کامرانۍ راز ورښائي او په دې حکمت ئې پوهه وي چې په کوم بادشاه کښې عدل و انصاف نه وي نو هغه به ناکامه وي - لکه وائي -

ملوک چې عدل، عقل کرم لري
اندوه ئې کم وي له چاڅه غم لري
چې دا ئې نه وي د ځان غلیم دے
ځان پخپله عالم ته کرم لري

دا څو ئې وه د سردارۍ او حکومت کولو د پاره د حکمت رازونه دغه شان دا نبض شناس حکیم د هوښیار سړي نښانې هم په ډاګه کوي -

ھوښیار به هیڅرې بې ځایه کار نهٔ کا
هم به بې وخته د خولې ګفتار نهٔ کا
په خوله په لاس به هیڅوک آزار نه کا
چې بد کردار دے هغه به یار نهٔ کا

د غه شان د کم عقل او احمق سړي خویونه په تفصیل سره په دیوان کښې د حکمت په ژبه ښودلي دي - او کهٔ غواړې چې په پردو زړونو دې حکومت او کړم او هغه دې خپل کړم نو د حکمت دا نسخه ئې د ځان سره غوټه کړه -

د هر چا سره نرمي ملائمت کړه
کند وي چې په دا خپل کړې د چا زړونه

حکیم الملت خان بابا خوشحال خان خټک یو دا سې قیمتي ګوهر را ښائي او وائي کهٔ چرې چا هم دا حکمت خپل کړو نو د کامیاب ژوند تیرولو ښخبتن به شي هغه دا رنګه ده -

د هر چا سره د ښو سلوک بائد دے
په بدی کښې څهٔ فائده کوم سودونه
هغه کار چې په نرمۍ ترسره کیږي
څهٔ حاجت چې رسا هوشي تر جنګونه
کهٔ ریخیله د خپل ځان په بدی نهٔ یې
د مارونو په غارمهٔ منډه لاسونه
په خپلوا نو باندې هومره خشم مکړه
چې پردي درځنې تیښتي په ملکونه

چې د بې قول د چا اوکړو نوړې مکړه
تل په عهد قول ټینګ وې ښهٔ میړونه
په رشتیا کهٔ په دروغ وې سوګند مهٔ خوره
منافق دے چې دېر دېر خوري سوګندونه
د حرص ستړګې مړې په قناعت کړه
چې په کور کښې دې انبارشي نعمتونه
هرچې شرع فرمائي په هغه کار کړه
مهٔ عمل کوه په رسم په دودونه
درته وایم چې په کوم توکې به شي دروند
چې د هرچا سره سکړې خوابونه
همیشه روسه خوله پته لکه ناوې
چې ضرورشي هاله اوکړه دوحرفونه
دلته یه د اختصار په توګه د خان بابا د حکمت د وینا کانونه څهٔ
بېنږ دېر بیان کړو۔

ژبه

په بده ژبه ځان ځي جهان ځي
ایمان هم ځي واوره طالبه

بل ځائے وائي۔

ژبه په تن کښې څهٔ عجائبه ده
صحت هم ژبه ده ژبه هم تبه ده

چې ښهٔ مې ځير کړو ښهٔ پرې خبر شوم
جنت هم ژبه ده دوزخ هم ژبه ده

ښه خبره

وکړې وار ه کار ونه خپل کا
مردان هغه دي چې کار د بل کا
څوک چې آرام کښې د نيکو نام کښې
د خوږو ژبو دارو به تل کا

سخاوت

کهٔ ګنجونه د قارون درته انبار شي
په هر لور چې غورزوه په سخاوت

پت

سر دې دروې مال دې دروې پت دې نهٔ ځي
د سړي د چارې ګل خوبي په پت دي

قناعت

د جهان په خزانو به دې خندا شي
کهٔ توانګري په خزانو د قناعت شي

رښتيا ويل

رښتيا کړه د هيڅانه مهٔ ويرېږه
رښتيا سړے له هره بلا خلاص کا

ګفتار و کردار

سړے که ښهٔ دے په ښهٔ ګفتار ښهٔ دے
ګفتار که ښهٔ دے په ښهٔ کردار ښهٔ دے

صبر و شکر

دانائے مهٔ ګڼه - چې صبر نهٔ لري
چې صبر نهٔ لري ، حکمت به څهٔ لري

خودي

(۱) که ته ئې په منت موے واڅه مهٔ خله
که د چا په باغ کښې بوټے د کیمیا وي

(۲) په منت سره حلوه مهٔ خوره خوشحاله
ترحلوې نه لا بهتر دے وچ کنډک

(۳) د منت دارو که مرم پکار مې نهٔ دي
که علاج لره مې راشي مسیحا هم

ننګ و غیرت

په جهان د ننګیالو دي دا دوه کاره
یا به اوخوري ګکرې یا به کامران شي

دغه شان که د پښتو لیک دوو وُنو په منفرد انداز کښې
ئې د زنځیرې په نوم ایجاد کړې که د فراق سندرې ئې ویلې
نو هغه ئې هم د حکمت او دانش په رنګ کښې ویلې د فراق

نامه نه ئې سرګنده ده - که د دين علم ئې د مختلفو مسئلو په صورت

کښې را ښودلے نو فضل نامه ئې د کتو ده که غواړې چې د غېرت او

عزت پتے کے دې په سر کړم نو د مختلفو هنرونو او ښو خصلتونو

زده کړه او کړه نو بيا يه هغه خلقو کښې شمارشې -

ه چې دستار تړی هزار دي

د دستار سړي په شمار دي

ددې زدکړې د پاره دستارنامه د حکمت او علم ودانش لوئے

شاهکار دے که غواړې چې د بازونو ښکار - د بازونو ساتلو -

ټوراکونو - بيمارو او علاجونو نه خبر شم او نه يوا ځې دا حکمت

حاصل کړم بلکې د باز غوندې نورو ته زده کړم او ځان کښې

پيدا کړم -

ه چې وهل ټوړل - ټوړول کا نو ځکه نه دے باز شاهين دے

چې ئې سوړې لره يوسي يا مېږے دے يا فاره

بازنامه ئې د حکمت د که خزانه ده - د حکمت نه دک کتابونه

به ئې کوم کوم يادوم سوات نامه ئې ياده کړم که بياض ئې

يادکړم - هدايه ئې ياده کړم که آئينه ئې ياده کړم دا حکيم که

يو طرف د انسان د سوکالۍ او خوشحالۍ ژوند تېرولو حکمتونه په

ګوته کوي نو بل طرف ته ددې هر څه حاصلولو د پاره انسان

په صحت روغ جوړ - طاقتور او خوشحاله ليدل هم غواړي نو

دغه غم ئې په سر هم اخستے په هر بوټي کښې ئې صحت

ګوري او حکمت نه د که طب نامه ليکي په دغه طب نامه کښې د

کمانو

بنیادم د بیمارو علاج د جړو بوټو داروګان او د نورو ناروغتیا
نه د بچ کېدو طور طریقې ښائې او د دغه ځان هغه طبیب معالج
ثابته وي کوم چې موږ په مروجه ژبه کښې حکیم بولو- او دا
حکیم د حکمت پټ رازونه د نظم په وړوکي بحر کښې د طب نامې
زیب وزینت جوړه وي او د هر څه مخکښې بنیادم ته د وجود
د صحت سره سره د عقل و صحت وده هم لازم ګڼي ځکه خو وائي

یو صحت بل عقل غواړه
ته په دا کښې خوبي غواړه
که دا دواړه تو که نهٔ وي
نور هر خوبي لاړه

دغه شان د هغې نه پس بنیادم ته د ښهٔ صحت راز ښائي-
چې که چرې دا راز موخپل کړو نو بیا به په اسانه د بیمارونه
بچ شي اووائي -

م

ابدال په دا څلور خویه ابدال وي
کم وېل کا - کم د چا سره ګنډونے
کم ملا ستے کا - کم خوراک کا کمه مینه
په دا شان بې په عالم کښې دے ژوندون
د دې نه پس د خوراک څښاک باره کښې وائي -

م

که اوبهٔ دي - د باران یا د چینې دي
د کوهي اوبهٔ ضرر دي د بشر

ښې سرې خوږې او به دسرې ځان دي

ولې تود طعام - سړې او به ضرر

چې تودې او به څوک څښي عمر و وهلي

پرې نقصان د اشتها شي رنګ اصفر

او بل ځای کښې د حکمت خبره کوي او وائي که قوت او طاقت زياتول غواړې نو دا څيزونه استعمال کړه -

که قوت زياتوې تل خوره شودې يې

چې تر دا نه دارو نيشته معتبر

که يې مومې او ړے ټرے ګبينه خوره

خو په سود يې خبر مکړه څل پدر

او دغه شان ډېرې د حکمت خبرې يې په طب نامه کښې د "صحت خبرې" په عنوان سره ليکلې چې که عمل پرې وشي نو بنيادم د ډېرو بيمارونه په امان کېدے شي په طب نامه کښې د سردرد بيمارۍ - د نيم سردرد د سترګو بيمارۍ د فالج بيمارۍ - د يرقان بيماري - د ګېډې بيماري د غاښونو بيماري - د نس خوږې بيماري - د بواسيرو بيماري - دَ ناسور بيماري او د ښځو او د سړو نورې پټې او نيسکاره بيمارۍ ښودلے شوي او د هغې لښانې په ګوته شوي دي -

پس د هغې نه پې د جړو بوټو داروګان چې په آسانه ملاويدے شي خوشحال بابا مونږ ته ښودلي او ورسره يې د اهم دا ښودلي چې د هغه طبيب نه علاج مه کړه چې دا خوبه او خاصيتونه نه

لري لکه وائي -

(۱) د هغې طبيب طلب کوه خوشحاله
چې د مخ په تجلّا کښې ئې صفا وي

(۲) د هغې طبيب نوم څهٔ اخلې خوشحاله
چې بيمار ورلره راشي بيا بيمار ځي

(۳) د طبيب دارو هله خوره چې حاذق وي
د ناقص طبيب دارو لري خطر

او چې درد ې خوښو مالک حکيم او طبيب نهٔ وي نو هغه په حکمت چرې هم لهٔ پو هيږي او څوک چې بيا د دغه حکيم نه علاج کوي نو خوشحال بابا د دغه سړي باره کښې وائي -

سبل هغه سړے احمق بللے بويه
چې په هر طبيب دارو کادر څکونو

هر څوک لهٔ موږ او ليکو او اووايو نو په خوشحال خان خټک او حکمت ليکل او ويل ډير مشکل کار دے بلکې دا ډير وسيع او ژور تحقيق موضوع ده هسې هم د خان بابا غوندې حکيم الملت او حکيم الحکماء باندې ليکل او لوستل د چا د وس خبره نهٔ ده ولې چې -

د خوشحال خبرې دُر دي
چې ئې کښلي په قرطاس

واقعي چې د خوشحال بابا هره خبره هر شعر د حکمت ملغلره ده او څکه خو خوشحال بابا وائي -

٥ دا نا به پرې پوهېږي دنا پوهو کار پرې نيشته

دا دُرچې په بيان خوشحال ختک ويئيلي

کتابونه

۱- کليات خوشحال خان ختک سره د مقدمې د اروا ښاد دوست محمد کامل ۱۹۵۲ء اداره اشاعت سرحد پېښور

۲- خوشحال خان ختک (اردو) مولف دوست محمد کامل ۱۹۵۱ء اداره اشاعت سرحد پېښور

۳- دستارنامه دخوشحال خان ختک ۱۹۹۱ء پښتو اکېډيمي پېښور يونيورسټي -

۴- بازنامه خوشحال خان ختک مرتبه همېش خليل ۱۹۸۵ء پښتو اکېډيمي پېښور -

۵- طب نامه خوشحال خان ختک مرتبه تقويم الحق کاکاخيل ۱۹۶۶ء چاپ کابل -

۶- طب نامه خوشحال خان ختک مرتبه تقويم الحق کاکاخيل ۱۹۸۵ء پښتو اکېډيمي پېښور

۷- خوشحال و اقبال (اُردو) مؤلف مير عبدالصمد ۱۹۸۲ء عظيم پبلشنگ هاؤس پشاور

۸- تورياله پښتون ۱۹۷۱ء پښتو ټولنه کابل

۹- خوشحال نامه ۱۹۸۰ء آباسين آرټس کونسل پشاور

۱۰- خوشحال خان ختک او ددهٔ ادبي مکتب دکتور عارف عثمان
۱۹۸۲ء کابل چاپ
۱۱- مجلـــه پښتو خوشحال خان ختک نمبر مارچ اپریل مئی
۱۹۸۰ء پښتو اکېډیمي پېښور -

فقیر جمیل بیګ (جمال خان) رح

د شاعر په حېث

د پښتو ادب که په دوه ارخیزه کتنه او مطالعه اوکړے شي نو که نثر دے او که نظم د دې دواړو صنفونو او برخو سرخنه کول پښتو ژبې ته خاص او لوړ مقام ورکول او دا په نورو ژبو کښې ممتاز کول تر دې چې د پښتو ژبې یک دود په نوي انداز کښې نیکل د دې هر څه فخر او ویاړ یو داسې کورنۍ ته حاصل دے چې هغه کورنۍ تر ننه پورې پښتو پې اسرې نه کړه بلکه تر ننه ئې پښتو سره پښتو وکړه او کوي هغه کورنۍ د لوې خان بابا خوشحال خان کورنۍ ده لکه چې وائي -

ما خوشحال چې په پښتو شعر بیان کړو
د پښتو ژبه به اوس په آب و تاب شي

او د غه شان بل ځائے کښې وائي -

همېشه به ېې نارې وې د بلبلو
دا چې ساز کړه نن خوشحال په ویل باغ

او د غه وجه ده چې نن د پښتو نوم اخستو سره د لوستونکي او

یکوڼکي په ذهن کښې هم د غه یو نوم د لوې خان بابا خوشحال خان راځي - هغه ځکه چې لوې بابا خوشحال داڅه به په اب و تاب کړې ده د خوشحال بابا کورنۍ کښې ډیر لوې لوې ستر عالمان، شاعران ادیبان تیر شوي دي او اوس هم شته د سرو سره سره ددې کورنۍ ښځو هم د غه میدان کښې لے دے لکه بي بي حلیمه - تاج بي بي وغیره د خوشحال بابا او د هغه د زامنو کتابونه د هر پښتون په کور او کتابتون کښې پراته دي خو زهٔ نن د خوشحال بابا د کورنۍ د یو داسې فرد متعلق لیکم چې هغه هم عالم دے - هم ادیب دے هم شاعر دے او هم ولی الله دے خو لا ترا وسه په ادبي دنیا کښې گمنام دے او ډیر چا ورته پام شوے نهٔ دے البته په روحاني دنیا کښې لوړ مقام لري او ډیر و کمو لیکوالو ته ئې د ادب سره دَ تعلق معلومات او خبر شته -

د غه لویه هستي د لوې خان بابا خوشحال خان نیکهٔ دور جمیل خان رح دے چې په ادب کښې جمال خان دے او په روحاني دنیا کښې دَ خواجه جمال الدین او فقیر بابا باندې یاد شوے او زیات شهرت په فقیر بابا لري او د تصوف د غه نوم ئې په دې توگه نوموړی غلبه موندلې ده هغه ځکه چې د دې دنیاوي جاه و جلال بادشاهي نوابۍ ته لته وډ کړه او د تصوف او سلوک منزلونه ئې د ډیرو ریاضتونو او جذب و حال د کیفیتونو تیر کړو ونه پس موندلي وو او ځکه خو د قطب الاقطاب او غوث الزمان په درجو فائز شوے وو او د اتک د حضرت جي بابا د شیخ یحیی رح غونډی

د لویې پاڼې مریدان ئې په سلسله چشتیه کښې پیدا کړي دي دغه لوړ مقام دے چې خېل سکه رور خوشحال بابا ئې د فراق اوغم په حالت کښې هم د فراقنامې په شعرونو کښې داسې ستائي -

چې مې رور په کښې طاعت کا

هغه غر دے خدائے جنت کا

خدائے دې غم ورځنې یوسي

خوښ خورم دے په کښې اوسي

چې د رور مې پرې مقام دے

په اغه غر دِ ما سلام دے

دغه وجه ده چې د خوشحال بابا د اولاد سلسلې ته خان خېل وئیلے شي او د فقیر بابا جمال خان سلسلې ته فقیرخېل میاں گان وئیلے شي راقم هم د دوي نمسے دے جمیل میاں د علم ظاهري او د علم خفي علمونه لرل او لیکل - لوستل - و ئیل به ئې په ډېر ښکلي انداز کښې کول ددې متعلق په مناقب فقیر جمیل بېگ د شمش الدین کاکاخېل چاپ له اړخه انجمن اتحاد فقیرخېل په سریزه د میاں فردوس شاه فقیرخېل د چشمې اکوړه خټک په صفحه ۲۹ داسې لیکي

په مسجد کښې وو د ننه

په شړې ناست وو مئینه

کتابونه ورته جمع

ده کتل په خاطرجمع

نهٔ صرف صوفي عالم - ولی الله وو بلکه په ادبي میدان کښې ئې د خپلې کودنۍ بېړغ جګ ساتلے دے او د پرخهٔ ئې په فارسي ژبه او پښتو ژبه کښې لیکلي او وئیلي دي په فارسۍ ژبه کښې ئې ډېر غټ علمي کتابونه لیکلي دي چې په پښتو اکېډمۍ پېښور یونیورسټي کښې د قلمي نسخو په شکل کښې خوندي دي چې نومونه ئې په دا رنګ دي -

۱- دل تـذکرة الاولیاؤ (۲) نورمحمدیه

دل تـذکرة الاولیاء تقریبًا د پنځوسو صفحو درونه کتاب دے اوس اوس ئې پښتو اکېډمۍ پېښور یونیورسټي ترجمه چاپ کړې ده په دې کتاب کښې د لویو لویو اولیاء ذکر دے دغه شان ئې نورمحمدیه نومې کتاب چې تقریبًا د څلور نیمو سوو صفحو غټ کتاب دے او په کښې ډېر عالمانه بحث په ۲۲ رشپږ ویشتو) بابونو کښې شوے دے او ددې نه د هغوئ د علم او پوهې اندازه لګېدے شي - بل دېئم کتاب ئې د افغانستان په کابل ارشیف ملّي کتابتون کښې د مناقب شیخ رحمکار په نوم فارسۍ کښې لیکلے چې اوس اوس ئې د اسدالله شعور په سریزه سره د افغانستان د علومو اکېډمۍ په فارسۍ کښې چاپ کړے په دې کتاب کښې ئې د خپل مرشد حالات لیکلي - دا هم یو غټ کتاب دے - ددې نه علاوه ئې نور ډېر کتابونه په مجمع البرکات نومې قلمي نسخه کښې یاد شوي دي خو تر اوسه په لاس چا ته نهٔ دي راغلي کېدے شي چې چا سره وي یا ضائع شوي وي - د مجمع البرکات فارسي قلمي نسخه چې عکسي نقل ئې د راقم سره

دے په صفحه ۳۰۱ باندې دد غه کتابونو نوموونه دا رنګه دي.

۱- شمس العارفین ۲- قدوة العارفین ۳- زبدة السالکین ۴- سراج العاشقین ۵- خلاصة الطالبین ۶- تحفة المقربین.

کېدے شي چې دا کتابونه په دغه وخت کښې د مجمع البرکات ۱۲۸۵ھ د مولف مخکښې په دغه زمانه کښې تېر شوي دي او هغوئ ترې استفاده کړې وي د ... د شاعرۍ متعلق په وړمبۍ څېړنه د افغانستان ستر محقیقینو - عالمانو ادیبانو شاعرانو کړې ده چې په هغې کښې ستر محقیق اروا ښاد عبدالحی حبیبي - دکتور عارف عثمان - عبدالله بختاني خدمتګار زلمي هېوادمل غونډې ستر څېړندوال شامل دي غواړم چې د هغوي د څېړنو نه پرده اوچته کړم او د لته ئې اولیکم ولې چې بیا زما مقصد به واضحه شي.

په کتاب "پښتانهٔ شعراء" دریم ټوک د پښتو ټولنې د تاریخ او ادبیاتو له څانګې کال ۱۳۴۲ھ ش کښې په صفحه ۹۰۳ باندې لیکي.

جمال خان د خوشحال خټک مشر ورور وو او لوې ولي او صوفي تېر شوے دے د پښتو شاعر هم وو دیوان لري.

په کتاب "خوشحال خان خټک او ددهٔ ادبي مکتب" د افغانستان د علومو اکېډمي چاپ د دکتور عارف عثمان په لیک سره کال ۱۳۶۱ھ ش او ۱۹۸۲ء صفحه ۱۸۲ باندې دکتور عارف عثمان د جمیل خان باره کښې لیکي.

د غه شاعر د خوشحال خان خټک کشر ورور دے او په پښتو کلاسیکو ادبیاتو کښې د ادیب - عالم او متصوف په حېث

یاد یږي او د علاقه لرونکو د احترام ور ګرځېدلې دے

دغه پوهه شاعر چي تر اوسه پورې يې ديوان نهٔ

دے چاپ شوے د خوانۍ په وخت د جميل بېګ په نامه

مشهور وو -

دغه شان ستر محقق عبدالله خدمتګار بختاني په خپل تاليف پښتانهٔ شعراء پنځم ټوک له اړخه د علومو اکېډمي افغانستان کال ۱۴۰۷ھ ش کښې په صفحه ۳ باندې ليکي -

فقير جميل بېګ د مستېر او جذبې په وخت کښې منظومې

توتې وئيلي دي -

ددې وښا نه پس يې د فقير بابا رحمکار خان ؛ هغه منظومې توتې

ليکلي دي چې هغه به ددې مقالې په آخر ليکم د هغې نه پس وايئ -

په دې دول شيخ جميل بېګ يا فقير جميل بېګ روحاني

شخصيت وو چې په نظم او نثر کښې يې ليکنې کړې دي -

ددې درنې هستېر باره کښې ګران ستر محقق زلمي هېوادمل په

خپل تاليف فرهنګ زبان و ادبيات پښتو (فارسي) د علومو

اکېډمي افغانستان له اړخه کښې په صفحه ۱۱۷ ليکي -

.جميل بيګ فرزند دوم شهباز خان خټک به فقير بابا شهرت داشت

.جميل بيګ مرد صوفي مشرب و فقير قائم الليل وصائم الدهر بود در

حلقه مريدان شيخ رحمکار شموليت داشت -

.جميل بيګ مناقب مرشدش را به زبان فارسي نوشت و به زبان

پشتو شعر سرود -

ددې وېنانه پس ئې د فقیر بابا (جمیل خان) دوه درې شعرونه

بیکل چې د کلام په نمونه کښې به راشي په پښتو اکېډمۍ پېښنوٚ یونیوٚرسټي

کښې د زړو شاعرانو د کلامونو یو قلمي نسخه پرته ده چې په

هغې کښې د دوي یو څو غزلې هم شته د غه غزلې زمونږ دَ

سیمې د اکوړي کړان محقیق پروفیسر محمد افضل رضا په خپل تالیف

پټ ستوري چاپ له اړخه پښتو اکېډمي پېښور یونیورسټي کال

۱۹۸۷ء په صفحه ۲۵ - ۲۶ - ۲۷ سره ددې الفاظو محفوظ کړي دي

د جمال خانؒ بابا په کلام کښې د متقدمینو شاعرانو دَ

کلام کښې خوږه شته فکر ئې ژور او الفاظ ئې خوږه دي۔

د کلام نمونه :-

ددوي که غزل دے او که ټوټې هر لفظ ئې د موقع مناسبت

سره په ډېر ښکلي انداز کښې په اسانه او روانه پښتو کښې بیکلې

ټوټې ئې د بیلې بیلې واقعې سره وټیلي دي که هغه واقعات

په تفصیل سره بیکم نو بیا به دا بیکل ډېر طوالت اولري په دې وجه

صرف لږغونډې د واقعې تعارف به بیکم چې معلومه شي چې هغوي

هم د شاعرۍ گلستان په ډېرو ښکلو ښکلو رنګارنګ گلونو سره تازه

او معطر ساتلے دے او د خپلې کورنۍ روایات ئې ژوندي ساتلي

او د غه شان زامنو ئې هم لکه صدیق باباؒ ظفر باباؒ محمد ابراهیمؒ

بابا و غیره په د غه میدان کښې د خپل تره زامنو اشرف خان،

عبدالقادر خان، صدر خان سکندر خان سره ملګرتیا کړې ده۔

اول به هغه غزل چې په پټ ستوري تاليف پروفيسر محمد افضل رضا له اړخه د پښتو اکېډمي پېښور يونيورسټي کښې دا غلي دلته نقل کړم چې هغه دا رنګه دي -

غزل

خپل خانه به دې ترڅهٔ حده همراه وي
يو ورځ به دې سفر شي په ويجاړې
مور پلار زامن نمسي د کور ټُڅهٔ شو
خلقي کړې داجل سورو لتاړې
بنا ئسته بنهٔ چوڼ زلمي شو توري خاورې
پرې پرتې دي د لحد خاورې تودا ړې
جماعت تخنه تېرېږي مخ ترې پټ کړې
و مجرې وته تهٔ يون کړې دخراړې
درسته ورځ لکه سپک ناستې په صحرا کښې
بل خندا په قهقهه کړې لکه خرناړې
يو ذره د لا اِلٰه ويره نهٔ شي
نهٔ پوهېږم چې راجېوت ې که کماړې
چې نېکي در تخنه نشته بدنحو مهٔ کړه
دا شه مهٔ تو که په نجله بزره لاړې

د سپرلي خو يو نه يو د رشخـنه نيشته
ونچ لاندهٔ سره سپرن ي سپيره اهاړي
سم له لاسه کار هر کور د پر مشکل دے
جمال خانه وقت دي دادے کهٔ خان ژاړي

دويم غزل

خراب زړهٔ چي مي بيمار ووهغه نهٔ دے
چي مدام په انتظار ووهغه نهٔ دے
چي مي سترګي ديدار لوړ وسته نيولي
تش ديدن ئي په بار بار ووهغه نهٔ دے
چي به ستا په غم کښي شب و روز جليا وم
بل په زړهٔ کښي مي انکار ووهغه نهٔ دے
چي بندي د ستا په زلفو په کمند ووم
پروت ګردن ته مي زنار ووهغه نهٔ دے
چي مي سرو مال تالا ستا په وصلت وو
چي په ما د فلک وار ووهغه نهٔ دے
نام و ننګ چي ستا په تور وولهٔ ماتلي
چري ماته چي ازار ووهغه نهٔ دے
ستا له غمه چي يو دم په قلندرنهٔ ووم
چي په سترګو کښي مي خار ووهغه نهٔ دے

چې مې ستا د حسن خیال چرې لیدلے
تازه ګل چې په شمار و وهغه نهٔ دے
جمال ستا له مخه نور و ته سلام که
چې غلام او خدمتګار و وهغه نهٔ دے

دریم غزل

و ښته سپین ستر ګې تاریکې چینګې داړې
ته لا ګوځې خپل پردي په خبس نغاړې
خدائے طاعت د پاره ورځ له تاسه غواړي
ته د کالو خرڅې نن له خدایا غواړې
شوې په کوم عمل غره چې خوشحال ګرځې
سخې خوهم د موږ دي په زور کړاړې
ستا په سر باندې پې ترس جلات ولاړ دے
کوم زمان به دې سر پرېکړه په ولاړې

دې غزلو باره کښې د ځینې محترمو لیکوالو دا خیال دے چې دا غزلې د جمیل بیګ نه دې او هغه وائې چې د جمیل بیګ نوم جمال خان نه وو دا چرته د سیکانو د وخت د شاعر کلام دے . دا صحې ده چې د فقیر بابا نوم جمیل خان وو خو هغه تر اوسه پورې په جمیل خان نهٔ یادېږي

بلکه په خپل خاندان کښې په جمال خان شهرت لري لکه څنګه چې ما

مخکښې ليکلي چې په ادبي دنيا کښې ئې جمال يا جمال خان نوم ليکلو

او ياديدلو او په روحاني دنيا کښې فقير بابا او خواجه جمال الدّين په

نومونو يادشوے دے او دغه شان ئې په خپلو غزلو کښې جمال خان

د تخلص په توګه استعمال کړے دے چونکه ددوي ديوان لا

تراوسه په لاس نۀ دے راغلے نو ځکه دا خبره کېږي چې هر

کله چې د غه قلمي نسخه د زړو شاعرانو په اکېډمۍ کښې موجوده

او په هغې کښې د عبدالقادر خان خټک چې د دوي وراره کېږي د

غزلو سره پېوست دا غزلې ليکلي شوي دي نو ددې نه معلومېږي

چې دا هم ددغه زمانې شاعر دے او تر اوسه په دې نوم بل

شاعر نۀ دے تعارف شوے ددې خبرې هم څۀ ثبوت او شهادت

نۀ دے پېدا شوے چې دا شاعر د سيکانو د دور شاعر دے دا

خبره هم په اټکل سره کېږي چې د سيکانو د دور شاعر دے

حالانکه د سيکانو دور خو وس وس تېر شوے او د جمال خان

بابا دور ډېر مخکښې دور دے بله خبره داده چې دا کلام صوفيانه

کلام دے او موږ دا په ډاګه وېلے شو چې هغوي به خامخا

صوفيانه کلام ليکلے او ويلے وي هر کله چې ددغه نزدو شاعرانو

سره دا نوم راغلے نو دا واضحه ده چې دا هم جمال خان د خوشحال

بابا رور دے بل څوک نۀ شي کېدے -

وس را ځو هغه منظومو تو تو طرف ته چې دوي په بيلو

بيلو موقعو ويلي هر کله چې د دوي مرشد حضرت شيخ رحمکار کاکا صاحب

وفات شو نو فقیر جمیل بیګ (جمال خان) هغوی لحد ته کوز کړل او هغه وخت یې د دېره غمه چغه کړه۔

په بوی دې ټول عالم خوشبوی شو
امیل چند نه په تاپو پوټل کړدونه

دې شعر په باره کښې په تذکره شیخ رحمکار د سید سباح الدین کاکاخېل اداره اشاعت العلوم جامع مسجد لائلپور (فیصل آباد) کښې هم دغه شان واقعه لیک ده۔

دغه شان چې هر کله بهاکوخان د یوسفزو سردار او لوې ولی الله اخون ځالاک بابا د خېل بنګر ځخه د دوما کافروسره جنګ وو نو په دغه وخت کښې اخون ځالاک بابا د دوی په خدمت کښې د امداد او تعاون حاصلولو د پاره حاضر شول نو فقیر بابا د مستۍ او جذب په حالت کښې ورته په دې منظومو الفاظ کښې اوویل۔

په دې خوړ کښې سره او سپین انبار انبار دي
فقیر نه اخلي او نه یې ځه پکار دي
اخون ځالاک ځومره چې اخلي وادې خلي
که خواري نه وي دي دے نه وي

دا مشهوره واقعه یا کرامت چې قاضي میر احمد شاه رضواني په تحفة الاولیاء او په مناقب فقیر جمیل بېګ کښې شمس الدین کاکاخېل رانغلې ده وایي چې دغه وخت د خوړ کانړي د فقیر بابا

په کرامت سره سرهٔ او سپین شو د فقیر بابا د عبادت ځائے دغه وخت کښې د تنګارو غرو نه ووچې د هغې سره لوې ځوروونه روچ پړاتهٔ وو۔

یو ورځ فقیر بابا رح خپلو زامنو د لنډۍ اخوند احمد صیب چې ډیر لوې عالم فاضل او بزرګ وو ته د شریعت دپاره بوتلو چې زمونږ پلار ځان ملنګ او فقیر کړے دے سماع ئې شروع کړے هر وخت د جذب ومستئ په حالت کښې وي د شریعت نه خلاف کارونه کوي اخوند صیب چې د فقیر بابا جذب ومستي ولیدله نو وې فرمایل چې دوي فنا فی الله دي د معرفت او سلوک د دارهٔ خبردار دے او د شریعت خلاف نهٔ دي فقیر بابا هغه ځائے کښې داسې وائي۔

که قاضي صیب زما په شانې مست شي
تو ددهٔ زما به هله شریعت شي
خار کیږي کهٔ نهٔ وي ښهٔ وي
د فقیر به څهٔ وي څهٔ وي

وائي چې هر کله د فقیر جمیل بیګ د اشرف خان د زوې او د خوشحال د نمسي محمد افضل خان خټک سره زړهٔ بد او ورانغلو نو هغه وخت هغوي د افضل خان د مدافعت په غرض سوات ته لاړو او د حمزه خان بایزي چې ډیر لوې سردار وو د تهانه سوات

او سپېدو ته وو د خوشحال بابا اخښے وو زامنو ته یې خپله
کرانه ښکاره کړه نو وائي چې جلال خان او جمال خان ورته امداد
ورکړو او ورته یې اووے چې دې وخت کښې مهران نه لروګنی
ورکړي په موږ وو قتلان خان چې د دوي رور وو د هغوي د
امداد نه انکار اوکړو په دغه وخت جمال خان بابا د مستۍ او
جوش نه داسې اوو ئیل -

اس دې وي په لس دې وي
مهران که نهٔ وي نهٔ دې وي
جلال دې وی جمال دې وي
قتلان که نهٔ وی نهٔ دې وي

او دغه وجه ده چې نن د تهانې سوات د خانانو کورنۍ د
فقیر بابا په دُعا رنګ ده او د جمال خان او جلال د اولاده ډېر
شوه ترقي یې اوکړه
وائي چې یو ورځ د مغلو په وخت کښې د اټک صوبېدار ډېر
ظلم کړے وو تهوله علاقه یې لوټلي وه د هزارې نه خلق د
قافلې په شکل کښې راتلل چې ده بندیوان کړل او تهول مال حال
یې ترې واخستو - خلق فقیر بابا ته په ژړا اسګولا راغلل
چې د صوبېدار نه زمونږ مال حال او خلق را خلاص کړي هغه
وخت جمال خان بابا په بېړه رکښتۍ) کښې سوربېدو نو دا
اشعار یې اوو ئیل -

ے

څوک به دروې خدایه د پاره

فقیر دروې خدایه د پاره

پاک رسول ورسره مل دے

بدرگه له چهار یاره

او هم کله چې بېړۍ ته سور شو نو داسې وائي -

بېړیه ځه د خدایه په حکم

ځه به ظالم ځه به دده بندي کوونه

فقیر شو مل د مظلومانو

خدایه ئې وی مل چې بندیوانو آزاد ونه

او هغوي چې د غه ظالم صوبېدار ته مخامخ شول نو په صوبېدار

رېبدل او لړزېدل اوتي بوتي ئې شروع کړې تهول مال حال او خلق

ئې ترې راخلاص کړل دده سره به اکثر په ګڼ تعداد کښې مریدان

کرځېدل دے به ترې مخکښې وو مریدان به ورپسې وو او دا

اشعار به ئې وئیل -

دور دور د فقیر دے

د غافل په صورت ویر دے

د غافل په صورت ویر دے

دور دور د فقیر دے

وائي چې یو وخت داسې راغلو چې بارانونه بند شول فصلونه

اوچېدل قحط سالي شوه خلق تنګ شول او فقیر بابا ته په ژړا انګولا

راغلل چې خدائے پاک ته سوال اوکړه چې باران شي هغوي هغه

وخت د جلال په حالت کښې چغه کړه ـ

قحط سالي ډېره په زور ده
پرېوتلي کور په کور ده
باران دے ورو يـنـه
څوک ره کـۀ نۀ وي نۀ وي
تنګارو باندې باران دے
فقير نن ورځ مهربان دے
و ارمان لېلى ارمان دے
وربدلے نن باران دے

د الله پاک کارونه ګوره هغه خلق چې واپس شول نو په
دغه ورځ لوې الله باران اوکړو د فقير بابا سوال قبول شو
او فصلونه بنړازه شول دا هم يو روايت دے چې هر کله فقير
جميل بېګ څېلو زامنو اخون احمد صيب ته شريعت د پاره بوتلو
نو هغه وخت کښې دا اشعار هم ويلي وو ـ

موتے چنې دې راکړے شه
چې درسته شپه مې چنګه وي لکه چرچنې
د نيمې شپې راتلل دې روک شه
چې چرچنې برچه دې خوب نۀ راکوينه

هر کله چې د لوې خدائے پاک په عشق کښې به ترلرې لاړو فنا
فى الله به شو د جذب او مستۍ حال به پرې راغلو نو چغه به

به يې کړه دا شعر به يې وېلو -

هغه موزيان به دنيا غواړي
دې عاشقانو ستا په لار کښې او بازله
سرو مال ټول عاشقان داوُ کا
دا موذي تش لا فې کوي چې مېړنيمه.

دا وه د دغه لوې ولی الله - صوفي - عالم د شاعرۍ متعلق خبرې چې د لته وا ضحه شوه چې د خوشحال بابا نهٔ صرف زا من شاعران وُو بلکه د هغوي رور چې د معرفت لار يې خپله کړې او هر وخت به په جذب و مستۍ کښې وو خوخپل خاندانې روايات يې چرې هم مرګون ته نهٔ دي ورکړي او ژوندي يې ساتلي او دې منظومو ټوټو نه دا هم معلومه شوه چې دوي د جمال تخلص سره د فقير تخلص يې هم خپل کړې دے او په منظومو ټوټو کښې يې استعمال کړې دے لوې الله دې اوکړي چې ددهٔ د ژوند ټول حالات او ديوان او نور کتابونه د تيارونه دنيا ته شي او نوے معلومات دا ښکاره شي د دوي د پېدا ئش کال نهٔ دے معلوم البته د وفات کال يې معلوم دے دا بجد و په حساب يې دا رنګه دے

چون رفت از جهان اين کرامت خديو
به "جُزق" امرز عالم " غمريو"

ددې نه ۱۱۱۶ ھ جوړېږي خنې محققين يې په قياس څخه زېږېدنه ۱۰۲۲ ھ بنائي اولاد يې د پښتونخوا په کوټ کوټ کښې پروت دے په

تنګارو کښې چې د جهانګیرې او اکوړې نه سهیل په لور د غرونو په منځ کښې کلے دے هلته ئې مزار دے د پښتونخواه د لرې لرې نه ورته عقیدتمند راځي او فیض ترې اخلي د صفرې په میاشت کښې پرې عرس او مېله کېږي -

کتابونه

۱- پښتانهٔ شعراء دریم ټوک د افغانستان د پښتو ټولنې د ادبیاتو د تاریخ د څانګې له اړخه ۱۳۴۲ ه ش -

۲- کاکاخېل شمس الدین میاں مناقب فقیر جمیل بېګ د میاں فردوس شاه فقیرخېل په سریزه د انجمن اتحاد فقیرخېل جهان آباد اکوړه خټک له اړخه ۱۹۷۹ء

۳- خدمتګار بختانے عبدالله پښتانهٔ شعراء پنځم ټوک د افغانستان د علومو اکېډمي ۱۳۵۷ ه ش -

۴- رضا محمد افضل پروفیسر پټ ستوري پښتو اکېډمي پېښور یونیورسټي کال ۱۹۸۲ء

۵- خټک خوشحال خان فراقنامه د ژبو او ادبیاتو پوهنځي کابل ۱۳۶۳ ه ش

۶- عارف عثمان دکتور خوشحال خان خټک او ددهٔ ادبي مکتب د افغانستان د علومو اکېډمي ۱۳۶۱ ه

۷- کاکاخېل سیاح الدین تذکره شېخ رحمکار اداره اشاعت العلوم جامع مسجد لائلپور

۸۔ مجله پښتو پښتو اکېډمي پېښور یونیورسټي ستمبر ۱۹۷۱ء

۹۔ هیواد مل ژ لیکې فرهنګ ژبان وادبیات پښتو د افغانستان
د علومو اکېډمي ۱۹۷۷ء

۱۰۔ ماهنامه الحق دارالعلوم حقانیه اکوړه خټک اکتوبر
۱۹۸۰ء او اکتوبر ۱۹۸۱ء

په تحقیق کښې

د ماخذ اهمیت

تحقیق د عربۍ ژبې لفظ دے په پښتو ژبه کښې د څېړنې - لټون - چاڼول د څۀ څیز بنیادي حقیقت معلومول - دیو څیز پوره کره کتنه معنیٰ لري په انګریزي ژبه کښې ورته ریسرچ (RESEARCH) وئیلے شي چې معنیٰ ترې پخپله ظاهرېږي - په نورو معنو کښې د تحقیق مقصد دا دے چې په علم وادب کښې سوچه جوته جدا کول د پوستکي نه مغز راویستل - حق د باطل نه جدا کول - تحقیق د مخصوصو حالاتو او مخصوصو شهادتونو او روایاتو په رڼا کښې د یو حقیقت تلاش دے - او په اصطلاحي توګه د تحقیق مطلب دا شو چې یا خو دې نوي حقائق وړاندې کړے شي او یا دې د معلوم شوي حقائقو نوره زیاته تشریح او تفسیر اوشي او وسعت دې په کښې پیدا کړې شي چې په علم او معلوماتو کښې اضافه اوکړي - تحقیق په هر میدان کښې کېدے شي که هغه سائنسي څانګه وي او که ادبي که تاریخي څانګه وي او که جغرافیائي څانګه تحقیق په هره څانګه هر اړخ هره موضوع او که په هر میدان کښې وي دا د برکسان

اوکړ یچن کاردے د تحقیق مېدان د پراخت مېدان دے په دې
مېدان کښې د محقیق اسونه ستړي شي محقیق په کښې بې ساه
شي او خطا هم شي څو سره ددې به حوصله نهٔ بائیلي خپل
مرام ته به ځان رسوي ددې شال د سمندر هم دے چې په سمندر
کښې د ملغلرو موندلو د پاره لامبو وهل وي او دغه لامبو
دومره په مشکله او گرانه وهلے شي چې کله کله په کښې د
ډوبېدو ېره هم وي خو دغه ملغلرو پسې به ځان د سمندر
تل ته رسول وي او دغه ملغلرې به د دغه تل نه راویستل وي نو هله به
لامبوزن خپل مقصد کښې کامیابي مومي دا یو ډېر خوندناک او دلچسپ علم دے
تر او سه چې چا هم تحقیق کړے نو خپل تحقیق ته یې ختمي نهٔ دے ویلے او نهٔ تحقیق
ختمي کېدے شي د تحقیق د پاسه تحقیق کېږي - د تحقیق د پاره د خارجي او داخلي
شهادتونو ضرورت وي کهٔ چرې مونږ په یو شاعر تحقیق کوؤ نو د هغه د زماني تیا کل
د هغهٔ د ټیک او د هغهٔ د شاعرۍ په انداز بیاني ژور نظر اچول او بیا د تحقیق په
قالب کښې اچول پکار دي د غه شان د هغهٔ شخصیت د هغه وخت د ژوند حالات - ژبې نه
استوګنه وغیره د هغهٔ د خپل کلام په رڼا کښې او د هغه زماني د نورو پوهانو د یکو نو
او کلامونو په رڼا کښې به یې رایې قائمول وي د هغې نه پس چې هر کله دغه مواد
پېدا نهٔ شي نو بیا به د چاپېرچل نه حالات معلومات حاصلول وي کهٔ په هغهٔ
نور چا په روستو زمانه کښې څه لیکل کړي وي د هغې
په رڼا کښې به رایې قائمول وي - په تحقیق ډېر لوے
بحث کېدے شي او د دغه بحث په رڼا کښې ډېرې کتابونه لیکلي

هم شي نحو دلته چې کومه موضوع ده هغه د ماخذ اهميت د ے د تحقيق دپاره به د روښني هغه ماخذ ذرا ئع - مصادر تلاش کول ي او جمع کول ي چې د کوم په بنياد چې به محقيق نتيجه دا ئې پيش کوي او يا د کوم په بنياد - به محقيق د خپل تحقيق ابتدا کوي او خپل مرام ته به ځان رسوي د تحقيق دپاره چې کوم ذرائع - ماخذات او مصادر استعمالول ذي د هغې ډېر زيات په دې ميدان کښې اهميت او ضرورت د ے ولې چې بغير د دې نه تحقيق نۀ شي کېدے د دې مثال د يو عمارت بنياد وي ترڅو چې د عمارت بنياد د پاره کانړے ختېه - او نور لوازمات نۀ وي تيار نو عمارت نۀ شي جوړېدے د غه شان د تحقيق دپاره ماخذونه او ذرائع د کانړي او ختې کار ورکوي -

دا ماخذونه ذرائع په دوه قسمه ځځه دي چې يو ته بنيادي يا ابتدائي ذرائع - ماخذات - مصادر ويلے شي او دويمه ته ثانوي ماخذ يا ذرائع ويلے شي - چې په انګرېزۍ کښې ورته دا رنګه ټکي استعمالېږي -

١- بنيادي ماخذ (PRIMARY SOURCES)

٢- ثانوي ماخذ (SECONDARY SOURCES)

دلته به لږ تشريح يا تفصيل بيانول پکار وي چې لوستونکي ته اسانه شي -

١- بنيادي ماخذ يا ذرائع :-

محقيق چې هر کله په يو موضوع تحقيق کوي

نو هغې موضوع سره تعلق لرونکي پیوست ماخذ ونه بنیادي
ماخذ کنلے شي او په دې کښې هغه دستاوېزات شامل دي چې په
هغې کښې د هغه واقعاتو ریکارډ موجود وي چې تحقیق کونکي
یا لیکونکي په خپله لیدلي اوریدلي وي یعنې په بنیادي ذرائعو
کښې د موقع شهادت زیات اهمیت لري چې په هغې سره دَ
تاریخ په معقولیت کښې اضافه وشي او هر قسمه شک شبه ختمه
شي د "بحث - یونټ د بیهس" په وړاندې سره مؤرخینو بنیادي
ماخذ یا مصادر په دوو قسمونو کښې تقسیم کړي -

۱- بنیادي مخطوطات:- په دې کښې ذاتي کاغذونه - دستاوېزي

ریکارډونه مرکي او نور متفرقه څیزونه شامل دي -

۲- د مرکزي حکومت مطبوعات:- په دې کښې د صوبائي

حکومت مطبوعات خود نوشت سوانح عمري یادداشتونه تقریرونه
د خطونو مجموعې او نور معاصر مضمونونه شامل دي -

د بنیادي ماخذ مثال ګران او محترم محقیق - نقاد - شاعر -
ډرامه نګار پوهاند همایون صاحب په خپل تالیف د تحقیق فن
کښې په صفحه ۵۶ داسې رنګ کښې ورکوي -

ډاکټر جمیل جالبي په خپل تصنیف تاریخ ادب اردو جلد
اول کښې د قطب شاهي دور د شاعرانو د قلمي نسخو
او مطبوعه تصانیفو ذکر کړے دے دې کښې ځنې

تصانیف د هغه د نظره تېر شوي دي او د ځینو ذکر ئې د قطب شاهي دور د نورو محققینو د تحقیقي مقالو په حواله کړے دے - د دې سلسله کښې ډاکټر جمیل جالبي د قطب شاهي دور د معراج نامو، وفات نامو او قلندر نامو هم ذکر کوي لکه د خپل کتاب تاریخ ادب اردو جلد اول په صفحه ۹۲ - ۹۳ لیکي - " سید بلاقي په ۱۰۵۴ھ/۱۶۴۴ء کښې د معراج نامې په نامه کتاب اولیکلو "

د دې معراج نامې نسخه ډاکټر صیب په خپلو سترګو لیدلې ده چې حواله دا ئې ورکوي -

معراج نامه (قلمي) د انجمن ترقي اردو پاکستان نه علاوه اته نورې قلمي نسخې زما تر نظره تېرې شوې دي چې د تصنیف سن په کښې ۱۰۵۶ھ ورکړے شوے دے -

په دې عبارت کښې د سید بلاقي د معراج نامې ذکر د بنیادي ماخذ حیثیت لري دا څو و د بنیادي ماخذ یو مثال چې د لته پېش کړے شو -

۲ - ثانوي ماخذونه :-

که چرې یو لیکونکي یا محقق په خپله مقاله کښې د حوالې په توګه د بل دویم لیکونکي په حواله اقتباس درج کړي نو دا سې حواله یا اقتباس ثانوي ماخذ په حیثیت کنلے شي په دې کښې نصابي کتابونه جینتري یاني قیمې سرکاري اطلاعات - ذاتي بیانونه - تصویري مجموعې وغیره د ثانوي ماخذ حیثیت لري د دې ماخذ مثال به په دې ډول ورکړو د افغانستان سر محقق ګران او محترم زلمے هیوادمل د خپل تالیف " په هند کښې د پښتو ژبې او ادبیاتو د ایجاد او ودې پړاوونه "

په صفحه ۱۰۷ باندې يو اقتباس د بل په حواله ورکوي -

"د يوان ريخته په پارسي او هندي ژبو دده ديوان دے چې هندي تذکرو کښې هم يادونه کړي او مفتي ولي الله ويلي دي چې نواب محبت خان په پارسي ژبه يو قومي ديوان لري "

په دې اقتباس کښې دا ظاهريږي چې دغه ديوان زلمي هيوادمل په خپله نه وويد لے بلکه د مفتي ولي الله په حواله او د گلستان رحمت په حواله د اقتباس ليکل دا ورود ثانوي ماخذ مثال دے . محققين د اقتباس حواله نه ورکوي د مصنف چاچې اقتباس ليکلي وي نوم هم نه ورکوي بلکه دا سې ترې ښکاري چې دا دده خپل معلومات دي دا يو ډير غلط کار او غلطه طريقه ده په دې د تحقيق مقصد ختم شي -

کتابونه

۱- ايم سلطانه بخش ډاکټر - اردو ميں اصول تحقيق و انتخاب مقالات ، جلد اول - مقتدره قومي زبان اسلام آباد ستمبر ۱۹۸۹ء

۲- ايم سلطانه بخش ډاکټر - اردو ميں اصول تحقيق و انتخاب مقالات ، جلد دوم مقتدره قومي زبان اسلام آباد ۱۹۸۸ء

۳- هما محمد هايون - د تحقيق فن
اداره فکر و ادب مردان ۱۹۹۲ء

۴- هيواد مل زلمے - په هند کښې د پښتو ژبې او ادبيا تو د ايجاد او ودې پړاوونه - شرکت پرنټنگ پريس لاهور ۱۹۹۲ء

۵- کاشميري تبسم ډاکټر " ادبي تحقيق کے اصول مقتدره قومي زبان اسلام آباد.

پښتو نثري ادب

پښتو ژبه په ادبي لحاظ سره عالمان او پوهان په دوه حصو کښې تقسیموي چې یوه نظم ده او بله نثر پښتو ادب کښې نظم ډیر لویه حصه لري او نثري ادب ته ډیره کمه توجه ورکړے شوې ده د امیر کروړ نظم د شیخ متیؒ مناجات د بیټ نیکه دعا او د غه شان نور ډیر اثار چې په نظم سره دي او ښکاره دي د غه سلسله تر اوسه جاري ده چې نثر کم او نظم زیات لیکلے شي ددې وجه دا هم کیدے شي چې په نظم کښې کوم خوږ والے او سرور دے هغه په نثر کښې نیشته د نظم په ذریعه شاعر خپل خیالات نظریات د بل ذهن ته ډیر په اسانه رسولے شي او تر ډیره وخته پورې په زړه کښې ساتلے شي نظم ډیر زر د انسان جذبات او احساسات را ولړځوي او د نظم ویونکي خیالات خپل کړي دا هر څۀ د نثر په ذریعه هم کیدے شي خو نثر د انسان ذهن ته ډیر په اسانه نۀ پرېوځي خو ادب چې څومره زیاته ترقي موې نو هغه د نثر په ذریعه کیدے شي نثر یو ډیر وسیع او فراخه میدان دے په دې کښې د ادب هر یو صنف ځائیدے

شي او داد نثر کمال دے چي مونږ د افساني - ناول - ډرامې په ذریعه د معاشرې اصلاح په ښه طریقه کولے شو او د دغه تخلیقي اقدارو په وجه مونږ خپل ادب ژوندے او ښیږ ازه ساتلے شو په بل اړخ په تحقیقي او تاریخي میدان کښې د نثر ډیر لوے مقام دے د دې په ذریعه مونږ د خپلو اسلافو کارنامې او خپل دیني اقدار هم بل ته په سرلوړۍ سره وړاندې کولے شو نثر ډیکل ډیر ګران او د سرخوږي کار دے نثر څۀ ته وائي د نثر تعریف څۀ دے د نثر تعریف ستر محقق اروا ښاد عبدالحلیم اثر افغاني په خپل کتاب پښتو ادب چاپ اداره اشاعت سرحد پېښور ۱۳۷۰ھ په صنګ څۀ دا رنګه کوي -

نثر په لغت کښې ښندلو - پاشلو او خورولو ته وائي او په اصطلاح کښې هغه کلام دے چي د وزن د قید نه خالي او آزاد وي -

ستر محقق اروا ښاد ډاکټر سید انوارالحق په درې میاشتینۍ مجله پښتو جلد اول ګڼه ۲ کال ۱۹۵۸ء ص۹۶ باندې د نثر تعریف داسې کوي -

نثر په اصل کښې د عربۍ ټکے دے او معنائې نوستل خورول او شیندل ده اصطلاحي معنائې ده د نظم ضد خو ادیبانو او عالمانو د نثر د پاره علمي تعریف دا مقرر کړے کلام چي په څۀ وزن یا بحر کښې تړلے نۀ وي نثر دې یا داسې او وائې چي دوتېلو - ېکلو

او د لوستلو عامه هيغه تيغه ساده او بې تکلفه ژبه چې
د وزن او قافيو د تړون نه آزاده وي او سړے په
کښې د هر قسم مفهوم او مطلب په ډېر اسانۍ او
ازادۍ سره بيانولے شي نثر دے

دا څو وو د پښتو ادب د محقيقينو او پوهانو د نثر باره کښې
تعريفونه او س گورو چې د خارج پوهان (مستشرقين) د نثر
متعلق څهٔ وائي د پښتو نثر ته کوه کتنې نومې کتاب تاليف د ستر
محقق او د اښاد عبد الحی حبيبي د افغانستان د علومو اکېډمي
له خوا په ۱۳۶۰ ه ش کښې چاپ په صفحه ۳ باندې ليکي -

۱- ملټون وائي : چې نثر هر څو مره ساده او دلکش
وي هغه مفيد وي -

۲- کالرج ليکي : فصيح او مناسب الفاظ چې وزن نهٔ
لري نثر دے -

۳- موسيو دوزوان وائي : - د انسان په ژبه يا قلم
کهٔ کوم خيالات ښکاره شي او بې وزنه وي هغه
نثر دے -

ددې تعريفونو نه معلومه شوه چې نثر هغه دے چې د قافيې
او د وزن يا بحر د قيد نه آزاد وي او نظم په وزن - قافيه
رديف پوره وي -

د نثر قسمونه :-

نثر په دوه قسمه دے (الف) د معنا په لحاظ (ب) د لفظ

په لحاظ - (الف) د معنا په لحاظ نثر درې قسمه دے چې هغه په دا رنګه دے -

۱- موږ چې د يو بل د پوهولو د پاره کومې خبرې اترې کوؤ يو قسم دا وي

۲- دويم قسم ته خطابه يا وېنا وئيلے شي په دې کښې تقريرونه - بيانونه - وېناګانې چې عالمان او پوهان ئې په جرګو - غونډو محفلونو او ټولنوکښې کوي دا هم د نثر په قسمونوکښې شمارلے شي په ليکلوکښې کم او په وئيلوکښې زيات وي -

۳- تحريري نثر هم د نثر يو اهم قسم دے لکه چې د نوم نه ظاهره ده چې دا نثر د ليک لاندې راځي او په کتابونو رسالو - اخبارونو د نورو علمونو د مطلبونو د پاره په تحرير يا ليکلو کښې چې کوم وېنا راځي دا تحريري نثر دے دا نثر د مطلب او مضمون په لحاظ سره مختلف قسمونه لري او ډېر ونه د مختلفو اړخونو سره تعلق لري لکه تاريخي - مذهبي - اخلاقي - سياسي - تحقيقي - اجتماعي ادبي وغيره دا نثر د معنا په لحاظ دوه قسمه لري -

يو ته ساده سليس نثر وائي دويم شاعرانه او د انشاء پردازۍ نثر دے دويم قسم نثر ته ادب لطيف او منثور ادب هم وئيلے شي -

(ب) نثر د لفظ په لحاظ دوه قسمه دي چې هغه دا رنګه دي

۱- قافيه دار او مسجّع او مرصع نثر -

۲- ساده نثر چې قافیه نهٔ لري په دې وخت چې کوم نثر په اخبارونو - رسالو کتابونو کښې چاپ کېږي دا په دې نثر کښې لیکلے شي -

پښتو ژبه کښې د نثر ابتداء :-

پښتو ادب کښې په نظم کښې ډېر کتابونه لیکلي شوي او نظم د نثر نه مخکښې وجود کښې را غلے - په پښتو ژبه نظم دَ امیرکروړ (۱۳۹هـ) نه راوُشا شروع کېږي او د پښتو نثر متعلق معلومات په امکاناتو او قیاساتو مبني دي پوره معلومه نهٔ ده چې ابتداء کله او شوه عالمان او پوهان د افغانستان د ستر محقق ارواښاد عبدالحی حبیبي موندلے کتاب "پټه خزانه" چې د محمد هوتک تالیف دے او په ادبي حلقو کښې متنازعه حیثیت لري د هغې په وائي چې د پښتو د نثر ابتداء د ابو محمد هاشم سرواني (۲۲۳هـ - ۲۹۷هـ) نه راوُشا شوې ده او دهٔ د عربۍ د اشعارو فصاحت او بلاغت په پښتو ژبه کښې په نثري توګه یو کتاب د "سالو وږمه" په نوم او لیکلو معنائي ده "د ریګستاني نسیم" دا کتاب ورک دے او محمد هوتک په پټه خزانه کښې د لرغوني پښتانهٔ" چې د شیخ کټه" تالیف دے نه روایت راخستے دے نو دا موږ په یقین سره نهٔ شو وئیلے چې دا به د نثر رومبني کتاب وي ولې چې چاپ لا نهٔ دے او وجود ئې

نیشته په قیاس او امکان دا خبره مبني ده - د غه شان د
دې نه پس یو بل کتاب د تذکرة الاولیاء د سلیمان ماکو چې
په ۶۱۲ ھ نحواؤ شا کښې تیر شوے دے - د قندهار سره نزدې په
ارغسان کښې او سید وځنې عالمان وائي چې دا کتاب د پښتو نثر رو مبنے کتاب
دے وائي چې څو پاڼې یې ارواښاد حبیبي مونډلې دي او په د غه
پاڼو کښې د شیخ بیټني - شیخ ملکیار، شیخ اسمٰعیل، شیخ بختیار
غوندې د لویو ولیانو ذکر شوے دے دا کتاب د فرید الدین عطار د
فارسي د تذکرة الاولیاء غوندې یو تذکره ده چې په کښې د هغه
وخت د لویو لویو ولیانو ذکر شوے خو ځنې عالمان او پوهان دا
کتاب د پښتو نثر رو مبنے کتاب نه مني هغه ځکه چې دا مکمل کتاب نه
دے مونډلے شوے بلکه څو پاڼې مونډلے شوې زما په خیال که
دا څو پاڼې هم په پښتو نثر کښې شته نو دا د نثر ابتدا ده په
اکثریت توگه چې عالمان او پوهان په کوم کتاب متفق دي چې
دا د نثر او لنے کتاب دے هغه د سترصو في مبارز - تو ریال پیر روښان
عبدالله اُرمړ بایزید انصاري کتاب "خیر البیان" دے چې د مونډلو
اعزاز یې د پښتو اکېډیمۍ پېښور یونیورسټۍ ډاکټر ارواښاد
مولانا عبدالقادر ته حاصل دے چې د جرمني د کتابتون نه یې ما ئکرو
فلم په شکل راوړو او چاپ یې کړو د دې نه معلومه شوه چې د
پښتو نثر ابتدا د سلیمان ماکو د تذکرة الاولیاء د د غه مونډلو شوو
پاڼو نه شوے او د نثر رو مبنے کتاب خیر البیان دے د دې کتاب
نه پس په پښتو نثر کښې د بایزید روښان مخالف ستر عالم اخوند

درویزه مخزن الاسلام ولیکلو دا کتابونه په مسجّع او مرصّع نثر کښې
لیکلي شوي دا د نهمې صدۍ نه تر یولسمې صدۍ پورې دور وو
ددې نه پس په دې دور کښې بودو عالمانو هم سکه کوښیش اد د
اخوند درویزه زوے - بابوجان، ملامست زمند، الله یار - اخوند
قاسم هم په پښتو نثر کښې کتابونه اولیکل نهٔ یواځې بایزید روښان
د پښتو نثر رو مبے کتاب اولیکلو بلکه د پښتو رسم الخط خاص الفاظ
ئې هم وضع کړل دغه دور کښې ټول کتابونه په مسجّع او مرصّع نثر
کښې لیکلي شوي په دې دورپسې د خوشحال بابا دور راځي چې په دغه
دور کښې نثر ساده سلیس او په خوږ انداز کښې شروع شو او د خوشحال
بابا کورنۍ ددې نثر ابتداء اوکړه د خوشحال بابا دستارنامه او د
زا منو عبدالقادر خان ختک ګلدسته - ګوهر خان ختک قلب السیّر د
افضل خان ختک چې د خوشحال بابا نمسے وو تاریخ مرصّع - علم خانه دانش
د ساده نثر ابتدائي خوندناکې نمونې دي او تر اوسه د خان بابا خاندان
د پښتو ژبې خدمت ته ملا تړلې ده او پښتو ژبه ئې په هر میدان کښې
ځلنده او ښکاره کړې او ژوندۍ ساتلې ده ددې دورنه پس چې کوم
دور راځي په دغه دور کښې نثر هم مخ په وړاندې ځي او ترقي کوي
په کښې محاورې - متلونه ښائسته او خوندناکې لنډې جملې استعمال
شوي دغه او سنے دور دے په افغانستان کښې ددې دور د نثر د
میدان نوموړي مولوي صالح محمد غلام محي الدین افغان، مولوي
عبدالرؤف قانع - زمریالے - خادم دے او په شمالي پښتونخوا کښې
مولوي میر احمد شاه رضواني، منشي احمد جان، سید راحت زاخیلي

مولوي احمد د تنګي او داسې نور پېښاوري پوهان عالمان تر اوسه پورې د پښتو نثر ته ښکلا او ځلا ورکوي خو بیا هم په روایتي توګه نظم د نثر نه په پښتو ادب کښې مخکښې او زیات دے او نثر کم پوهانو ته پکار دي چې نثر ته زیاته توجه او پام را وګرځوي که هغه افسانه وي که ډرامه - که ناول وي او که تکل تحقیق وي او که تاریخ په هر صنف او اړخ دې په نثر کښې زیات پکار او کړے شي

کتابونه:

۱- اثر عبدالحلیم پښتو ادب اداره اشاعت سرحد پېښور ۱۳۷۰ھ

۲- رېښتین صدیق الله د پښتو نثر هنداره یونیورسټي بک ایجنسي پېښور -

۳- د افغان یا د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي ۱۳۶۰ھش

۴- رضا محمد افضل د پښتو نثر تاریخ عظیم پبلشنګ هاؤس پېښور ۱۹۶۸ء

۵- رفیع حبیب الله د پښتو پخوانۍ تذکرې د افغانستان اکاډمي د تاریخ او ادب ټولنه ۱۳۵۰ھش -

۶- مریم بي بي د پښتو نثر تاریخي او تنقیدي جائزه - تاج کتب خانه پېښور ۱۹۸۶ء

۷- حبیبي عبدالحی پښتو نثر ته کره کتنې پښتو ټولنه افغانستان علومو اکیډمي ۱۳۶۰ھش -

د تحقیق په رڼا کښې د راغلي لیکونو
د ټولو نه غټه خوبي د محقق نیک نیتي
ده. د هغه رویه (*Approach*) صحیح او د
تحقیق هدف او مقصد یې مثبت دے.
وکیل شاه په تحقیق کښې د نیمګړتیا او
د ناپوره خبرې قائل نه دے، خپله نظریه او
نکته ښۀ په اعتماد وړاندې کوي خو د
خپلې زیر تحقیق نکتې، نظرئې، او
مسئلې په سلسله کې د ترلاسه شوي
معلوماتو د وړاندې کوؤلو نه پس کم او
زیات د خپل هر تحقیقي لیك په ختمېدو
په دغې موضوع د مزید لټون، ذمه واري
د لوستونکو په غاړه کوي. د دې هر څه په
رڼا کښې زۀ ښۀ په ډاډ وئېلے شم چې میاں
وکیل شاه فقیرخېل د روان وخت د خپلو
همځولو په ډله کښې د تحقیق د شعبې یو
مثبت فکره محقق او د هغه کتاب د
تحقیق په رڼا کښې د خپل نوعیت یو
معلوماتي کتاب دے.

پروفیسر ډاکټر محمد همایون هما
هسکه مېنه، شیخ ملتون، مردان

چاپځی: دانش کتابتون، قصه خوانی بازار، پېښور:تلیفون:۲۵۶۴۵۱۳